

1/2017

Raporta/Rapport

Sámi logut muitalit 10

Čielggaduvvon sámi statistihkka 2017

Sámi allaskuvla
Sámi University College

norden

Raporta/Rapport 1/2017

Sámi logut mitalit 10

Čielggaduvvon sámi statistihkka 2017

Ovdasátni

Sámi logut mitalit ávvuda dál logijagi ávvudeami! Dán logát raporta almmuheamis leat artihkkaliin eambo sámi áššit, mat leat relevánta servodatovdáneapmái Sámis.

Ada Einmo Jürgensen čállá sámi teáhtera birra, Ola Graff čállá sámi musihka birra ja Ketil Lennert Hansena artihkal lea doaimmashehttejuvvon sápmelaččaid vealaheami birra. Svanhild Andersen čállá Finnmárkku eanandoalu birra. Ieš ges čálán sámi nubbingielat oahpahusa birra. Sámi statistihka fágalaš analysajoavku lea almmolaš lávdegoddi ja dán almmuheamis maid dál doalat giedas geahččalit mii analyseret sámi servodatovdáneami go geahččá guhkilmas perspektiivvas. Go lohka *Sámi logut mitalit* jahkásaččat, de galgá oažžut ođasmahtton sámi ovdánantreanddaid guhkit áiggi badjel, earret eará go mii dál eambo organiseret almmuhemiid dego livčče *áigeráiddut*.

Mii analysajoavkkus háliidit giitit min jorgaleddjiid ja korrekturlohkkiid. Mii áigut maid giitit min fásta čállá, Yngve Johansensa, gii jahkásaččat fuolaha ahte artihkkalat mat leat čállon iešgudetlágan formáhtas šaddet buorit ja logahahtti čállosat.

Loahpas áigut mii atnit liibba giitit Jon Todala, gii ovcci jagi lea jodihan analysajoavkku čehpet ja buori vuogi mielde!

Báddáddjo, golgotmánnu 2017

Sámi statistihka fágalaš analysajoavku

Kevin Johansen (jodiheaddji)

Torkel Rasmussen, Iulie Aslaksen, Snefrid Møllersen, Per Tovmo

Čoahkkáigeassu

Sámi musihkka fáttáš leat ollu iešgudetlágan bealit. Ii leat vejolaš čuvget eará go muhtin beliid dán suorggis. Lean dán artiikkalis geahčadan sámi fonográmmaid¹ iešgudet riikkain ja movt ruhtajuolludeaddji eiseváldiid (Norgga Sámediggi) leat juolludan doarjagiid fonográmma buvttademiide. Lean ráhkadan listu luohtearkiivvain ja čoakkáldagain buot riikkain, mii doppe gávdno ja man ollu lea almmuhuvvon dain arkiivvain. Earenoamážiid lean geahččan sámi čoakkáldaga Tromssa museas. Lean maid guorahallan sohka beali dimenšuvnna juoiganárbevierus, geahččan akademalaš bargguid juoigama birra, mediaságastallama sámi musihka birra, ja loahpas vel makkár oahpahusvejolašvuodat gávdnojit.

Sámi fonográmma buvttadeapmi orru leamen nanu kultuvra ollu doaimmaiguin. Leat almmuhuvvon fonográmmat sámi musihkas juo 70 jagi. Lohku lea lassánan juohke logi jagis. Leat almmuhuvvon fonográmmat máŋgga riikkas, mas Norggas leat eanemus almmuheamit. Obbalaččat almmuhuvvon sámi fonográmmat leat jáhkkimis birrasiid 500. Dasa lassin leat daid maŋemus jagiid almmuhuvvon ollu digitála buktaga. Eanemus gullo davvisámegiella gielaide ektui.

Sámediggi lea mávssoleamos ruhtajuolludeaddji eiseváldi. Man ollu ohcamušat leat boahán Sámediggái lea rievddadan oalle ollu dan maŋemus logi jagis. Juolludemiid lohku lea leamaš oalle dásset 14-15 jahkái. Obbalaš juolludemiid lohku lea rievddadan veahá, muhto orru ahte lea dásšen badjelaš 2 millijovvna ruvno jahkásaččat.

Leat leamaš stuora erohusat das man ollu juohke fonográmmaprošeakta lea ožžon doarjaga. Erohusat leat leamaš gitta 200.000 ruvdnui. Gaskamearálaš ruhtajuolludeapmi dan maŋemus logi jagis lea leamaš 142.000 ruvno jahkái.

Nammaduvvojit konsuleantat geat mearridit muhtin kriteraid mielde, muhto dát dokumeantat eai leat almmolaččat. Danne ii leat vejolaš árvvoštallat movt kriterat doibmet.

Gávdnojit luodit ollu almmolaš arkiivvain máŋgga riikkas, earenoamážiid Norggas, Ruotas ja Suomas. Jáhkkimis gávdnojit birrasiid 14-15.000 luodi oktiibuot dain arkiivvain. Norggas leat 9-10.000. Tromssa museas lea stuorimus čoakkáldat, gos lea maid ovddasvástádus čohkket, vára váldit, gaskkustit ja dutkat daid. Sámi arkiiva Guovdageainnus lea vuos álggahan dásis. Muhtin arkiivvat leat almmuhan ludiid čoakkáldagain, muhto lea ain unnán mii lea almmuhuvvon.

¹ Fonográmmain oaivvilduvvo musihkka mii lea almmuhuvvon fysalaš medias, kasehtain, vinylpláhtain (LP, EP, singel) ja CD'at. DVD mas lea musihkka ii leat lohkkon mielde. Ráddjema ja definišuvnna ektui leat Sámi fonográmmas ollu váttisvuodat. Okta gažaldat lea ahte galgá go váldit mielde sámi artisttaid geat eai lávllu sámegillii (nugo Lapp-Lisa ja Jokkmokks-Jokke). Dat eai leat lohkkon mielde loguide vuolleis. Eará váttisvuohhta leat ollu oktasaškearrut main viežžá ovttaskas saji almmuhuvvon pláhtas. Dat maid eai leat lohkkon mielde. Goalmát joavku mii maid ii leat lohkkon mielde leat earát go sápmelaččat geat čuojahit sámi musihka, nugo ovdamearka dihte Jan Garbarek ja Tromssa joavku Gulløye. Šuoŋat mat dušše almmuhuvvojit digitála hámis, eai ge almmuhuvvo fysalaš pláhttan, daid gal sáhtá lohkat mielde, muhto eai leat dahkkon dain tabeallain maŋgelis. Gávdnojit muhtin pláhtat main eai leat sápmelaš artisttat, muhto de oasálastá muhtin juoigi ovttá dahje guovtti sajis. Dat gal leat lohkkon mielde.

Arkiivamateriála vuodul orru leamen ahte juoiganárbevierus leat muhtin erohusat sohkabeliid ektui. Eanas dáhpáhusain leat dokumenterejuvvon eambo dievdoolbmot go nissonolbmot juoigan. Váttisvuohta dás lea ahte eanas luohtečohkkejeaddji leat leamaš dievdoolbmot, juoga mii sáhtá váikkuhan čohkkemii. Arkiivačoakkáldagas orru maid leamen nu ahte leat eambo luodit dievdoolbmuide.

Leat čállojuvvon ollu dutkamušat luodi birra mángga riikkas, juoga mii čájeha ahte olbmot leat beroštan fáttás.

Sámi musihka birra čállo ollu dáčča mediain. Dás lea sáhka mánga čuodi artihkkalis ollu aviissain. Artihkkaliin ovdanboahá obbalaččat positiivvalaš oaidnu sámi musihka hárrái. Sámi guovlluin lea luohiti ja sámi musihkka oassin oahppoplánas. Luohiti ja sámi musihkka lea dál oassin lohkanmearis buot norgga joatkkaskuvllain, main lea musihkkasuorgi. 1990-logu rájes leat ášahuvvon oahppofálaldagat sámi musihka birra allaskuvlla- ja universitehtadásis.

Scenetjeahpoe lea akte dejstie maadthgierkijste nasjovne- j̄ih identiteetebigkemisnie gaajhki veartenen áálmegi j̄ih nasjovni luvnie. Daesnie leam vuesiehtimmieh j̄ih viertiestimmieh vaalteme nōörjen nasjovne- j̄ih identiteetebigkemistie akten nōörjen postkolonialisteles t̄ijjen, viertiestamme dejnie saemien tsiehkiene 1970-láhkoen raejeste Saepmien nōörjen bielesne.

Daesnie ajve doh saemien teatereinstitusjovnh mah leah ihkuve saemiedigkien budsjedtesne mah leah meatan. Dej tsiehkie, ekonomije, jaksoemierie j̄ih vāarome leah digkiedamme statistihken t̄j̄rrh teaterijstie j̄ih Saemiedigkien dāarjoej t̄j̄rrh. Minngemosth sāemies raeriestimmieh bāetieh vuajnojde j̄ih dahkojde saemien scenetjeahpoen bāetijen aejkien b̄ijre, mejtie leam t̄juvtjedamme nasjonaalestaatese Nōörje j̄ih Saemiedægkan Nōörjesne.

Politiikkaarat ja sii geat barget sámegeioahpahusain leat ollu fuomášuhtán nubbingielat sámegeiela. Leat ollu beroštan ohppiidlogoovdāneamis ja man muddui oahppit olahit guovttegielatvuoda.

Dán artihkkalis lean geahčadan ohppiidlogoovdāneami dan mañemus logi jagis. Dat čájeha ahte lea hirmadit njiedjan davvi- ja lullisámegeielas, ja mearkkašahtti ollu lassánan julevsámegeielas. Jus geahččat dan vihtta mañemus jagi ovdāneami, de oaidnit ahte davvi- ja lullisámegeielas lea njiedjan bisánan ja ohppiidlohku lea stādāsmuvvan. Julevsámegeielas lea lassāneapmi joatkkašuvvan, muhto ii šat nu ollu go dan vihtta vuosttaš jagi.

Artihkkalis ii leat vuoddu dadjat ahte eanas nubbingielatoahppit eai šatta guovttegielagiin. Dat boahá das go nubbingielatoahppiin leat dássedis buorit árvosánit fāgas, ja dat leat ollu buorebut go árvosánit Davvi-Norgga dárogeiela váldogielas ja nubbingielas. Earenoamážiid njálmálaččat nagodit sámegeioahppit bures.

Giellaoahpahallan váldá áiggi ja artihkal čujuha riikkaidgaskasaš dutkamii, mii čájeha ahte lea myhta ahte mánat ohppet geiela nu ollu jođāneappot go rávis olbmot, dalle go leat seammalágan

eavttut oahppamii. Gierdevašvuolta lea mávssolaš giellaoahpahallamis. Seammás lea dehálaš fuomášuhttit buriid vugiid nubbingielatoahpahussii. Danne lea sáme-gielloahpaheddiide ávkkálaš gelbbolašvuoda loktet, earenoamážiid Ulpan-vuohki livčče hui ávkkálaš sáme-gielloahpahallamii sáme-gielat ohppiide.

Mánjga davviriikkalaš dutkamušas boahdá ovdan ahte sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit gielalaš, kultuvrralaš ja stigmatiserejeddji hehttehusaid servodat oassálastimis. Dán kapihttalis váldit váldoáššálaččat ovdan dehálaš gávdnosiid vealaheami ektui sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat, mat ovdal leat almmuhuvvon raporttain ja artihkkaliin norggabeale Sámis.

Sápmelaččat vásihit dávjá vaššicealkámušaid, vealaheami ja givssideami dáláš Norggas. Maŋemuš áiggi leat oaidnán mánja ášši rasisttalaš ovdanbuktimiiguin ja medias leat leamaš ollu loavkideaddji cealkámušat sápmelaččaid ektui ja erenoamážit neahttadebáhtain, vuorrástuhtti eatnat. Vástideaddjit geat diedihit vealaheami diedihit maiddái dávjjibut heajut ieš-árvoštallojuvvon dearvvašvuoda, eanet psyhkalaš streassa ja heajut loaktima ja čálgu. Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit givssideami ja vealaheami “juogo/dahje” ja “sihke/ja” sin sámevuoda ja hedjonan doaibmanávccaid dihte. Ollu sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat vásihan givssideami skuvllas, almmolašvuoda deaivvademiin ja go leat ožžon medisiinnalaš divššu, muhto maid neahtas ja báikkálaš servodagas, gávppis dahje restauráŋŋa fitnamis ja bargoohcama oktavuodas. Dát daguhit stuorit vára (sosiála) marginaliseremii ja heajos psyhkalaš dearvvašvuhtii.

Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat erenoamáš suojeheames joavku geaid lea erenoamáš dehálaš fuolahit dan geatnegasvuoda ektui mii čuovvu ovttadássásaš dearvvašvuoda-ja fuolahusbálvalusa ja eamiálbmot stáhtusa Norggas.

Kapihttalis giedahallojuvvo eanandoalu ovdáneapmi sámi ássanguovlluin. Dáid guovlluid eanandoallostatihkka, mas lea vuodđun Sámedikki ealáhusdoarjaga (SED) doaibmaguovlu, čájeha ahte dálloaluid lohku lea eambo go beliin unnon áigodagas 1995–2013 (56 proseanta unnon). Buot hárvvimussan leat dál šaddan dat unnimus dálut, ja dávjjit dušše dálloalut mat leat badjel 200 dekára. Eará guovlluin Sáltoduoddara davábealde ii lean dálloaluid lohku unnon jur nu ollu (–50 proseanta). Lassin eanandoalu gaskamearálaš loguide SED-guovlluin, giedahallá kapihttal SED-guovlluid ovdáneami regiovnnaid dásis. Guovlluid buohtastahttin čájeha muhtun muddui stuora erohusaid. Guhkimus eret gaskamearálaš logus (–56 proseanta) lea Nuorta-Finnmárku SED-guovlu gos lea “dušše” 35 proseanta njiedjan ja Oarje-Finnmárku SED-guovlu gos dálloaluid lohku lea eanemus njiedjan áigodagas 1995–2013, olles 65 proseanta. Kapihttalis geahčadit maid SED-guovlluid eanandoallostatihkaid viidásit ovdánahttima, ja loahpahusas namuhuvvojit ovdamearkkat báikkálaš/regiovnnaš áŋgirusšamii jorgalahttit negatiiva ovdáneami; okta prošeakta Sis-Finnmárkkus (Ávjovári regiovnnaš) ja okta Ivgus, ja lassin vel dárbu diehtit movt iešgudetlágan rámmaeavttut čuhcet ovdáneapmái iešgudet suohkaniin ja regiovnnaš.

Rávvagat

Livčče ovdamunni boahhteáigái jus gávdnošii ollislaš čoakkáldat almmuhuvvon sámi fonográmmain. Tromssa Museas lea stuorimus čoakkáldat, maid berre maid dan dihte viiddidit. Praktihkalaččat lea čájehuvvon ahte lea stuora ja váttis bargu oažžut listu das mii ain almmuhuvvo, ja nu maid de lea váttis oastit daid čoakkáldahkii. Dan dihte livčče ovdamunni jus ásahuvvošii dakkár ortnet mii geatnegahtáše ruhtajuolludeaddji eiseválddiid miehtá Sámi diedihit almmuhemiid Tromssa Museai.

Sámi fonográmmaid almmuheapmi lea ealas, muhto davvisámeigiella lea eanemus geavahuvvon giella dain almmuhuvvon fonográmmain. Listu čájeha čielgasit ahte sáhtta leat dárbu doarjut almmuhemiid dain smávit sámeigielain.

Ájtte musea dihtorvuoddu almmolaš arkiivvaid luđiin ii leat dievaslaš. Lea sullii bealli buot luđiin mat gávdnojit čohkkejuvvon leat registrerejuvvon dohko. Okta vejolašvuohta ahte dat dihtorvuoddu odasmahttojuvvo. Seammás lea dát dušše katalogalistu. Ii oktage šuokŋa leat deike vurkejuvvon. Go oheá dihtorvuodus, de sáhtta gávdnat šuonaid maid dasto sáhtta diŋgot dain iešguđet arkiivvain. Goitge lea jáhkkimis stuorimus dárbu álbmogii oažžut njuolgggo vejolašvuođa beassat gullat daid šuonaid, nu ahte dan katalogii de ii leat šat nu dehálaš.

Leat almmuhuvvon áibbas unnán luodit dain iešguđet arkiivvain. Dán orrot sámi birrasiin váillaheame. Dan dihte berrešii dahkkot eambo dán suorggis. Lea ásahuvvon fierpmádat máŋgga guovddáš arkiivvain juste dan dihte ahte lámhčit dili stuorit almmuheapmái. Tromssa Musea lea juo ieš álggahan doaimmaid mainna beasašii eambo almmuhit iežaset arkiivvas. Vurdojuvvo ahte dađistaga almmuhuvvojit eambo arkiivamateriála máŋgga sajis. Lea gal ollu ovdabargu mii ferte dahkkot, ja danne sáhtášii árvoštallat jus galggašii juolludit eambo rudaid mii veahkehivčče almmuhit eambo.

Sáhtášii maid árvoštallat jus Sámediggi berrešii vuoruhit doarjaga árbevirolaš luohtái, mii lea earenoamážit namuhuvvon.

Leat čohkkejuvvon oalle ollu luodit, muhto oasis dan materiálas váilot duogáš diedut. Lea álo dárbu eambo čohkket sihke luđiid ja duodaštusaid luodi birra ja obbalaččat sámi musihka birra. Leat guokte arkiivva mat čohkkejit odđa materiála, namalassii Tromssa Musea ja Sámi arkiiva. Sámi arkiiva lea stáhta arkiivadoaimmahaga vuollásaš ja sin bargu lea arkiveret ja gaskkustit. Tromssa Musea ges lea Tromssa Universitehta vuollásaš, mii maidái lea dutkanásahus, mas lea ovddasvástáduš ovddidit máhtu. Danne lea dárbu goappaš ásahusaide. Lea buorre ovttasbargu gaskal dan guovtti ásahusa, ja lea dárbu ovdánahttit ovttasbarggu viidasit. Go guoská luohtečohkkemii, de čájehit guorahallamat ahte dutkit ja čohkkejeaddjit berrejit leat eambo dihtomielaččat go guoská juigiid sohkaheallái.

Luđiid sohkahealerohussii lea árvideames eambo fuomáškeahhtá oassi juoiganárbevierus. Dás sáhtta jurddašit ahte odđaáigásaš luohtedahkkit ja juoigat sáhttet dan birra jurddašit ja ieža šaddat

eambbo dihtomielažžan dan ektui, vai boahhteáiggis šattaše dásseis juohku gaskal nisssonolbmuid ja dievdoolbmuid ludiin.

Sáhtáše bargojuvvot dan ektui vai luotái ja sámi musihkkii čáhkkejuvvoše eambbo sadji Norgga álbmotsádehagas, gos dán rádjái lea leamaš unnán sadji.

Ovttasbargu gaskal daid álit oahpahasáhusain ferte dikšojuvvot nu ahte šaddá buorre oahpahanvejolašvuodát.

Tjuara dotkeminie jih evtiedimmie barkedh dovne praktihkerijstie: dorjehtæjjah, daanhtsojh, musihkerh jih akademija. Tjuara sijjeh gáávnesidh daan barkose, teateri lea nuekie barkoe produseradidh sijjen ekonomeles mieriej sisnjeli, jih sijjen stillemi sisnjeli.

Teateri stilleme maahta væjranidh guktie dah aaj diedtem vaeltieh dan ávteste mij lea bijjielisnie neebneme, men manne mov uvte vuajnam sjïere ”scenetjeahpoe-laboratovrijh” aktine lihke ektiedimmie dovne akademijese jih dan praktihkeles teaterasse sov sjugnieðæjjajugumie jih dorjehtæjjajugumie.

Akte teateregáetie maahta faamoejargine árrodh juktie saemien scenetjeahpoem evtiedidh. Nænnoesábpoe ekonomije teateri evtiedæmman scenetjeahposte jih beagkoehtæmman. Doh saemien teaterh leah smaave, aktine onne betniefinansieradimmie. Saemien teaterh tjuerieh áadtjodh stuerebe fokusem utnedh tjiehpeles evtiedimmiebarkose, goh teaterevuesiehtimmieh jih beagkoehtimmie dejstie. Edtja byjngetje laavenjostoeguejmieh jih vierhtieh syökedh, men akte fer stoerre bielie dejstie ihkuve vierhtijste daan barkose jáhta, jih statistihke ij maam gænnah vueseht dej däärjoej jih laavenjostoej bijre mejtie teaterh IDTJIN áadtjoeh.

- Nubbingielatdidaktihka berre šaddat sierra fágan oahpaheaddjioahpuin.
- Berre juolluduvvot ruhta skuvlaeaggádiidda vai sámegieloahpaheadjit besset nubbingielatdidaktihka oahppat mañjil- ja joatkkaoahpuin, earenoamáziid Ulpanvuogádaga.
- Ferte rekrutteret eambbo sensoriid geain lea sámegiela gelbbolašvuolta.
- Sámegieloahpahusa bearráigeahččan ferte maid guoskat oahpahusa kvalitehtii. Sámegieloahppit geat váldet oahppospecialiseren lasáhusa berrejit oažžut buorebut heivehuvvon diibmologu sámegielas.
- Berrejit ráhkaduvvot eambbo sámegielat oahpponeavvut, sámegielat TV-programmat ja YouTube-filmmažat sámegillii.
- Berre maid árvoštallat ásahtit stipeanddaid ohppiide geain lea sámegiella juo nuoraidskuvllas. Sámegiela nubbingielatoahppit berrejit nu ollu go vejolaš movttiidahttot čuovvut nubbingielat sámegiela – Sámegiella 2.

Lea dokumenterejuvvon ahte erenoamážit sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat, vásihit gielalaš, kultuvrralaš ja vealaheaddji hehttehusaid sin servodat oassálastimis, maiddá dearvvašvuodasektora deaivvadeamiin (Melbøe et al., 2016; Uttjek, 2016). Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat deaivvadit dávjá dearvvašvuoda- ja fuolahusfálaldagain mii ii leat heivehuvvon sin kultuvrii, identitehtii ja árvvuide. Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat erenoamáš suojeheames joavku man lea erenoamáš dehálaš vuhtiiváldit dan geatnegasvuoda ektui mii lea ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid ektui ja sin stáhtusiin eamiálbmogin Norggas.

SANKS (Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu) namuhuvvo áhahussan mas lea sámi kulturipmárdus psyhkalaš dearvvašvuodadoaimmahagas. Dat našunála gelbbolašvuodabálvalus galgá veahkkin fuolahit ahte sámi álbmot miehtá Norgga ožžot ovtadássásaš fálaldagaid. Dearvvašvuodabargit olles riikkas sáhttet váldit oktavuoda SANKS:n oažžut rávvagiid ja bagadusaid. Dehálaš ávžžuhus lea nannet SANKS barggu olggos guvlui olahan dihte ii-sápmelaš dearvvašvuodabargoustibiid iešgudetge dásiin dainna čehppodagain mii sis lea sámi kulturipmárdusas sápmelaččaid birra geain leat hedjonan doaibmanávccat.

Sámi erenoamášpedagogalaš bálvalus (SEAD) Statped Davvi vuolis, sáhtta veahkehit suohkaniid ja fylkkasuohkaniid lámhit dili kvalitatiiva buori oahpahussii sámeielat mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide geain leat erenoamáš oahpahusdárbbut, ja geain oahpahuslága mielde lea riekti sámeielat fálaldahkii. Lea dehálaš ahte SEAD fálaldat lea olámuttus miehtá norgga sápmelaččaide geain leat hedjonan doaibmanávccat.

Dárbašit maiddá eanet dutkama suorggis sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat, ávžžuhus lea ahte nannejit ja jotket viidasit barggu dáppe: Institutt for vernepleie, dutkanjoavku: Arktisk senter for velferds- og funksjonshemmingsforskning, Det helsevitenskapelige fakultet, UiT Norgga Arktalaš Universitehta.

SED-guovlluid eanandoallostatihkas leat dál arvat eanet kategoriijat go dalle go kapihttal vuoddoeláhusaid rievdamá birra dán guovlluin čállojuvvui 2009:s (Sámi logut muitalit 2). Dán stáhtihka vejolaš ovdánahtimis, evttohan veardidit kategoriijaid mat čájehit biebmobuvttadeami, lotnolasdoaluid, lassieláhusaid ja sisabođu dábalaš bálkábargus, lassin omiid massimii boraspiriid geažil.

SISDOALLU

Čoahkkáigeassu	4
Rávvagat.....	7
1 Mandáhtta ja vuodus.....	14
1.1 Lađastallanjoavkku mandáhtta.....	14
1.2 Ráddádallamat gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki.....	15
1.3 Máhttovuodu dárbun.....	15
1.4 Guorahallanjoavku.....	16
2 Sámi musihka – nanu árbevierru ja gelddolaš odasteapmi.....	17
2.1 Álggahus.....	18
2.2 Sámi fonográmmat.....	19
2.3 Sámedikki doarjagat fonogramma buvttadeapmái.....	22
2.4 Arkiiva.....	25
2.4.1 Gos gávdnojit luhtečoakkáldagat ja man stuorrát dat leat?.....	25
2.4.2 Ludiid almmuheapmi arkiivvain.....	28
2.4.3 Davvi-Norgga álbmotmusihkkačoakkáldat, Tromssa Musea.....	29
2.4.4 Luhtečoakkáldaga geavaheapmi Tromssa Museas.....	30
2.5 Juoiganárbevierru.....	30
2.5.1 Juigiid sohkabealjuohku.....	30
2.5.2 Sohkabealerohusat ludiin.....	32
2.6 Akademalaš barggut luodi birra.....	33
2.7 Sámi musihka birra medias.....	34
2.8 Oahpahus sámi musihkas.....	34
2.9 Rávvagat.....	35
3 Teatere jih scenetjehpoe goh aktöörh identiteete- jih nasjovnebigkemisnie.....	38
3.1 Teatere, musihke, tjeahpoe, tjeahpiedæjjah jih kultuvre nörjen identiteete- jih nasjovnebigkemisnie.....	38
3.1.1 Regjovneteatereh jih lutniestimmie kolonialiseradimmeste.....	39
3.1.2 Kolonialiseradimmie Saepmeste.....	39
3.2 Teatere, musihke, tjeahpoe, tjeahpiedæjjah jih kultuvre saemien nasjovne- jih identiteetebigkemisnie.....	39
3.2.1 Áarjelhsaemien Teatere/Sydsamisk Teater (ÅST).....	40
3.2.2 Sámi Našunálateáhter, Beaivváš / Det Samiske Nasjonalteatret Beaivváš (BST).....	40
3.2.3 Teatere scenetjehpoen vööste.....	40
3.2.4 Mestie – giejstie teatere – gieh teaterisnie berkieh?.....	41
3.2.5 Mij akte teatereproduksjovne?.....	42
3.3 Tráante 2017 –akte politihkeles, tjeahpeles jih kultuvrelle manifestasjovne Saepmeste.....	42

3.3.1	Bijjieguvvie teateri laavenjostoguejmijste, beetnehdäärjoiste jñh persovnevierhtijste Träänte 2017- heevehtämman.....	43
3.3.2	Maam daah vuesiehtimmieh vuesiehtieh?.....	46
3.3.3	Teaterh jñh byngetje barkijh	47
3.4	Teateri öörnedimmie jñh stilleme 2017	48
3.4.1	Åarjelhsaemien Teatere.....	48
3.4.2	Beaivváš Sámi Našunálateáhter	49
3.4.3	Deatnun Kultuvreskuvle – Maana jñh noereteatere.....	49
3.4.4	Saemiedigkie teateren jñh scenetjeahpoen bijre Saemiedigkiebïevnesisnie tjeahpoen jñh kultuvren bijre 2013	50
3.5	Statistihke - dáeriesmoeretjoelmh	51
3.5.1	Registreradimmie vuartasjæjjataaleste - jaepiereektehtsh.....	51
3.5.2	Såemies ektieproduksjovnh.....	52
3.5.3	Konsekvensh åasah vuartasjæjjataalen vööste	52
3.5.4	Guessiespïelh.....	52
3.5.5	Kultuvrelle Skuvlevoesse - KSV.....	53
3.6	Saemiedigkien ihkuve däärjoe teateridie.....	53
3.7	Feelememaaksoeh	56
3.8	Dáeriesmoeretjoelmh mejtie ij digkedh - jallh dah leah sjyöhtehke?	56
3.8.1	Jijtsedïeneste.....	57
3.8.2	Sponsovrh.....	58
3.8.3	Giëh leah saemien teateren vuartasjæjjah?.....	58
3.8.4	Nöörjen staate jñh saemien scenetjeahpoe daan biejjien	59
3.8.5	Mij saemien teatere?.....	60
3.9	Saemien scenetjeahpoe jñh teatere bæetijen æjkien sijse.....	61
3.9.1	Saemien teatere jñh scenetjeahpoe goh aktöörh vaarjelimmesne jñh evtiedimmesne saemien immaterijelle kultuvreaerpeste	62
3.9.2	Guktie maahta daam barkoem jærhkedh	63
3.9.3	Veanhtadimmieh Nöörjese jñh Saemiedægkan	64
3.9.4	Dahkoe	64
4	Såmegiella nubbingiellan	67
4.1	Álggahus.....	67
4.1.1	Láhkavuoddu	68
4.1.2	Ruovttoluottageahčastat skuvlla oahppoplánaid historjái	68
4.2	Såmegiella nubbingielat oahppoplánat.....	70
4.3	Fåga- ja diibmojuohku	71
4.4	Árvvoštallan	72
4.5	Eksåmen	72

4.6 Sámegiela nubbingielat ohppiidlohku	73
4.7 Gávdno go buorre nubbingielatoahpahus?	78
4.8 Sámegiela árvosánit	79
4.8.1 Maid muitalit sámegiela bohtosat?	81
4.9 Sámi giellavuogádagat	82
4.9.1 Riikkaidgaskasaš vásáhusat giellavuogádagaiguin	83
4.9.2 Ulpan-vuogádat	83
4.9.3 Mii sáhtttá buoriduvvot?	84
4.9.4 Myhtat giellaoahpahusa birra	84
4.10 Rávvagat	86
5 Vealaheapmi sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat	88
5.1 Álggahus	89
5.2 Doabačielggadeapmi: hedjonan doaibmanávccat	91
5.3 Hedjonan doaibmanávccaid gávdnoštupmi sámi álbmogis	92
5.4 Dilálašvuohhta sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat	92
5.5 Ovttađassásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat sápmelaččaide geain leat hedjonan doaibmanávccat	93
5.6 Struktuvrralaš vealaheapmi, dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat ja doaibmanávccahisvuohhta	94
5.7 Guorahallamat givssideamis, vealaheamis, loavkideamis ja veahkaválddis sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat	97
5.8 Psykososiála dearvvašvuohhta ja vealaheapmi	102
5.9 Hástalusat ja ávžžuhusat	103
6 Eanandoalu ovdáneapmi sámi ássanguovlluin	107
6.1 Álggahus	107
6.2 Lohkomateriála	108
6.3 SED-guovllut ovttas	110
6.3.1 Dállodoaluid lohku ja gaskamearálaš doallosturrodát	110
6.3.2 Eanandoalloareála anus	112
6.3.3 Omiid lohku, dálut main leat iešguđetlágan oamit ja omiid lohku juohke dálás ..	113
6.3.4 Dállodolliid sohkahealli ja ahki	114
6.4 Rievdan regiovnain	115
6.4.1 Nuorta-Finnmárku	115
6.4.2 Sis-Finnmárku	117
6.5.3 Oarje-Finnmárku	118
6.4.4 Davvi-Romsa	119
6.4.5 Lulli-/Gaska-Romsa	120
6.4.6 Davvi Norlánda	122

6.4.7 SED-guovlluid buohtastahttin	124
6.5 Čoahkkáiigeassu	124
6.6 SED-guovlluid eanandoallostatistihka ovdánahttin	125
6.6.1 Biebmobuvttadeapmi	125
6.6.2 Lotnolasfitnodagat ja eará dienasgáldot	126
6.6.3 Omiid massin boraspiriid geažil	127
6.7 Loahpalaš kommentárat	127
7 Sámi logut	130
7.1 Álggahus	130
7.2 Muhtin kommentárat tabeallaide	130

1 Mandáhtta ja vuodus

Sámi statistihka fágalaš ladastallanjoavkku njuolggadusat leat čakčamánu 12.b. 2011 mearriduvvon Ođasmahttin-, hálddahus- ja girkodepartemeanttas, miessemánu 11.b. 2005 Stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnaid prosedyrat - lága olis, mii mearriduvvui gon.res. suoidnemánu 1.b. 2005.

Mearrádusa ulbmilin lei nannet stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš konsultašuvnnaid árvvoštallamiid ja mearrádusaid faktavuoddosa.

1.1 Ladastallanjoavkku mandáhtta

Fágalaš ladastallanjoavku galgá juohke jagi ovdal golggotmánu 1.b. buktit raportta Ođasmahttin-, hálddahus- ja girkodepartementii ja Sámediggái. Raporta galgá, nu guhkas go vejolaš, addit bajiidgeahčastaga ja árvvoštallama Norgga sámi servvodaga dilis ja ovdáneami sárgosiin. Raporta šaddá vuoddu jahkásaš bušeahttabargui ja konsultašuvnnaide gaskal stáhtalaš eiseválddiid ja Sámedikki.

Ladastallanjoavku galgá ságaškuššat ja gaskkustit gávdnosiiddis fágalaš artihkkaliid ja kronihkaid bokte, ja joavku sáhtá bovdet ja oassálastit fágalaš konferánsain, seminárain ja eará sullásaš lágideamin.

Ladastallanjoavkkus lea ovddasvástádus ovddidit ja dadistaga buoridit jahkásaš rapportaid oppalašgeahčastagaid ja analysaid ovdanbuktinvugiid. Rapportaid galgá nu bures go vejolaš sáhttit álkit buohtastahttit áigodagaid gaskkas.

Raportta galget ráhkadit čuožžovaš statistihkaid ja/dahje eará áššáigullelaš dataid ja árvvoštallan-, guorahallan- ja dutkanbargguid dieđuid vuodul.

Ladastallanjoavkkus lea ovddasvástádus háhkat čuožžovaš statistihkaid ja dárbbášlaš dataid ja dieđuid raportta ráhkadeapmái.

Ladastallanjoavku mearrida ieš makkár fáttáid meannuda jahkásaš rapportain. Fáttát maid sáhtá leat áigeuovdil meannudit leat:

- Giela
- Bajásšaddan, oahpahusa ja dutkama
- Dásseárvvu
- Dearvašvuoda ja sosiála, dákko bakte olmmošlogu rievdan, demografiija, dienas
- Ealáhusat, dákko bakte barggahus, ealáhusstruktuvra, á árbevirolaš ealáhusat
- Biras- ja resursahálldašepmi, ávnnaslaš kulturvuodu rievdadusat, searvan ja váikkuheapmi
- Kulturbargu ja dábálaš kultuvra, dákko bakte dáiddašlájá, media
- Siviila sámi servodat, dás organisašuvdna- ja ášahusovdáneapmi

Ladastallanjoavku sáhtta cuiggodit váilevaš gáldu- ja máhttovuddosa ja dárbbu ovddidit statistihka fáttáid siskkobealde maid joavku atná relevántan.

Ladastallanjoavkku sáhttet bivdit buktit ollislaš árvvoštallamiid ja vaikko vel čiekŋudit osiid materiálas daid sierra dárbbuid ektui mat Rádddehusas dahje Sámedikkis sáhttet leat.

1.2 Ráddádallamat gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki

Sápmelaččain lea álgoálbmogiin dat vuoigatvuohta ahte singuin galgá ráddádallojuvvot buot áššiin mat njuolga váikkuhit sin dillái. Dát vuoigatvuohta lea sis *ILO-konvenšuvnna nr. 169 álgoálbmogiid ja olmmoščearddaid birra iešheanalis stáhtain* 6. artihkkala mielde.

Bargovugiid ulbmiliin lea:

- Váikkuheames stáhta geatnegasvuoda ollášuhttimis das ahte ráddádallat álgoálbmogiiguin.
- Oččodit ovttamielalašvuoda gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki go árvvoštallojuvvo ásaheames lágaid dahje doaimmaid mat sáhttet váikkuhit sámiiid beroštumiide.
- Láhčēt vejolašvuoda ovdánahttit guimmešduoda gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki man váikkuhus lea ahte sámiiid kultuvra ja servodagat nannejuvvojit.
- Ovdánahttit oktasaš ipmárdusa sámiiid servodaga dili ja ovdánahttin dárbbuid birra.

Ráddádallanbargovugiin gaskal stáhta eiseválddiid ja Sámedikki čállojuvvo ná 5. paragrafas bistevaš čoahkkimiid birra:

- Ahte galget lágiduvvot jahkebeallasaš politihkalaš čoahkkimat gaskal sámiiid áššiid stáhtaráđi ja Sámediggepresideanta. Fágastáhtaráđi searvá čoahkkimiidda dárbbu mielde. Bistevaš jahkebeallasaš čoahkkimiin galget ságastallat servodaga dili ja ovddidandárbbuid, dehálaš prinsihpalaš áššiid ja doaimbi proseassaid.
- Ahte galget lágiduvvot jahkebeallasaš čoahkkimat gaskal Sámedikki ja departemeanttaid gaskasaš sámiiid ovttastahttinlávdegotti. Čoahkkimiin galget earret eará boahttevaš áigodaga áigeovdilis sámedipolitiikalaš áššiid.

1.3 Máhttovuođu dárbbun

Stáhta eiseválddiid ja Sámedikki gaskasaš ráddádallanvuogádaga 8.paragrafa prosedyrat meannudit čielggadan ja máhttovuođu dárbbuid. Máhttovuođu birra čuožžu ná:

- Gieldda- ja guovlodepartemeanta ja Sámediggi nammadit ovttas fágalaš guorahallanjoavkku mii earret eará sámiiid statistihka vuodul jahkásaččat ovddida raporta sámiiid servodaga dili ja ovddidandovdomearkkaid birra. Raporta geavahuvvo vuodđun go dihto áššiid birra leat ráddádallamat ja ráddádallamiin sámiiid servodaga ovddidandárbbuid birra ovtta dain jahkebeallasaš čoahkkimiin gaskal sámiiid stáhtačáliid ja Sámediggepresideanta.
- Go stáhta eiseválddit dahje Sámediggi oaiivildit ahte čielggadeapmi dárbbasuvvo vai nanne árvvoštallama ja mearrideami fáktavuodu dahje formálalaš vuodu de dan

berrejit diedihit nu fargga go vejolaš, ja bealit galget ovddidit gažaldagaid mat gusket vejolaš čielggadeami fápmudussii ráddádallamiid oktavuodas. Stáhta ja Sámediggi galget bargat olaheames ovttamielalášvuoda ovddas sihke fápmudusa ektui ja das geat galget čadahit vejolaš čielggadanbarggu. Stáhta ja Sámediggi geatnegahttojuvvojit fuolahit dieđuid ja ávdnasiid mat dárbbášuvvojit čielggadeami čadaheames.

Dán oktavuodas nammaduvvo sierra guorahallanjoavku man bargun lea ovddidit jahkásaš raportta.

1.4 Guorahallanjoavku

Gielda- ja odasmahttindepartemeanta ja Sámediggi leaba soahpan ahte ovttas nammadit jodiheaddji, nubbijodiheaddji ja golbma lahttu guorahallanjoavkui, man doaibmaáigodahkan lea njealji jagi 2016 - 2020.

Sii geat leat nammaduvvon leat:

Kevin Johansen, jodiheaddji (Nordlaanten Fylkeálma - Fylkesmannen i Nordland)

Snefrid Møllersen, nubbi jodiheaddji (Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus - psykalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu/Samisk nasjonal kompetansetjeneste - Psykisk helsevern og rus)

Iulie Aslaksen, (Statistalaš guovddášdoaimmahat - Statistisk sentralbyrå)

Per Tovmo (Institutt for Samfunnsøkonomi, Norges Teknisk-Naturvitenskapelige Universitet)

Torkel Rasmussen, (Sámi allaskuvla - Samisk høgskole)

Prošeaktajodiheaddjin lea Yngve Johansen, guhte bargá beallevirggis.

2 Sámi musihkka – nanu árbevierru ja gelddolaš odasteapmi

Ola Graff, Professora Tromssa museas - Universitehtamuseas. Norgga Árktalaš universitehta.

Čoahkkáigeassu

Sámi musihkka fáttáš leat ollu iešguđetlágan bealit. Ii leat vejolaš čuvget eará go muhtin beliid dán suorggis. Lean dán artihkkalis geahčadan sámi fonográmmaid² iešguđet riikkain ja movt ruhtajuolludeaddji eiseválddiid (Norgga Sámediggi) leat juolludan doarjagiid fonográmma buvttadeamiide. Lean ráhkadan listu luohtearkiivvain ja čoakkáldagain buot riikkain, mii doppe gávdno ja man ollu lea almmuhuvvon dain arkiivvain. Earenoamážiid lean geahččan sámi čoakkáldaga Tromssa museas. Lean maid guorahallan sohkaheali dimenšuvnna juoiganárbevierus, geahččan akademaš barggaid juoigama birra, mediaságastallama sámi musihka birra, ja loahpas vel makkár oahpahusvejolašvuodát gávdnojit.

Sámi fonográmma buvttadeapmi orru leamen nanu kultuvra ollu doaimmaiguin. Leat almmuhuvvon fonográmmat sámi musihkas juo 70 jagi. Lohku lea lassánan juohke logi jagis. Leat almmuhuvvon fonográmmat mángga riikkas, mas Norggas leat eanemus almmuheamit. Obbalaččat almmuhuvvon sámi fonográmmat leat jáhkkimis birrasiid 500. Dasa lassin leat daid mañemus jagiid almmuhuvvon ollu digitála buktaga. Eanemus gullo davvisámegiella gielaid ektui.

Sámediggi lea mávssoleamos ruhtajuolludeaddji eiseváldi. Man ollu ohcamušat leat boahtán Sámediggái lea rievddadan oalle ollu dan mañemus logi jagis. Juolludemiid lohku lea leamaš oalle dásset 14-15 jahkái. Obbalaš juolludemiid lohku lea rievddadan veahá, muhto orru ahte lea dásšen badjelaš 2 millijovnna ruvno jahkásaččat.

Leat leamaš stuora erohusat das man ollu juohke fonográmmašveakta lea ožžon doarjaga. Erohusat leat leamaš gitta 200.000 ruvdnui. Gaskamearálaš ruhtajuolludeapmi dan mañemus logi jagis lea leamaš 142.000 ruvno jahkái.

² Fonográmmain oavivilduvvo musihkka mii lea almmuhuvvon fysalaš medias, kasehtain, vinylpláhtain (LP, EP, singel) ja CD'at. DVD mas lea musihkka ii leat lohkkon mielde. Ráddjema ja definišuvnna ektui leat Sámi fonográmmas ollu váttisvuodát. Okta gažaldat lea ahte galgá go váldit mielde sámi artisttaid geat eai lávlo sámegillii (nugo Lapp-Lisa ja Jokkmokks-Jokke). Dat eai leat lohkkon mielde loguide vuollelis. Eará váttisvuohka leat ollu oktasaškearrut main viežžá ovttaskas saji almmuhuvvon pláhtas. Dat maid eai leat lohkkon mielde. Goalmmát joavku mii maid ii leat lohkkon mielde leat earát go sápmelaččat geat čuojahit sámi musihka, nugo ovdamearka dihte Jan Garbarek ja Tromssa joavku Gulløye. Šuoŋat mat dušše almmuhuvvojit digitála hámis, eai ge almmuhuvvo fysalaš pláhttan, daid gal sáhtá lohkat mielde, muhto eai leat dahkkon dain tabeallain mañjelis. Gávdnojit muhtin pláhtat main eai leat sápmelaš artisttat, muhto de oasálastá muhtin juoigi ovttá dahje guovtti sajis. Dat gal leat lohkkon mielde.

Nammaduvvojit konsuleantat geat mearridit muhtin kriteraid mielde, muhto dat dokumeantat eai leat almmolaččat. Danne ii leat vejolaš árvoštallat movt kriterat doibmet.

Gávdnojit luodit ollu almmolaš arkiivvain mángga riikkas, earenoamáziid Norggas, Ruotas ja Suomas. Jáhkkmis gávdnojit birrasiid 14-15.000 luodi oktiibuot dain arkiivvain. Norggas leat 9-10.000. Tromssa museas lea stuorimus čoakkáldat, gos lea maid ovddasvástádus čohkket, vára váldit, gaskkustit ja dutkat daid. Sámi arkiiva Guovdageainnus lea vuos álggahan dásis. Muhtin arkiivvat leat almmuhan luđiid čoakkáldagain, muhto lea ain unnán mii lea almmuhuvvon.

Arkiivamateriála vuodul orru leamen ahte juoiganárbevierus leat muhtin erohusat sohkabeliid ektui. Eanas dáhpáhusain leat dokumenterejuvvon eambo dievdoolbmot go nisssonolbmot juoigan. Váttisvuotta das lea ahte eanas luohtečohkkejeaddji leat leamaš dievdoolbmot, juoga mii sáhtta váikkuhan čohkkemii. Arkiivačoakkáldagas orru maid leamen nu ahte leat eambo luodit dievdoolbmuide.

Leat čállojuvvon ollu dutkamušat luodi birra mángga riikkas, juoga mii čájeha ahte olbmot leat beroštan fáttás.

Sámi musihka birra čállo ollu dáčča mediain. Dás lea sáhka mánga čuodi artihkkalis ollu aviissain. Artihkkaliin ovdanboahat obbalaččat positiivvalaš oaidnu sámi musihka hárrái.

Sámi guovlluin lea luohiti ja sámi musihkka oassin oahppoplánas. Luohiti ja sámi musihkka lea dál oassin lohkanmearis buot norgga joatkaskuvllain, main lea musihkkasuorgi. 1990-logu rájes leat áshuvvon oahppofálaldagat sámi musihka birra allaskuvlla- ja universitehdásis.

2.1 Álggahus

Áiggun dán artihkkalis guorahallat muhtin iešguđetlágan beliid ja geahččanguovlluid sámi musihkas dálá dilis. “Sámi musihkka” lea viiddis doaba mii sisttisdoallá sihke árbevirolaš luodi ja odđaaigásaš sámi popmusihka, lassin sálbmálávlumii ja earái. Lea viiddis fáddá.

Sámi musihkka gávdno ja doaimmahuvvo njealji riikkas, Norggas, Ruotas, Suomas ja Ruoššas, guovllus mii gohčoduvo Sápmiin. Guorahalan eanemus Norggas, muhto geahčestan maiddái veahá eará riikkaide³.

Boarráseamos vuohki sámi musihkas lea luohiti. Boarráseamos jietnabáttit leat báddejuvvon 1905. Lei muhtin suomelaš dutki gii báddii ruotabeale sápmelaččaid, geat fárrejedje Tromssa guvlui. Boarráseamos čállojuvvon nuohitat luđiin leat čállojuvvon 1700-logu loahpas. 15-, 16- ja 1700-logus gávdnojit ollu gáldot mat leat luodi birra. Muhtin gáldus 1100-logus mitaluvvo

³ Buot logut dán artihkkalis leat riektá nu guhkás go lean nagodan iskat. Gávdno gal álo vejolašvuotta das ahte sáhtta leat muhtin materiála mii lea vajálduvvan dahje in oba leat diehtán ge dan birra, ja danne ii leat bohtán mielde statistihkaide.

sámi noaidi birra gii dearppai rumbbu ja lávllui. Birrasiid duhát jagi lea dokumenterejuvvon oktílaš juoiganárbevierru. Boarrásiid áiggis diehtit unnán. Gávdnójit gal báktesárgumat mat geažuhit ahte árbevierru sáhtá leat mánga duhát jagi boaris.

Fertet jáhkkit ahte juoigan lea leamaš miehtá sámi guovlluidd, muhto muhtin guovlluin lea juoigan oalát nohkan. Miehtá Davvi-Norgga rittu lea juoigan nohkan. Leat mánga siva dasa. Okta sivvan lea ahte ránnjákkultuvrrat álo váikkuhit nubbi nuppi lunddolaš ovtastallamis. Eará sivva lea politihkalaš movttiidahttojuvvon dáruiduhttin, go sámi kultuvra sihke dulbmojuvvui ja vuoliduvvui. Mišunearaid áigge ges bohciidedje guottut dan ektui ahte juoigan lea suddu, mii maid sáhtá váikkuhan dasa.

Luohti elii viidasit vuosttažettiin guovddáš Finnmárkku suohkaniin. Luodis ledje maid guokte beali, go dat lei sihke ealli oassi kultuvrras ja seammás dubmejuvvon suddun.

1960- ja 1970-logus ealáskii sámi kulturpolitihkalaš dihtomielalášvuohhta. Nuorra sápmelaččat álge bidjat musihka luohái, čállit odđa lávlagiid sámegillii, ja ovdánahte odđa ja odđaaigásaš musihkkakultuvrra. Seammás loktejuvvui luohiti oidnosii kulturovdanbuktimiin, mainna sihkastedje suttu steampila eret, ja doalahedje juoidá mainna sáhtii čevllohallat. Diet ovdáneapmi dáhpáhuvai buohthalaga dainna go dáčča stuora servodat hüksii ášahasaid ja láhkaásahasaid, mat ovddidedje ja vuhtii válde sámi kultuvrra ja servodateallima.

Dálá dilli lea ahte luohiti ja sámi musihkka eallá, gudnejahttojuvvo ja dohkkehuvvo, earenoamážin historjjálaš oktavuodain.

2.2 Sámi fonográmmat

Gávdnójit mánga stuora čoakkáldaga sámi fonográmmain. Davvi-Norgga álbmotmusihkkačoakkáldat lea stuorimus čoakkáldat Tromssa museas. Dat sisttisdoallá dál 453 fysalaš sámi fonográmma. Dasa lassin leat museas birrasiid 50 iešgudetlágan oktasaškearru, mat sisttidollet sámi oasáziid, sámi artisttaid geat lávlot eará gielaide go sámegillii ja earát go sápmelaččat geat geavahit sámi materiála. Sámi sierrabibliotehkas Kárášjogas lea maid viiddis čoakkáldat. Sis eai leat dárkilis logut, muhto diedihit ahte čoakkáldagas leat birrasiid 270 fonográmma. Stuorimus dovddus priváhta čoakkáldat lea Odd Mathis Hættas, Álttás. Su čoakkáldagas leat 439 nama⁴. Ii oktage dieđe justu man ollu fonográmma leat almmuhuvvon. Lohku sáhtá leat birrasiid 500, ja dasa eai leat čielga digitála almmuheami lohkon mielde. Dasa lassin bohtet nugo namuhuvvon 50 eará iešgudetlágan fonográmma nama.

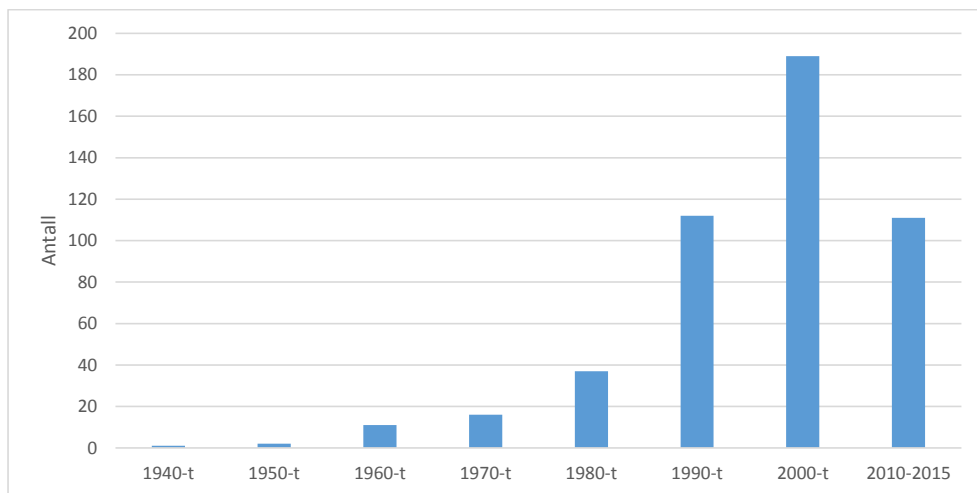
Fonográmma buvttadeapmi addá buori gova das movt odđaaigásaš sámi musihkka ovdána. Vuosttaš diágrámma čájeha man ollu sámi fonográmma leat almmuhuvvon dain iešgudet logi

⁴ Geahča Odd Mathis Hætta: *Samer og samisk forhold i navn og tall*. 2017. Muhtin almmuheamit leat dás registrerejuvvon sihke kassehttan ja CD, nu ahte lohku sáhtá dan dihte leat veahá unnit.

jagiin. Mañemus kolonna fátmasta dušše daid fysalaš almmuhemiid jagiin 2010-2015, ii olles logi jagi. Dán áigodagas ilbmet digitála almmuheami juo ollásii. Dat eai leat lohkkon mielde dán listui. Diagrámma fátmasta almmuhemiid buot riikkain (Norggas, Ruotas, Suomas, Ruoššas, Estteeatnamis, Duiskkas, Franskas ja USAs).

Lea čielggas movt sámi fonográmma buvttadeapmi lea lassánan⁵:

Govus 2.1 Almmuhuvvon sámi fonográmmat

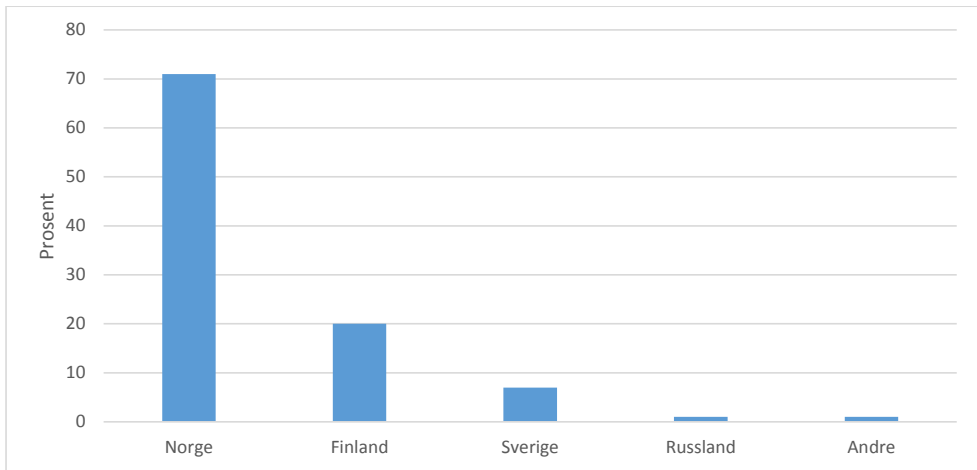

Diagrámma čájeha beroštahti rievdamas mii lea dáhpáhuvván. 1940-, 50- ja 60-logus almmuhuvvui luohti etnográfalaš dokumentašuvdnan dahje luđiid giedahalle davviriikkalaš komponistat klassihkalaš musihka eavttuid vuodul. Dan rájes go Nils-Aslak Valkeapää almmuhii skearru 1968, de čuojahuvvui ja almmuhuvvui luohti sámi kultuvrra iežas eavttuid vuodul. Nu álggii áibbas ođđa ovdáneapmi sámi musihka ja sámi fonográmma hárrái.

Leat almmuhuvvon fonográmmat buot njealji nátionálastáhtas gos sápmelaččat orrot ja vel soames eará riikkas. Čuovvovaš diagrámma čájeha movt almmuhuvvon fonográmma juohkásit iešguđet riikkaid ektui dain logi jagiin. Dás oaidnit ahte Norggas leat liige eanemus almmuheami:

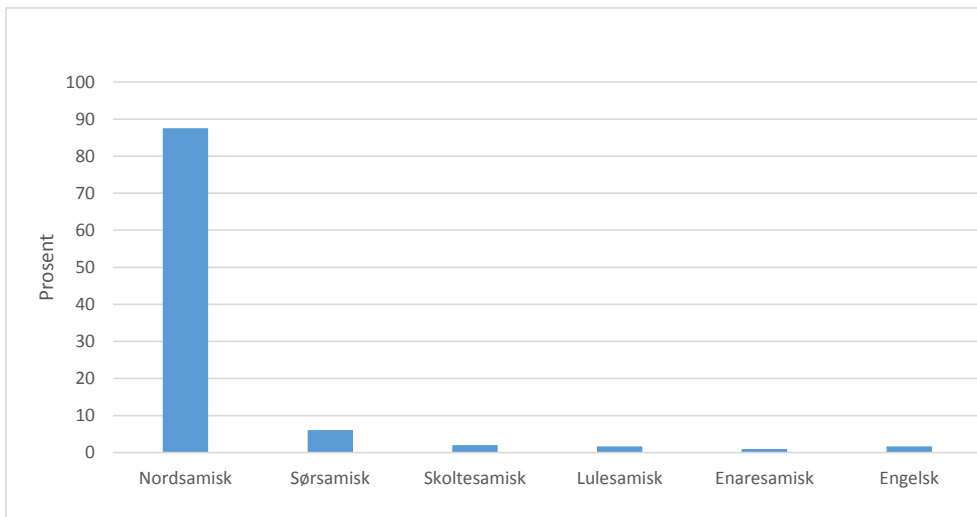
⁵ *Statusrapport for Joik og samisk musikk* (2015) ovdanbohtet muhtin ráje logut das man ollu fonográmma leat almmuhuvvon. 2012 rádjái leat almmuhuvvon sullii 190 sámi fonográmma (s.21). Nugo oaidnit tabeallas, de lea dát lohku beare unni. Duohta logut dán áigodagas leat lagabui 400.

Govus 2.2 Fonográmmat juhkkon riikkaid ektui

Mañemus diagrámma čájeha makkár gillii lávlot/juiget. Ii leat vuordemeahttun ahte davvisámegillii lea stuorimus oassi⁶:

Govus 2.3 Fonográmmat juhkkon gielaid ektui

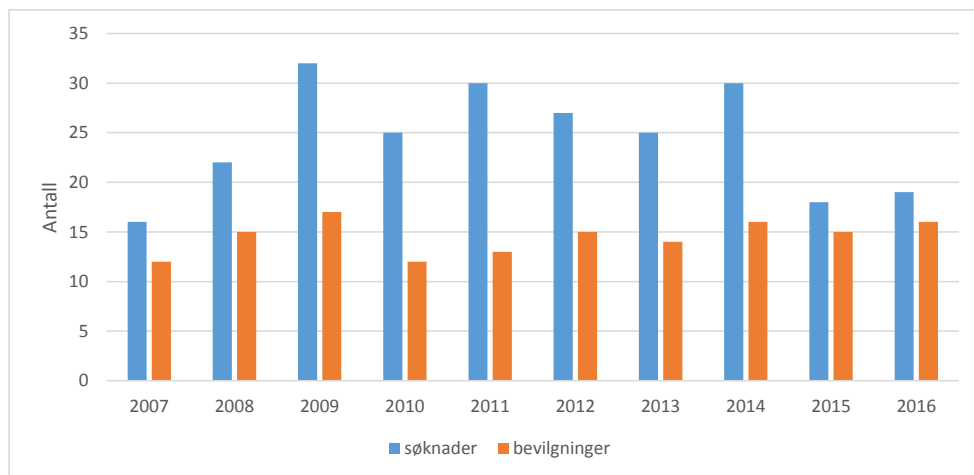

⁶ Vuodđun dán diagrámma loguide leat vižžojuvvon masterčállosa álgočállosis, maid Mari Guttorm lea čállán Oulu universitehtas. Logut eai leat dievaslaččat. Dat addá goitge buori geažuheami juogu ektui.

2.3 Sámedikki doarjagat fonográmma buvttadeapmái

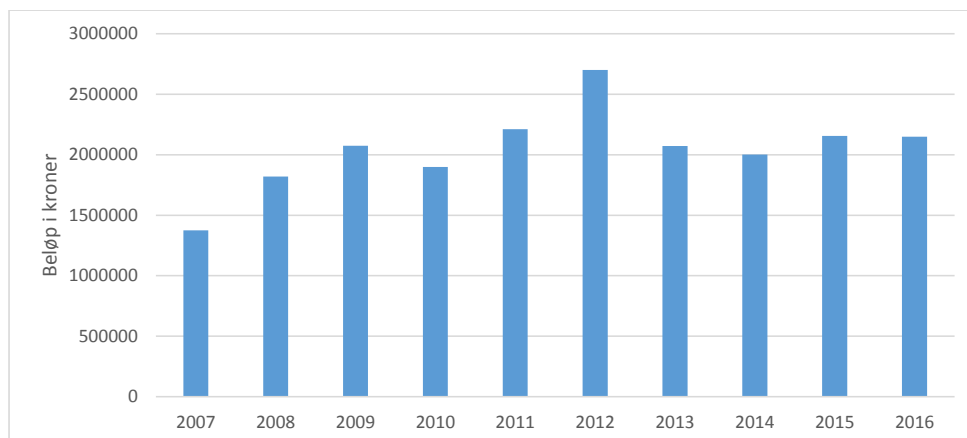
Sámediggi doarju sámi musihkka almmuheami. Eaktun lea ahte “sámi musihkas lea buorre kvalitehta mii lea olámuttus eanebuidda”. Sámedikkis ohcet jahkásaččat doarjaga almmuhit fonográmma (oktan digitála almmuhemiid). Čuovvovaš diagrámma čájeha man ollu ohcamuša leat juolluduvvon dan logi jagi áigodaga ohcamušaid ektui. Listu čájeha ahte juolludeamit leat bisson oalle seamma dásis daid mañemus jagiid, gaskamearálaččat 14-15, beroškeahttá das man ollu leat ohcamuša boahtán:

Govus 2.4 Ohccojuvvon ja juolluduvvon ohcamušat Sámedikkis

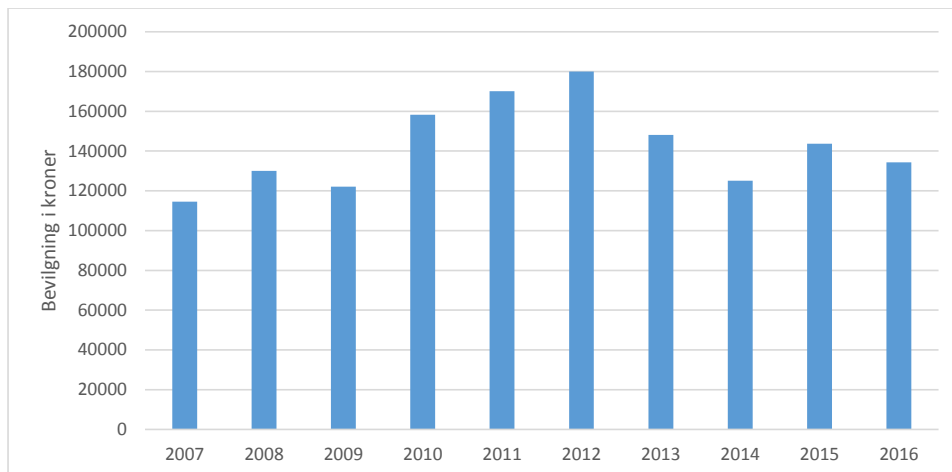
Juolludemiid sturrodat rievddada veaháš. Čuovvovaš diagrámma čájeha man ollu leat obbalaš juolludeamit fonográmmabuvttademiide dain seamma logi jagiin. Nugo oaidnit de leat juolludeapmi dásen badjelaš 2 milliovnna ruvdnui jahkásaččat:

Govus 2.5 Sámedikki juolludeamit fonográmmabuvttademiide

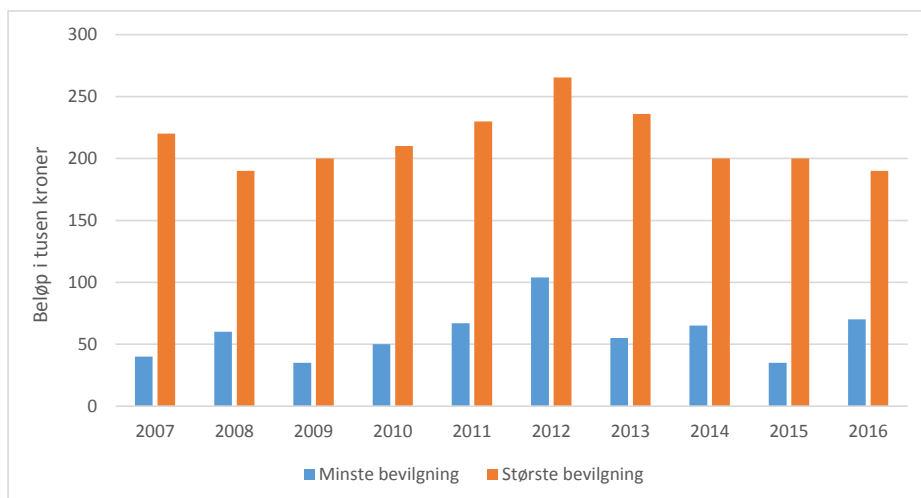
Gaskamearálaš sturrodat juolludeamit fonográmmabuvttademiide daid mañemus logi jagiin lea rievddadan veaháš⁷. Listu čájeha gaskamearálaš árvvu das mii juolluduvvui juohke prošehtii jahkásaččat. Gaskamearálaš sturrodat daid mañemus logi jagiin lei 142.000 ruvno:

Govus 2.6 Sámedikki gaskamearálaš juolludeapmi juohke fonográmmii

Gaskamearálaš logut čihket daid stuora erohusaid juolludemiin. Erohus lea leamaš gitta 200.000 ruvno rádjái proševttain maidda juolluduvvui unnimus ja eanemus. Áššedokumeanttain ii boađe ovdan manne leat nu stuora erohusat:

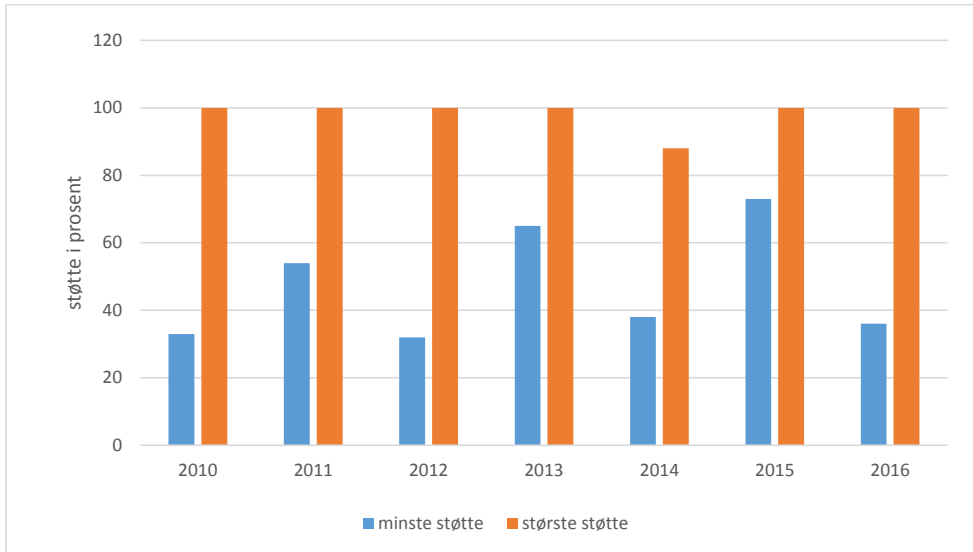
Govus 2.7 Sámedikki unnimus ja stuorimus juolludeamit

⁷ Tabealla čájeha “arimehtalaš gaskameari”, mii lea dat mainna dábálaččat rehkenastá mihttun gaskamearis. Mediánaárvu guovddášstendeansa mihtus leat oalle oktasaš árvvut ja danne eai leat mielde tabeallas.

Dál lea obbalaš njuolggadus das ahte eanemus doarjja maid sáhtá juolludit musihkkaalmmuheapmái lea 200.000 ruvnno. Dat boahtá maid oidnosii diagrámmas. Muhtin fonogramma-prošeavttat ožžot ollislaš ruhtadeami, earát ožžot dušše oasi ohccojuvvon supmis. Áššebáhpiriin ii leat makkárge vuoduštus dasa manne leat nu stuora erohusat:

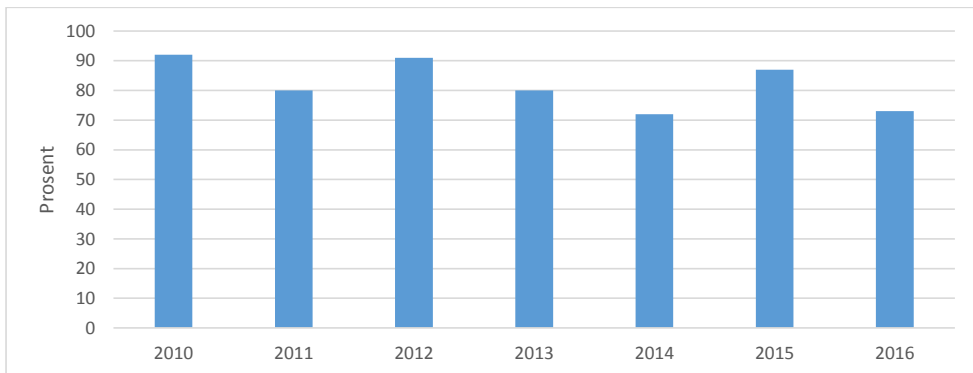
Govus 2.8 Sámedikki unnimus ja stuorimus juolludeapmi proseanttaid mieđe ohcansupmi ektui.

Musihkkaalmmuhemiide guoská obbalaš njuolggadus ahte “prošeavttaid dorjot gitta 80 % doarjagiin dohkkehuvvon goluid ektui”. Tabealla čájeha goitge ahte lea juolluduvvon 100% doarjja ohcansupmis. Dat lea dáhpáhuvvon go doarjjasupmi lea leamaš unni.

Gaskamearálaš sturrodat buot juolluduvvon doarjagiin ohcansupmiid ektui lea leamaš⁸.

Govus 2.9 Gaskamearálaš proseanta doarjagis ohccojuvvon supmi ektui

⁸ Govus 2.8 ja 2.9 leat dušše 2010 rájes go in leat ožžon boarrásiid loguid Sámedikkis.

Dat duohta golut CD-buvttadeamis leat eanas áigge unnit go dat ohccojuvvon supmi. Go oazžu unnit go dan maid lea ohcan, de heivehit eatnasat buvttadeami dan ruhtadeami ektui. Duohta goluid ektui lea Sámedikki doarjjaoassi dábálaččat gaskal 40 ja 70 proseanta. Eanemus registrerejuvvon doarjjaoassi dan čieža jagi áigodagas lea 83% dain duohta goluin, ja unnimus registrerejuvvon doarjja goluide lea 15%. Ii dain ge leat makkárga vuoduštus manne áššebáhpiriin leat nu stuora erohusat.

- Sámedikkis leat obbalaš eavttut fonográmma almmuhemiid doarjagiid ektui:
- Produeanta čadahannákca
- Artista čadahannákca
- Kvalitehta
- Ovdanbuktin
- Teknihkka
- Karriera ovdáneapmi jagi mielde
- Distribušuvnna plána

Nammaduvvojit konsuleantat geat mearridit daid eavttuid vuodul, muhto dat dokumeanttat eai leat almmolaččat. Danne ii leat vejolašvuohta árvvoštallat movt eavttut doibmet, ja de ii leat almmolašvuođas vejolašvuohta beassat daid oaidnit.

Lea hui unna oasáš ohcamušain mat leat árbevirolaš luođi ektui. Sámedikkis eai leat eavttut mat vuoruhit árbevirolaš luođi. Eai ge leat buot dakkár ohcamuša mat leat juolluduvvon.

2.4 Arkiiva

2.4.1 Gos gávdnojit luohtečoakkáldagat ja man stuorrát dat leat?

Norggas gávdnojit luodit almmolaš čoakkáldagain čuovvovaš sajiin⁹:

Norsk folkemuseum, Oslo

Sis leat 96 originála luođi ja 6 bátti mat eai leat registrerejuvvon. Oktiibuot leat birrašiid 150 luođi. Sis leat maid muhtin kopijjat eará arkiivvain.

Sámi arkiiva, Guovdageaidnu

Sámi arkiivvas leat golbma originála čoakkáldaga. Vuosttaš čoakkáldat leat Thor Frette maŋis. Frette čoakkáldagas galget leat sullii 200 originála luođi. Nubbi lea Diehtosiiddas 2016 rájes, go galgai ášahuvvot luohtearkiiva. Dan oktavuodas báddejuvvojedje 20 luođi. Goalmmát lea aitto ášahuvvon čoakkáldat, mas dál leat 50-60 luođi. Gávdnojit maid muhtin čuođi kopijja eará arkiivvain, earret eará Tromssa Museas. Sámi arkiivva čoakkáldat vurdojuvvo lassánit boahhtevas jagiid.

⁹ Mánja dain čoakkáldagain leat dadistaga vurkejuvvon Rana nátionálabibliotehkii.

Norgga álbmotmusihkkačoakkáldat, Oslo

Dán álbmotmusihka guovddáščoakkáldagas Norggas leat birrasiid 300 luodi oktiibuot ja vel veahá kopijijat, earret eará Tromssa Museas.

NRK Álbmotmusihkkačoakkáldat, Oslo

Dán čoakkáldagas leat sullii 300 luodi, ja vel 328 luodi maid leat bádden čohkkentuvrras 1960 fárrolaga Tromssa Museain. Oktiibuot lagabui 650 luodi. NRK čohkkii álbmotmusihka mángalogi jagi, muhto leat dál dainna heaitán ja rievadan doaimmaideaset dušše prográmmabuvttadeami ektui.

NRK Sámi Radio, Kárášjohka

Sis leat 850 árbevirolaš luodi (čuojanasaid haga) arkiivvas. Dál leat heaitán báddeme musihkkaarkiivva väste.

Davvi-Norgga álbmotmusihkkačoakkáldat Tromssa Museas

Lea áidna arkiiva olles Sámis gosa leat čohkken juohke lágan sámi musihka jeavddalaččat guhkit go 60 jagi (geahča eambbo vuollelis). Čoakkáldagas leat birrasiid 7000 luodi. Dasa lassin gávdojit dáppe kopijijat ollu eará čoakkáldagain sihke Norggas ja eará riikkain, badjel 3000 luodi. Čoakkáldat bohtá lassánit boahthevaš jagiid.

Ruotas leat mánga luohtearkiivva:

Ájtte museas Johkamohkis leat veahá luodit. Sii dieđihit alldiineaset leat 522 iežaset báddejuvvon luodi čoakkáldagas, muhto sáhttet leat vel eambbo. Sis leat maid veahá kopijijat eará arkiivvain.

SOFI-arkiivvas Uppsalas (álgoálgosaččat ULMA) lea čoakkáldat mas leat 1200 luodi 1940- ja 1950-logu rájes.

DAUM-arkiivvas Ubmis lea stuora luohtečoakkáldat. Doppe leat sullii 800 luodi. Olles arkiiva sirdojuvvui Uppsala arkiivii 2016. Uppsala arkiivvas leat dál birrasiid 2000 luodi čoakkáldagas.

Svenskt Vis arkiivvas lea veahá luodit čoakkáldagas, earret eará Karl Tiréna báddemat. Go ohcá čoakkáldagas báddejuvvon luđiid, de gávdná 312 luodi.

Sveriges Radio mátkkoštii miehtá Ruota 1953 ja 1954 ja čohkkii earret eará luđiid. Materiála almmuhuvvui 7 LP-skearruin 1969 ja dat almmuhuvvui odđasit 1997. Dán čoakkáldagas leat 193 luodi.

Suomas leat mánga luohtearkiivva:

Suomas geahččalit dál čohkket buot materiálaid Oulu universitehtii *Giellagas-instituhttii*. Dán čoakkáldaga leat dál viiddideame ja dat lea lassáneame.

Ovdalaččas gávdo čoakkáldat *Tampere Universitehtas*. Váldoassi dás lea Erkki Alakönni čoakkáldat, mii maiddái gávdo *Yle Radio Suomis*.

Åbo Universitehtas leat čoakkáldagat, vuosttažettiin Dálvadas-čoakkáldat, mas leat 154 luodi.

Finsk Litteraturselskap, SKS Helssegis leat veahá báddejuvvon luodi, jáhkkimis sullii moadde čuodi, earret eará Salminen-čoakkáldat, mas leat sullii 19 šuoŋa 1905, mat leat dat boarráseamos luohtebáddema mat gávdnojit.

Kielen nauhoitearkisto, Helsinkis lea earret eará Ivar Guttorma báddemat 196210.

Global Music Center Helssegis lea kopijja badjel 600 luodis maid Tromssa Musea báddii Guoládatnjárggas.

Ruošša:

Ruoššas ii gávdno oktage almmolaš luohtečoakkáldat, earret go Petrozavodskas, gos leat smávva čoakkáldaga “karelalaš luđiin”, ja St.Petersburgas gos leat moadde boares voksarullabáddema.

Estteena:

Estteeatnamis eai gávdno almmolaš luohtečoakkáldaga. Estteeatnama rádios ledje veahá materiálat, muhto láhpojedje maŋnil soađi stuimmiid áiggi. Gávdnojit muhtin priváhta čoakkáldaga.

Duiskka:

Duiskkas gávdnojit máŋga luohtečoakkáldaga, earret eará Samlung Wustmannas mii lea sullii 1935 rájes, ja mas leat sullii 136 luodi, Lüderwaldt-čoakkáldat 1970 mas leat 303 luodi, ja masa gullet vel guokte duiskalaš luohtečoakkáldaga 1955 ja 1956, Doris Stockmann čoakkáldagas ges leat 44 luodi. Dasa lassin gávdnojit dan boarráseamos čoakkáldagas 8 luodi mat leat báddejuvvon 1911. Oktiibuot leat duiskka arkiivvain birrasiid 575 luodi.

Nuortariika:

Nuortariikkas gávdno unna čoakkáldagaš mas leat 16 luodi.

Ungára:

Ungáras gávdno čoakkáldat mas leat 140 luodi Davvi-Suomas.

Dasa lassin daidda namuhuvvon sajiide, de gávdnojit vel biedgguid veahá luodit/sámi musihkat, earret eará universitehtas Parisas, muhtin báikkálaš museain miehtá Skandinávia ja nu ain. Man ollu leat priváhta čoakkáldaga, dakkár listu gal ii gávdno.

¹⁰ Sullii 100 luodi leat almmuhuvvon 1972 namain *Lappische Joiku-Lieder aus Karasjok*.

Arkiivvaid listu Norggas ja Ruotas lea dakkár oaidnit:

Ásahusat Norggas	Man ollu leat originála luodi
Norsk folkemuseum, Oslo	150
Norsk álbmotmusihkkačoakkáldat, Oslo	300
NRK Sámi Radio, Kárášjohka	850
NRK Álbmotmusihkkaossodat, Oslo	650
Sámi arkiiva, Guovdageaidnu	270
Tromssa Musea, Tromsa	7000
SUPMI NORGA	Sullii 9220

Ásahusat Ruotas	Man ollu leat originála luodi
Ájtte musea, Johkamohkki	522
Svenskt Visarkiv, Stockholma	312
Sveriges Radio	193
SOFI arkiiva, Uppsala	2000
SUPMI RUOFFA	Sullii 3027

Ájtte museas ásahuvvui 2000-logus oktasaš dihtorvuoddu luodiide davviriikkalaš arkiivvain. Dohko leat registrerejuvvon 6765 musihka. Dat mearkaša ahte dihtorvuoddu ii leat álgit ge ollislaš¹¹. Logut badjelis čujuhit ahte sáhttet gávdnot nu ollu go 14-15000 báddejuvvon luodi dain iešguđet arkiivvain.

2.4.2 Luđiid almmuheapmi arkiivvain

Mánja arkiivva leat almmuhan muhtin árbevirolaš luđiid, juogo neahas dahje fonogrammas:

	Luodit almmuhuvvon neahas	Luodit almmuhuvvon skearruin
Nationálabibliotehka	1	
Sámi arkiiva	14	
Tromssa Musea	63	64
Svenskt Visarkiv	sullii 300	
NRK, Oslo (guokte skearru)		31
USA (Ethnic Folkway Library)		58
Ájtte musea, Johkamohkki (oktasaš skearru)		53
Ruošša (mánja skearru)		46
Musikmuseet, Stockholm (Karl Tirén)		31
Sveriges Radio (čohkkenmátki 1953-54)		193

Obbalaš lohku árbevirolaš luđiin mat leat almmuhuvvon iešguđet arkiivvain lea birrasiid 850.

¹¹ Ollu luodit mat galget leat biddjon sisa, eai gávdno. Muhtin ovdamearka lea luodit maid Jonas Eriksson Steggo lea juoigan. Son juoigai 93 luodi Uppsala-arkiivii, mii almmuhuvvui girjijis *Lapska sånger I* 1958. Dihtorvuodus gávdná dušše 20 dain luđiin. In dieđe manin nu lea.

2.4.3 Davvi-Norgga álbmotmusihkkačoakkáldat, Tromssa Musea

Stuorimus dain sámi musihkkačoakkáldagain lea Davvi-Norgga Álbmotmusihkkačoakkáldat Tromssa Museas, Universitehtamuseas. Čoakkáldagas leat dat golbma árbevirolaš giellakultuvrra riikkaoasis, namalassii dárú, sámi ja suoma (kvena). Go dat iešgudet sámi guovllut rasttildit riikkarájiid, de sisttisoallá sámi oassi čoakkáldagas materiálaid maiddá Ruotas, Suomas ja Ruoššas.

Álbmotmusihkkačoakkáldat áhahuvvui Tromssa Museai 1949 lektora Arnt Bakke bokte. Maŋŋil go son jámii 1975, de ii oktage doaimmahan čoakkáldaga ovdal go mun virgáduvvojin konservátoriin 1986. Čoakkáldagas leat dál earret eará lagabui 4000 jietnafiilla ja sullii 40 000 giehtačálussiiddu.

Sámi materiálas leat máŋga oassečoakkáldaga.

Vuosttažettiin leat jietnabáddema. Leat báddejuvvon ja jearahallon olbmot sámi birrasiin 1952 rájes gitta 2017 rádjái. Eanas báddemat leat luodit. Leat maid muhtin ráje báddemat sálmmain ja sámi lávlagiin, ja veahá jearahallamat. Leat lagabui 7000 originála luodi čoakkáldagas. Arnt Bakke čohkkii 2200 luodi, Ragnvald Graff sullii 1000 luodi ja ieš lean bádden 3700 luodi. Dasa lassin leat čoakkáldagas birrasiid badjelaš 3000 luodi, mat leat eará arkiivvain kopiijat.

Giehtačálusčoakkáldagas leat čálalaš materiálat. Sámi oasis leat 11000 siiddu. Dáppe gávdná sisdoallolistu priváhta luohtebáddemiin, konseartaplakáhtaid, fealtaraporttaid ja fealtanotáhtaid, giehtačállosiid luđiid birra, čállojuvvon jearahallamat, šuokŋatranskripšuvnna ja iešgudetlágan dieđut máŋgga lágan áššiid birra.

Aviisačuohpastatčoakkáldat lea hui viiddis. 1989 rájes gitta sullii 15 jagi ovddos guvlui dingui Álbmotmusihkkačoakkáldat aviisačuohpastagaid Argusis buot das mii čállui Norggas ja Ruotas sámi musihka birra. Giđdat 2017 bálkáhii álbmotmusihkkačoakkáldat ovttá olbmo máŋget buot dan mii lea čállon daid maŋemus jagiid. Gávdno hui viiddis aviisačuohpastatčoakkáldat sámi musihka birra dan maŋemus 30 jagis.

Sámi fonográmma čoakkáldat (LP-skearrut, kasehtat, CD) lea measta ollislaš. Eanas almmuhuvvon fonográmma gávdnojit čoakkáldagas (geahča badjelis).

Girjjálašvuodačoakkáldat lea stuoris. Dat sisttisoallá almmuhuvvon girjjiid ja artihkkaliid sámi musihka birra, ja sisttisoallá maiddá jáhkkimis eanas oasi das mii lea čállon, maiddá earret eará ollu mátkemuitalusaid. Katalogas leat dál sullii 800 čálastaga sámi musihka birra.

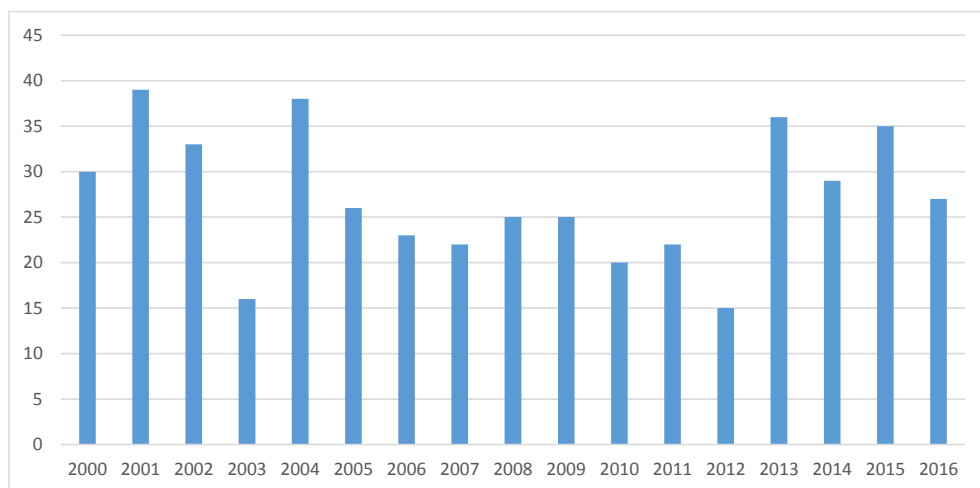
Dasto lea unnit čoakkáldat filmmain/videoin, mas muhtimat dain leat báddejuvvon musihkkavideon vuovdima váras.

Oktiibuot dahká dát ahte Davvi-Norgga Álbmotmusihkkačoakkáldagas Tromssa Museas leat viiddis dokumentašuvdnamateriála luđiin ja sámi musihkas.

2.4.4 Luohtečoakkáldaga geavaheapmi Tromssa Museas

Sámi musihkkačoakkáldat Tromssa Museas lea ollu digaštallon sámi medias, gos lea boahán ovdán ahte čoakkáldaga ii sáhte geavahit¹². Dan lea beroštahti geahččat makkár geavaheapmi lea dahkkon čoakkáldagas. Maŋemus jagiin gávdno buorre duodašteapmi dan ektui. Dás lea sáhka go olbmot leat fitnan čoakkáldagas dahje čájáhusain, leat ringen, leat čállán reivviid/e-boastaid dahje leat eará ládje váldán oktavuoda. Geavaheamis leat mielde go studeanttat, dutkiid, musihkkarat, artisttat, organisašuvnnat, mediat ja earát geat ohcet dieđuid ja materiála váldet oktavuoda. Dás leat mielde juohke lágan gažaldagat mat guoskkahit sámi musihka birra¹³, ja dat leat sihke sápmelaččain ja earáin, sihke Norggas ja eará riikkain:

Govus 2.10 Man ollu leat váldán oktavuoda Tromssa Musea musihkkačoakkáldagain jagiin 2000 gitta 2016

Logut lundolaččat rievddadit jagis jahkái. Listu čájeha goitge ahte sámi musihkkačoakkáldat Tromssa Museas adno ollu, go gaskamearálaš oktavuoda lohku sámi materiála hárrái lea dán áigodagas 27 jahkái. Dain loguin leat mielde oktavuodat earret eará mángalogi sámi musihkkariin.

2.5 Juoiganárbevierru

2.5.1 Juigiid sohka-bealjuohku

Beroštahti gažaldat lea jus dievdoolbmot ja nisssonolbmot juiget seamma ollu. Dan áigodagas go Arnt Bakke čohkkii sámi materiála, 1952-1975, de ledje sus 64 sápmelaš informánta. Sis

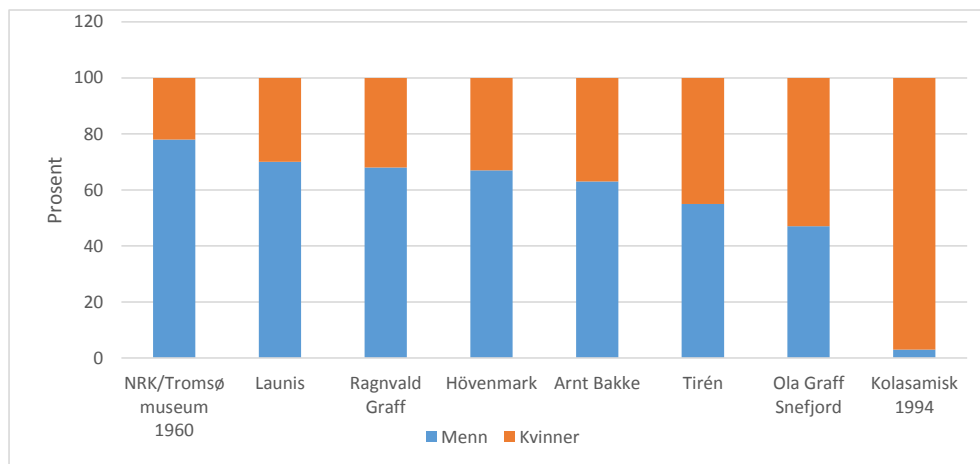
¹² Geahča earret eará Ávvir nr. 191, 2014: «Luodit giddagasas/Luodi giddagas»

¹³ Dakkár logut leat sullii logut. Ovdamearkka dihte leat mánga telefvdnaságastallama seamma fáttá birra guhkiid áiggi ektui rehkenaston oktan oktavuotant.

ledje 63% dievdoolbmot ja 37% nisssonolbmo. Dan sohkabeale erohussii sáhttet leat máŋga siva. Sáhtta leat dáhpáhuvván dáhpedorpmis. Sáhtta maid ovdamearkka dihte leat nu ahte dievdoolbmui lei álkít váldit oktavuoda eará dievdoolbmuiguin. Sáhtta gal maid muitalit diehtemeahttumis guottuid birra das ahte dievdoolbmot ledje mávssoleabbo árbevirolašmáhtu sealluheadjit go nisssonolbmot. Sohkaabealle balánsa lea goitge buoret go su dáru materiálas, mas ledje 73% dievdoolbmo ja 27% nisssonolbmo. Sullasaš sohkaabealjuogu gávdnat maiddái Hövenmark materiálas Ruotas ja Ragnvald Graff materiálas Norggas.

Stuorit dahje unnit erohus sohkaabeale balánsas informánttaid ektui lea dábálaš máŋga sajis. Vuosttaš gii eanebuš čohkkii ludiid, lei suomelaš Armas Launis, gii mátkkoštii Norggas ja Suomas. Vuosttaš mátkkis 1904 finai son 12 dievdoolbmo ja dušše 1 nisssonolbmo luhtte. Manjit mátkkis 1905 finai son 4 dievdoolbmo ja 6 nisssonolbmo (Launis 1908). NRK ja Tromsø Musea fitne báddenmátkkis Finnmárkkus 1960. Dás leat lagabui 80% dievdojuoigi. Ruottelaš luottečoahkkejeaddji Karl Tirén čohkkii ludiid Ruotas álggogeahčen 1900-logu. Sus leat sullii 55% dievdojuoigi ja 45% nisssonjuoigi (Tirén 1942). Luohtečoahkkáldat mas lea eanemus dássedis sohkaabealebalánsa lea mu iežan luohdetutkan Finnmárkku rittus, mas leat 9 dievdoolbmo ja 10 nisssonolbmo informántan (Graff 2004). Áibbas earálágan sohkaabealjuogu gávdnat čohkkenprošeavttas *Guoládat sámi musikalalaš árbevierru* 1994-1997. Dás lei mielde dušše okta dievdolávlu. Prošeaktajoavku jearahalai eanas vuorrasit olbmuid. Daddjui ahte eai báŋjo šat gávdnon vuorrasit sámi dievddut, go sii eai gierdan nu bures dan friddja eallima ja ledje juhkan iežaset jámas. Gráfalaš ovdanbuktin šaddá dakkár:

Govus 2.11 Juigiid sohkaabealjuohku muhtin čoahkkáldagain

Dáid loguid vuodul ii leat vejolaš dadjat jus ledje erohusat sohkaabealjuohku gaskkas sámi servodagas go guoskkai juoigamii. Eatnasat geat leat čohkken álbmotmusihka, leat leamaš dievdoolbmot. Das lea diehttelas oktavuodta dainna ahte ovdal lei nisssonolbmuin váilevaš oahppovejolašvuodat. Logut sáhttet dan dihte speadjalastit unnit eambo diehtemeahttumis válljemešaid maid čohkkejeaddji dievddut dahke. Boarrásit gálduin, earret eará Isaac Olsenis

(1715) boahdá ovdán ahte nisssonolbmot juige seamma ollu go dievdoolbmot. Jus dál leat erohusat, de sáhttet leat dat odđa ovdáneami bohtosat¹⁴.

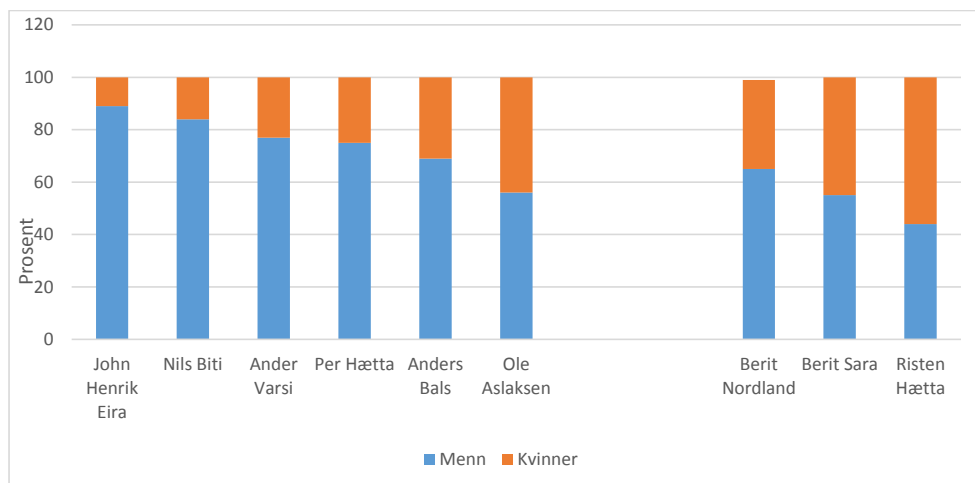
2.5.2 Sohka bealerohusat ludiin

Lean geahčadan báddemiid soaittáhagas iešgudet juigiid ektui. Vuosttaš luohtebádden maid Arnt Bakke báddii lei 1952 Nils Biti Šuoššjávrris. Son juoiggai 70 luodi. Dain ledje dušše 11 nisssonolbmo luodi, dahje birrasiid 16%. Eat dieđe manne nu lea. Jáhkkinis válljii Nils Biti ieš ludiid ja dat muitala dasto geaiguin son árvideames servvoštalai.

Ole Aslaksen Deanus eret lea juoigan oktiibuot 76 luodi golmma báddemis 1952, 1950-logus ja 1960 rájes. Son juoigá 44% nisssonolbmuid ludiid ja 56% dievdoolbmuid ludiid. Per Hætta Kárásjogas juoiggai 18 persovdnaluodi 1953. Dain leat dušše guokte nisssonolbmo luodi, namalassii 11%. Muhtin báttis mas Per Hætta juoigá 1960 leat sullii 25% nisssonolbmuid luodit. Oktiibuot leat de 18% luodi nisssonolbmuin. Anders Johnsen Varsi Sirpmás eret juoiggai 1960 35 luodi. Dain leat 23% nisssonolbmo luodi ja 77% dievdoolbmo luodi. Anders Nilsen Bals juoiggai 1956 78 luodi báddái. Dain leat 31% nisssonolbmuid luodi.

Šaddet go erohusat loguin go geahččá maid nisssonjuoigat leat juoigan? Berit N.P. Sara lea 1953 juoigan 42 luodi báddái. Dain leat 45% luodi nisssonolbmuin. Berit Nordland juoiggai 1950 66 luodi. Dain leat 35% nisssonolbmuid luodi. Risten Hætta Guovdageainnus juoiggai 2011 58 luodi báddái. Dain leat 56% nisssonolbmo luodi. Dat golbma báddema čájehit čielgasit ahte dievdoolbmot dávjá juiget eará dievdoolbmuid, ja nisssonolbmot juiget eambo eará nisssonolbmuid. Oktiibuot leat erohusat dakkárat:

Govus 2.12 Ludiid sohka bealerohusat

¹⁴ 2017 jearahallen muhtin vuorrasit Guovdageainnu nisssonolbmo, gii eallinagistis lei bargan boazoealáhusas, logai ahte ii lean erohus sohka bealerohusat.

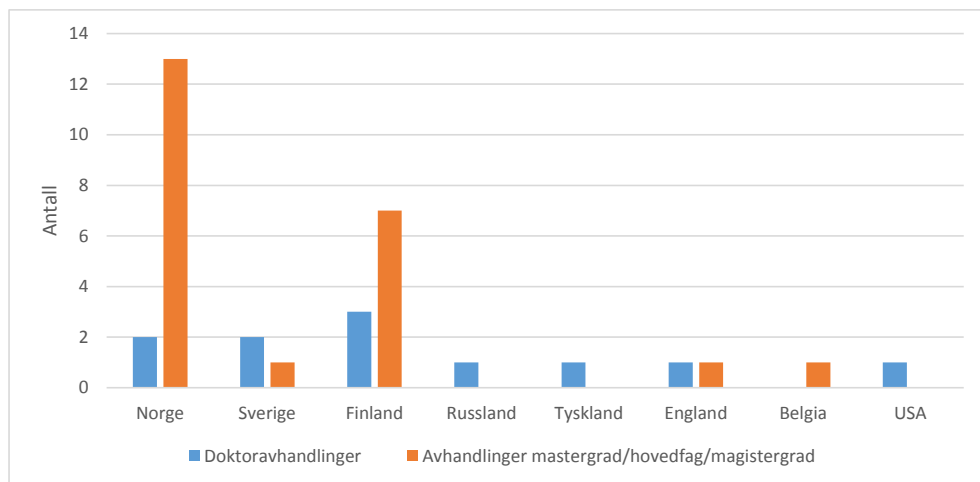
Priváhta báddemis 1976 juoigá John Henrik Eira (r. 1953) lagabui 70 persovdnaluodi. Dušše 11% leat nisssonolbmuid luodit. Jearahallen sus manne logut leat dakkárat. Son oaivvilda ahte bádden čájeha buori gova sohkabealerohusas. Son juoigá eanas dievdoolbmuid. Dat lea dan dihte go son oasálastá boazoealáhusa birrasis, de son maid servvoštallá eanas dievdoolbmuiguin. Son doaivu ahte nisssonolbmot geat eai oasálaste boazobargguide, eai nu dávjá oaččo luodi. Son doaivu ahte manjil nuppi máilmmisoadi eai leat šat gávdno nu ollu nisssonluodi go dievdoluodi.

Jus geahččat Karl Tiréna almmuhuvvon materiála álggu geahčen 1900-logu, de leat 170 čielga persovdnaluodi. Dain leat 27% luodi nisssonolbmuin. Jus eat geahča eiseválddiidluodiid ja nu ain, muhto dušše sápmelaččaid luodiid, de leat dain 34% nisssonolbmuid luodi. Vaikko diehtelasat lea Tirén gii lea dahkan válljemušaid, de čujuha dat dan guvlui ahte álggu geahčen 1900-logu ledje unnit luodit nisssonolbmuide go dievdoolbmuide. Ahte dat duođai sáhhtá leat ná, de dat duođastuvvo dainna go Tiréna materiálas leat 45% nisssonjuoigi.

2.6 Akademalaš barggut luodi birra

Leat ollu dutkamuša dahkkon luodi birra. Vuollelis čájehan listu doavttirgrádadutkamušain ja mastergráda/váldofága/magistargráda dutkamušain iešgudet riikkain¹⁵:

Govus 2.13 Master- ja doavttirgrádadutkamušat

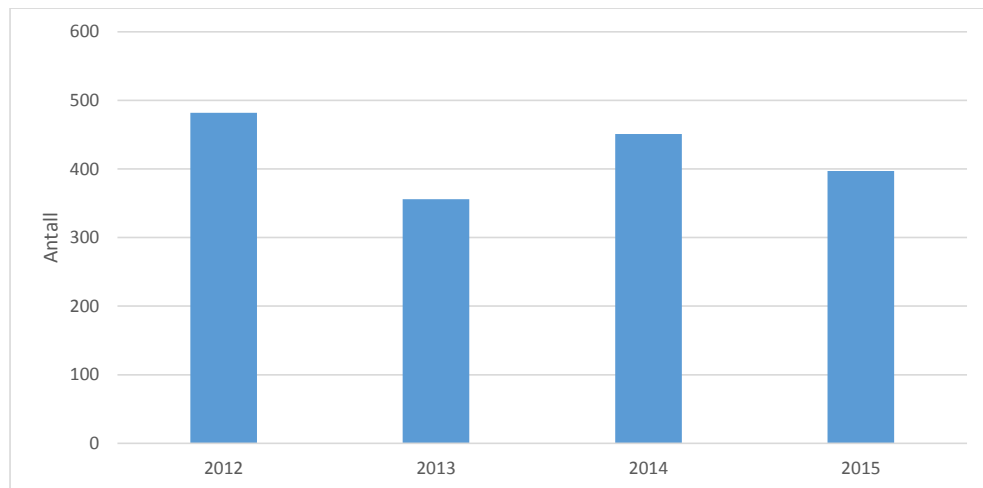

¹⁵ Muhtin áššiin lea eahpečielggas jus barggu galgá váldit mielde

2.7 Sámi musihka birra medias

Čuovvovaš listu čájeha man ollu ášši ja artihkkala leat leamaš Norgga medias jagiin 2012-2016¹⁶. Lea veara mearkkašit ahte buot áššit sámi musihka birra Norgga mediain dán áigodagas leat leamaš positiivvalaččat, ja dat ovdanbukto leat dakkár masa lea almmolaš beroštupmi ollu viidát go sámi birrasiin:

Govus 2.14 Man ollu leat aviisaartihkkala Norggas

NRK-TVas lea duollet dálle leamaš prográmma sámi musihka birra. 2017 lei sis prográmmaráidu *Muitte mu*, vaikko ledje ge soames váttis beali dás, de orru dát váikkuhan positiivvalaččat luodi hárrái viidát gehččiide. Dárogielat rádioprográmmain maid duollet dálle gullostellá sámi musihkka ja luohti. Sámi rádio ges čuojaha daid systemáhtalaččat.

2.8 Oahpahus sámi musihkas

Vuodđoskuvllain sámi guovlluin lea dál luohti ja sámi musihkka oassin oahppoplánas. Nu ii leat álo leamaš. Guovdageainnu skuvllas lea luohti leamaš gielddusin 1953 rájes gitta sullii 1997 rádjái.

Almmolaš joatkkaskuvllain lea sámi musihkka ja luohti boahtán mielde musihkkasuorggi oahppoplánaide. Leat almmuhuvvon guokte oahppogirjji dan birra. Girjjis *Trollstilt* lea kapihttal “Sámi musihkka” maid Klemet Anders Buljo lea čállán, ja girjjis *Ekko 1* lea artihkal “Luohti” maid Ola Graff lea čállán.

¹⁶ Sámegielat artihkkala eai leat mielde dán listtus, dušše artihkkala mat leat dárogillii čállon. Dat lea dan dihte go Ávvir-aviisa ii vástidan go válđen oktavuoda singuin.

Alit dásis lea leamaš systemáhtalaš oahpahas sámi musihkas mángga sajis Norggas. Vuosttaš lei Tromssa Museas geat ovttasbarga Davvi-Norgga musihkkakonservatoriumain. Álggahuvvui *válljenfága luohiti* mii bisttii olles jagi vahkkosaš oahpahasain. Dat lei guokte oahppočuoggá oahpahas, mii galggai addit ipmárdusa sámi musihkas ja muhtin muddui gelbbolašvuoda ieš juoigat. Oahpahas čadahuvvui golmma geardde gaskal 1995 ja 2000. Oahpaheaddjit ledje Ola Graff ja Ánte Mihkkal Gaup. Sii geat čadahedje dán válljenfága ledje musihkkastudeanttat konservatorias. Oahpahas loahpahuvvui go válljenfága ortnet heaittihuvvui.

1990-logu loahpas álggahii Sámi allaskuvla Guovdageainnus oahpahusa *Juoigan ja muitaleapmi*. Oahpaheaddjit ledje Johan Sara jr. ja Sara Margrethe Oskal. Dat lei oassin allaskuvlla oahppofálaldagain. Dát oahppu ii leat dál mángga jahkái šat fálluojuvvon.

Davvi-Trøndelága allaskuvlla, dál Davvi universitehta, Levangeris álggahii Frode Fjellheim kurssa *Luohti vuolggasadjin* 2007. Dat lei oahpahas mas ledje 15 oahppočuoggá ja 5 deaivvadeami jahkái mii lea čadahuvvon mánga jagi dál. Oahppobáiki lea leamaš Levangeris ja ovttá jagi Oslos. Oahppu ii gáibit ahte galgá leat musihkkagelbbolašvuohhta, muhto lea sávahahtti ahte lea musihkkaduogáš.

Tromssa universitehta háliida álggahit oahppofálaldaga sámi musihkas čakčat 2018. Lea ságastallon ahte galgá leat ovttasbargu gaskal Davvi universitehta ja Sámi allaskuvlla Guovdageainnus. Čakčat 2017 áigu Davvi Universitehta álggahit oahppofálaldaga Tromsii.

2.9 Rávvagat

Livčče ovdamunni boahpteáigái jus gávdnošii ollislaš čoakkáldat almmuhuvvon sámi fonográmmain. Tromssa Museas lea stuorimus čoakkáldat, maid berre maid dan dihte viiddidit. Praktihkalaččat lea čájehuvvon ahte lea stuora ja váttis bargu oazžut listu das mii ain almmuhuvvo, ja nu maid de lea váttis oastit daid čoakkáldahkii. Dan dihte livčče ovdamunni jus ásahuvvošii dakkár ortnet mii geatnegahtáše ruhtajuolludeaddji eiseválddiid miehtá Sámi diedihit almmuhemiid Tromssa Museai.

Sámi fonográmmaid almmuheapmi lea ealas, muhto davvisámegiella lea eanemus geavahuvvon giella dain almmuhuvvon fonográmmain. Listu čájeha čielgasit ahte sáhtá leat dárbu doarjut almmuhemiid dain smávit sámegielain.

Ájtte musea dihtorvuodđu almmolaš arkiivvaidda ludiin ii leat dievaslaš. Lea sullii bealli buot ludiin mat gávdnojit čohkkejuvvon leat registrerejuvvon dohko. Okta vejolašvuohhta ahte dat dihtorvuodđu odasmahttojuvvo. Seammás lea dát dušše katalogalistu. Ii oktage šuokŋa leat deike vurkejuvvon. Go ohcá dihtorvuodus, de sáhtá gávdnat šuoŋaid maid dasto sáhtá dingot dain iešgudet arkiivvain. Goitge lea jáhkkimis stuorimus dárbu álbmogii oazžut njuolggó vejolašvuoda beassat gullat daid šuoŋaid, nu ahte dan katalogii de ii leat šat nu dehálaš.

Leat almmuhuvvon áibbas unnán luodit dain iešgudet arkiivvain. Dán orrot sámi birraasiin váillaheame. Dan dihte berrešii dahkkot eambo dán suorggis. Lea ásahuvvon fierpmádat

mánngga guovddáš arkiivvain juste dan dihte ahte láhčit dili stuorit almmuheapmái. Tromssa Musea lea juo ieš álggahan doaimmaid mainna beasašii eambo almmuhit iežaset arkiivvas. Vurdojuvvo ahte dađistaga almmuhuvvojit eambo arkiivamateriála mánngga sajis. Lea gal ollu ovdabargu mii ferte dahkkot, ja danne sáhtášii árvoštallat jus galggašii juolludit eambo ruđaid mii veahkehivčče almmuhit eambo.

Sáhtášii maid árvoštallat jus Sámediggi berrešii vuoruhit doarjaga árbevirolaš luohtái, mii lea earenoamážit namuhuvvon.

Leat čohkkejuvvon oalle ollu luodit, muhto oasis dan materiálas váilot duogáš dieđut. Lea álo dárbu eambo čohkket sihke luđiid ja duodaštusaid luodi birra ja obbalaččat sámi musihka birra. Leat guokte arkiivva mat čohkkejit odđa materiála, namalassii Tromssa Musea ja Sámi arkiiva. Sámi arkiiva lea stáhta arkiivadoaimmahaga vuollásaš ja sin bargu lea arkiveret ja gaskkustit. Tromssa Musea ges lea Tromssa Universitehta vuollásaš, mii maiddái lea dutkanásahus, mas lea ovddasvástádus ovddidit máhtu. Danne lea dárbu goappaš ásahusaide. Lea buorre ovttasbargu gaskal dan guovtti ásahusa, ja lea dárbu ovdánahttit ovttasbarggu viidásit.

Go guoská luohtečohkkemii, de čájehit guorahallamat ahte dutkit ja čohkkejeaddjit berrejit leat eambo dihtomielalaččat go guoská juigiid sohkaabeallái.

Luđiid sohkaealerohussii lea árvideames eambo fuomáškeahtta oassi juoiganárbevierus. Dás sáhtta jurddašit ahte odđáiigásaš luotedahkkit ja juoigat sáhttet dan birra jurddašit ja ieža šaddat eambo dihtomielalažžan dan ektui, vai boahhteáiggis šattaše dássedis juohku gaskal nissoonlbmuid ja dievdoolbmuid luđiin.

Sáhtáše bargojuvvot dan ektui vai luohtái ja sámi musihkkii čáhkkejuvvoše eambo sadji Norgga álbmotsáddehagas, gos dán rádjái lea leamaš unnán sadji. Ovttasbargu gaskal daid álit oahpahasásahusain ferte dikšojuvvot nu ahte šaddá buorre oahpahanvejolašvuodat.

Referánsalistu

- Aikio, Kecskeméti, Kiss *Lappische Joiku-Lieder aus Karasjok*. Helsinki 1972.
- Aksdal, Buljo m.fl *Trollstilt. Lærebok i tradisjonsmusikk*. 1998
- Ávvir *Luodit giddagasas/Luodi giddagas*. Nr. 191, 2014
- Brunsvik, Graff m. fl *Ekko 1. Musikkorientering vkl*. 2000.
- Ola Graff *Om kjæresten min vil jeg joike*. Davvi girji 2004.
- Ola Graff *Joikeforbudet i Kautokeino*. Davvi girji 2016.
- Mari Guttorm: *Fifty Years of Saami Albums*. Oulu Universitet, 2017.
- Grundström & Väisänen *Lapska sånger. Texter och melodier från svenska Lappland I*. Uppsala 1958.
- Odd Mathis Hætta: *Samer og samisk forhold i navn og tall*. 2017.
- Armas Launis *Lappische Juoigos-Melodien*. Helsingfors 1908
- Isaac Olsen *Om Lappernes Vildfarelser og Overtro* (ca 1715). Trondhjem 1910
- Sámediggi *Dokumenter om søknad til støtte for fonogramutgivelser*.
- Sámedikki bargojoavku *Statusrapport for Joik og samisk muskk* 2015
- Karl Tirén *Die Lappische Volksmusik*. Uppsala 1942
- Tromsø Museum *Samling av samiske fonogram*.
- Tromsø Museum *Samling av avisutklipp*.
- Tromsø Museum *Samling av joik*
- Tromsø Museum *Samling av litteratur*

MIJ TRÅANTE 2017-MIËRHKESJIMMIE ORREME BIELELEN TJIEHPIEDÆJJAH

(...) a group creates its identity by telling itself a story about itself, in the course of which it brings to life «Its Definite and Determinate Identity» (Victor Turner: From Ritual to Theater 1982)

3 Teatere jìh scenetjehpoe goh aktöörh identiteete- jìh nasjovnebigkemisnie

Ada Einmo Jürgensen, frijgebarkije svihtjemhammoedæjja, scenebìhkedæjja jìh pedagoge.

Iktedimmie:

Scenetjehpoe lea akte dejstie maadhgierkijste nasjovne- jìh identiteetebigkemisnie gaajhki veartenen åålmegi jìh nasjovni luvnie. Daesnie leam vuesiehtimmieh jìh viertiestimmieh vaalteme nöörien nasjovne- jìh identiteetebigkemistie akten nöörien postkolonialistelees tìjjen, viertiestamme dejnie saemien tsiehkine 1970-låhkoen raejeste Saepmien nöörien bielesne. Daesnie ajve doh saemien teatereinstusjovnh mah leah ihkuve saemiedigkien budsjedtesne mah leah meatan. Dej tsiehkìe, ekonomije, jaksoemierie jìh vâarome leah digkiedamme statistihken tjìrrh teaterijstie jìh Saemiedigkien dâarjoej tjìrrh. Minngemosth sâemies raeriestimmieh bâetieh vuajnojde jìh dahkojde saemien scenetjehpoe bâetijen aejkien bìjre, mejtie leam tjuvtjedamme nasjonaalestaatese Nööri jìh Saemiedægkan Nöörienesne.

3.1 Teatere, musihke, tjehpoe, tjiehpiedæjjah jìh kultuvre nöörien identiteete- jìh nasjovnebigkemisnie

Mænngan ektiedimmesne/kolonijesne orreme Danmaarkhine 400 jaepieh dellie lij vihkeles staatese Nööri jìjtse nöörien identiteetem gaavnedh. Jìjtse teatere varke akte vihkeles gæmhpoeamhtese sjìditi, jìh tjaelijigujmie goh Ibsen, Bjørnson jìh jienebh njueniehksisnie dichte voestes nöörien teatere, Den Nasjonale Scene Bergenisnie eelki 1876. Dellie dichte åarjelnööri bâanta veeljesovvi goh dichte "sìejhme" nööri, lissine dan urbaane borgerskaapese. Gosse dah veeljesovvin dellie aaj jienebelåhkoem dejstie laanten årroejjistie ålkoesti. Seamma boelhken jienebh bânantanoeresiebrìeh tseegkesovvin mah aaj teaterestuhtjìh utnin goh vihkeles bieliè sijnen barkoste jìjtjeidentifiseradimmesne jìh jìjtjedomtesisnie don nööri bânantese. 1900-låhkoen barkijesiebrìeh sjìdtedi jìh daesnie aaj teaterestuhtjìh åtnasovvin dovne didakteles jìh politihkeles.

Sâemies almetjìh jìh heannadimmieh jìeliehtimmesne/rekonstruksjovnesne nööri kultuvrete Åarjel- jìh Jillie-Nöörienesne: Hulda Garborg 1862-1934, almetjedaanhtsoeh-, vaajesh jìh nööri

åålmegegarvoeh sijse tjöönghki, dihte lij meatan Det norske Teaterem tseegki. Ivar Aasen – 1813-1896, gïeledotkije jïh tjaelije, dihte mij orrenöörjen tseegki goh tjaelemegïele. Henrik Ibsen jïh Bjørnstjerne Bjørnson lin veaksehks meatanaktöörh juktie Nöörjen voestes nasjonaale teaterem, Den Nationale Scene Bergenisnie tseegkedh jaepien1876.

Seamma tïjjen dihte eensi stoorre kolonialiseradimmie Saepmeste læssani – dihte stoorre daaroedehtemeprosesse: „åajaldidie gaajhkem jïh sjïdtede goh mijjïeh”. Ij leah daate annje eevre nåhkeme. Jïjnje lea gaarvanamme jïh tsåahka lea varke 12 gelline suerkine. Ij goh unnemes gïelen jïh kultuvren bijre.

3.1.1 Regijovneteaterh jïh lutniestimmie kolonialiseradimmeste

1970/80-låhkoen regijovneteaterh tseegkesovvin Nöörjesne. Daelie regijovnh jïjtïh edtjin histovrijem jïjtse bijre soptsestidh jïh jïjtse smaaregïelesne. Noerhte-Nöörjesne edtjimh diejvesem noerhtenöörjen identiteeten bijre nåhkehtidh jïh dam mentaale kolonijelutniestimmie Noerhte-Nöörjeste aelkedh, viehkine histovrijidie jïjtjene bijre soptsestidh, noerhtenöörjen gïelehammosne.

Kolonialiseradimmie Nöörjeste lij dejstie nasjovnijste plearoh gïeline, kultuvrine jïh religijovnine.

3.1.2 Kolonialiseradimmie Saepmeste

Kolonialiseradimmei Saepmeste lij dejstie nasjovnijste aktine eevre jeatjah gïeline, kultuvrine jïh religijööse aerpïevuekine.

Daaroedehteme saemijste lea illedahke dehtie kultuvrebehtjedimmeste jïh dehtie eadtjohke nöörjen assimileradimmiepolitihkeste maam saemien åålmege, sov kultuvrine jïh jieledevuekine, dääjri dehtie nöörjen staateste jïh jienebelåhkoesiebriedahkeste Nöörjesne aareh 1700-låhkoen raejeste jïh daajbaaletje tïjjen raajan, gærhkoen, skuvlen jïh jeatjah viehkievierhtiej tjïrrh. Vielie traegkiesåbpoe dle diejvese "daaroedehteme" åtnasåvva dan eadtjohke assimileradimmiepolitihken bijre mij nænnoestamme sjïditi jaepien 1851 raejeste, jïh tjïrrehtamme ovnessie siebriedahkesuerkine 1980-jaepiej raajan. (Wikipedia. (jarkoestamme)

3.2 Teatere, musihke, tjeahpoe, tjeihpiedæjjah jïh kultuvre saemien nasjovne- jïh identiteetebigkemisnie

"(..) Aaj dan nöörjen åålmegeasse dihte sceniske vuekie akte vihkeles bielie guktie mijjïeh jïjtjemem tjïelkeste jïh histovrijidie jïjtjene bijre soptsestibie. Teatere mierievierhkine sjædta juktie orre jïh laejhtehks lidteratuvrem jïh dramatihkem evtiedidh. Saemien scene lea akte vihkeles bielie dehtie byögkeles soptsestimmeste, dovne saemien siebriedahken sisnjelen, men seamma jïjnje goh akte bielie dehtie nöörjen byögkelesvoeteste. (...) Saemiedigktiepresidnte Aili Keskitalo – kronihke suehpeden 29.b. 2014

Daelie mijjen leah golme byögkeles saemien teaterh Saepmesne, Beaivváš Sámi Našunálateáhter tseegkesovvi 1981, Áarjelhsaemien Teatere tseegkesovvi 1986 jìh Giron Sámi Teater (GST) tseegkesovvi 1992. Dìhte minngemes neebneme Saepmien sveerjen raedtesne. Gaajhkh tseegkesovveme akten politihkeles gæmhpoen jìh identiteetegåhtsajimmien mænngan. Daesnie ånnetji vielie dej saemien teateri bjiere nõörjen raedtesne tjaalam.

3.2.1 Áarjelhsaemien Teatere/Sydsamisk Teater (ÅST)

Áarjelhsaemien Teatere/Sydsamisk Teater, tseegkesovvi amatöörijsste sveerjen jìh nõörjen raedteste jaepien 1885¹⁷. Dìhte voestes stuhtje, ”Boengeste”, lij tjåanghan biejesovveme jìjtsh soptsesijstie mah lin soptsesovveme aerpieviekien mietie, jìh dikth Gaebpien Gåsteste. Dorjehtæjjah lin Gustav Kappfjell, Jåvva Barruk, Sagka Stångberg, Paul Vesterfjell jìh Anna Jacobsen (r. Kappfjell) Dìhte minngemes neebneme, laavenjostosne Sagka Stångbergine sveerjen raedtesne ligan ståvroevåvtehhk gellie jaepieh, tsevtiedæjjah teateren baersiedæmman jìh veasoemasse. Teatere prosjekteteaterinie barki bieleden naan ihkuve byögkeles dåarjoe 2002 raajan. Jaepien 2002 raejeste 2012 raajan, mearan Ada Einmo Jürgensen teaterem stuvri, teatere prosjektelbaseradamme giehtelimsdåarjoe utni jìh Saemiedigkien ihkuve budsjetden sijse bööti jaepien 2012 raejeste.

3.2.2 Sámi Našunálateáhter, Beaivváš / Det Samiske Nasjonalteatret Beaivváš (BST)

Beaivváš tseegkesovvi 1981 goh akte frijje teateredåehkie¹⁸. Dåehkien voestes teaterevuesiehtimmie lij ”Min duoddarat” (Mijjen doedterh) mij lij akte musihkales satijre heannadimmiejgumie Alta-gæmhposte.

Journaliste jìh tjaelije Ailo Gaup (1944-2014) lij manusem tjaaleme daan stuhtjese jìh dìhte bæjjese biejesovvi aktene laavenjostosne scenebìhkedæjjine Knut Walle. Jeatjah vihkeles aktöörh gosse teateredåehkie tseegkesovvi lin Svein Birger Olsen, Sverre Hjelseth jìh Ingor Ånte Áilo Gaup. Jaepien 1987 raejeste Beaivváš staatedåarjoe åadtjoeji akten pryöveboelhken, jìh 1990 raejeste ihkuve staatedåarjoe. Staatedåarjoe sertesovvi Saemiedægkan jaepien 2002 mij daan jaepien raejeste Beaivvášen ihkuve dåarjoe reerie lissine veertetjeltese Guovdageaidnu.

3.2.2.1 Saemien pijoneere

1970-80-låhkoen idtjimh annje naan profesjonelle saemien scenetjehpedæjjah utnieh, bieleden Nils Utsi mij lij dìhte voestes saemie mij ööhpehtimmiem vaalteme Staaten Teaterejilleskuvlesne (daelie KIO) jaepiej 1964-1967. Daan biejjien Saepmien leah gellie profesjonelle ihkuve barkijh jìh frijje scenetjehpedæjjah gaajhki sjangeri sisnjeli. Åajvahkommes gaajhkesch jalletje ööhpehtimmiem utnieh, dan åvteste ij naan saemien scenetjehpoeööhpehtimmie gååvnesh. Jeenjesh leah lissine scenetjehpoestudijh kultuvrine dorjeme mejgumie iemie mijjem viertiestidh.

3.2.3 Teatere scenetjehpoen vööste

Tijje doekoe dle stiejhme sjìdteme diejvesem scenetjehpoe nuhtjedh dan barkose mij teaterisnie dorjesåvva. Teatere lea institusjovnh, scenetjehpoe lea dìhte mij vuesiehtamme sjædta

¹⁷ Jens Harald Eilertsen: Polare Scener, Nordnorsk Teaterhistorie 1971-2000, s. 371 raejeste

¹⁸ Jens Harald Eilertsen: Polare Scener, Nordnorsk Teaterhistorie 1971-2000, s. 166 raejeste

teaterisnie jñh teateristie, jñh frijje scenetjehpieðæjijste jñh scenetjehpoedæhkijste. Scenetjehpoe lea akte ektienomme jieniebidie tjeahpoesåarhtide, jñh gellie ovmessie finansieradimmiehammoeh utnieh. Scenetjehpoe lea fysiske jallh vâajnoes darjome aktene tjeihepes hammosne, maaje aktene scenesne. Dihte mij jarngesne diejvesasse scenetjehpoe lea dihte sjangeri jñh faagi dâaresth jáhta tjeahpoeprosessesne. Scenetjehpoe maahta årroðh teatere, daanhtsoe, opera, balledte, musihke, sirkuse jallh jeatjah tjeahpoe aktene scenesne.

Saemien scenetjehpoe lea joekoen orre gosse dam aktene abpeveartenen, nõörjen jñh saemien ektiedimmesne vuajna. Ibie mijjeh naan guhkies lidterære aerpievuekiem utnieh. Mijjen soptsesh jñh vuelieh eah leah performatijve jñjtsisnie, men evtiedamme aktene ektiedimmesne mubpiejgumie, gusnie maaje ij lij jienebh goh fuelhkie/maadtoe. Vaallah mijjen naan veakseks byögkeles vuekieh mah leah boelveste boelverse sertiestamme aerpievuekien mietie, goh jñjnjh jeatjebh, aaj arktihkeles aalkoealmetjh darjoeh. Ij leah naan gñejh jallh ajve gille gñejh don saemien daanhtsoen minngesne. Ånehkkslaakan jeahteme, mijjeh tjoerebe mijjen scenetjehpoem betnien raejeste evtiedidh. Saemien scenetjehpieðæjjah leah dorjeme jñh annje aktem stoerre jñh vihkeles pijoneerebarkoem darjoeh evtiedimmesne, åtnosne jñh beagkoeh timmesne mijjen ræjhkoes kultuvreste jñh kultuvrelle vuekijste aktene ektietijjen scenevuekesne.

Teaterigumie aktene vijriesåbpoe ektiedimmesne utnebe saemien teaterh Nõörjesne mah joehtslaakan ihkuve beetnehðaarjoem utnieh Saemiedigkeste Nõörjesne. Doh profesjonelle teaterh leah: Beavivåš Sámi Našunålateåhter (BST) jñh Åarjelhsaemien Teatere (ÅST).

Tana Kulturskole Månåid Teatler. (TMT) Maana- jñh noere teatere lea aaj ihkuve Saemiedigkien budsjetdesne. Dihte minngemes neebneme ij daan sårhts statistihkem jñh dejtie seamma ohtsemenuepide utnieh goh doh profesjonelle teaterh, jñh ij sijtht meatan årroðh dennie minngiebisnie tabellematerijellesne bielemen akte teaterestuhtje Tråante 2017- heevehtimmesne.

3.2.4 Mestie – giejstie teatere – gieh teaterisnie berkieh?

Scenetjehpoen sisnjelen göökte åejviedñejvesh tjeihpieðæjjaj bñjre nuhtjebe.

- Darjoje tjeihpieðæjjah: musihkerh, daanhtsojh, laavlojh jñh dorjehtæjjah
- Sjugneden tjeihpieðæjjah: manusetjaelijh, musihkedarjogh, svihtjemehammoedæjjah, scenebihkedæjjah, vaarjoehammoedæjjah, scenehammoedæjjah, tjoejhammoedæjjah.

Juktie gaervies teaterestuhtjem sjugniedidh aaj daarpesjibie:

Teknihkeles jñh jeatjah barkijh goh:

Kluhtierðæjjah, måaladæjjah, rekvisitöörh, gåarojh, tjoevkese- jñh tjojeteknihkerh, sminkadæjjah, inspisienth, teknikheles scenebarkijh.

Reereles barkijh:

Produksjovnedæhkije: doekeme-/maarkededoekeme, produksjovnesoejkesjimmie jñh stuvreme, feelemesoejkesjimmie jñh tjñrrehtimmie, latjkoeh darjodh, skovhte- jñh hotelledongkeme, ekonomije, reeknehlåhkoe, reektehtsh.

Saepmesne aktem stoerre, profesjonelle suerkiem utnebe gaajhkesåarhts scenetjehpieðæjjijste jñh scenebarkijjstie mah åajvahkommes leah frijjebarkijh. Daah jñjth produksjovnine jñh

prosjektine berkieh, frijje scenetjehpoedâehkiegumie jñh engasjementem áadtjoeh institusjovneteatarijstie produksjovneste produksjovnese.

3.2.5 Mij akte teatereproduksjovne?

Akte teatereproduksjovne maahta gaajhke árrodh, aktede aelhkíe monologeste akten stuerebe teaterevuesiehtämman gellíej áktöörígumie. Teaterh daamtaj aktem produksjovnem utnieh fierhten jaepien mij ryöknesávva goh daan jaepien ”áejvieproduksjovne”. Ij síjth læjhkan jiehtedh díhte produksjovne dan gellíe dorjehtæjjah meatan átna. V.g. ÁST/NTT:n áejvieproduksjovne jaepien 2012, Elsa Laula-teatere ajve aktem dorjehtæjjam scenesne átna, men daesnie teaterh stoerre vierhtíeh nuhtjin goerehtämman, jñh duekiemateríjlem síjse tjööngñki juktie manusem evtíedídh jñh geervehtídh jñh orre musíhkem darjodh. Jis aktem klassíhkerem bæjjese beaja, vuesíehtímmien gaavhtan Ibsen, dellíe hov manuse gaervies jñh vaenie jallh gellíe vierhtíeh maehíeh átnasovvedh juktie produksjovnem scenesne darjodh, jearohke dejstie tjíehpeles veeljemíjstie teaterenáejvie sæjhta vaeltedh. Daah sjæjsjalímmíeh dovne sísnjelds jñh bæjngolds míeríeh utnieh. Sísnjelds míeríeh, magkerh tjíehpeles barkíjh teatere átna jñh magkeres maahtoem dah gaajhkíne suerkíne utnieh. Bæjngolds míeríeh leah vuesíehtímmien gaavhtan ekonómíje, mah spíelesíjjíeh jñh man stoerre scene dej, tekníhkeles nuepíeh feelemísníe, jñh jíenebh.

3.3 Tráante 2017 –akte polítíhkeles, tjíehpeles jñh kultuvrelle manifestasjovne Saepmeste

Abpe váhkoen goevten 06. -11. b. 2017 líj 100-jaepíehveehtímmíe saemíej voestes ríjhketjáanghkosé Tráantesne. Desnie dan jóekoen gellíe konserth, vuasahtallemh, filmevuesíehtímmíeh, performance jñh teatervuesíehtímmíeh. Annje íj naan taale gáávnes h man gellíe öörnedímmíeh mah lín desnie dan váhkoen, man gellíe scenetjéhpíedæjjah jallh sjugníedæjjah, jallh man gellíe vuartasæjjah. Líssíne aaj gaajhke míj TV:n jñh jeatjah meedíji tjírrh bööti, jñh íj ákt desnie naan möölemh dorjeme annje. Men, bíelelen naan eevre seekere taal h sov duekesne utnedh, maahta badth jiehtedh daate líj akte stoerre manifestasjovne destíe míj lea saemíen jñh saemíen kultuvreste goh akte dejstíe guedtíje deakahkíjstíe nasjovnesne Nöörje. Váhkoen programme hov tjíelkelaakan vuesehíe nænnoes polítíhkeles vúekíeh jñh teemah lín vuesíehtámme scenesne, musíhken, guvvíej jñh filmen tjírrh (Saemíen vírre, Amanda Kernellen baaktoe). Tjéhpíedæjjah gaajhkíne kategoríjine, daan nuelesne teaterh, tjarkelaakan síjjen síebriedahkestílemem tjíertestíeh gosse vuesíehtíeh saemíeh síjjen dasseme, sjéavohth hístovríjem víhth báástede vítneme, gusnie saemíeh leah daelíe jñh nuepíeh báetíjen aajkan. Daesnie teermese *polítíhkeles tjéahpoe* báetebe, men íbie edíjh dam daesnie dígkíedídh. Maahtah víelíe Tráanten bíjre daesnie lohkedh: <http://www.tráante2017.no/aktiviteter/jubileumsuken/>

Heevehtímmíeváhkoen jíenebh saemíen teatere- jñh performance-vuesíehtímmíeh. Dej gaskem aaj Gíron Sámi Teáhtere (Saepmíen sveerjen bíelesne) líj desnie sov teaterevuesíehtímmíne ”COLONIALNATION”.

Dan ávtteste daate tjáalege edíja ajve taal h dejtíe saemíen teaterídie nöörjen raedtesne gíetedídh, mah maadthdáarjóem Saemíedígkeste Nöörjesne utnieh, vuesíehtem daesnie ÁST:n jñh BST:n taal h heevehtämman Tráante 2017. Akte aadtjen vuesíehtímmíe juktíe vuesíehtídh man gellíelaaketje jñh mah gellíesáarhts laavenjostogúejmíeh jñh býjngétje beetnehdáarjóeh mah leah daerpíes juktíe sceneproduksjovnh darjodh jñh tjírríedídh dejtíe saemíen teaterídie.

Tabelle 3.1 ÁST, BST, SMT, teaterevuesiehtimmieh jñh vuartasjæjjalåhkoe heevehtimmesne Tråante 2017

	Teaterevuesiehtimmieh	Artisth scenesne	Vuartasjæjjah
Åarjelhsaemien Teatere			
Elsa Laula – dñhte staalehke nyjsene	5	1	997
Plupp	4	5	264
Rñhpestimmieseremonije Metodistegærhkosne ¹⁹	1	1	500
Såmi Našunålateåhter, Beaivvåš			
Jielemen Aavoe ²⁰	4	16	2768
(Såmi mánåidteahter - Deatnun Kultuvreskvule			
<i>Lohkat Nollii</i>	2	15	180
Ållesth	16	38	4709

3.3.1 Bijjeguvvie teateri laavenjostoegejmijste, beetnehdåarjojste jñh persovnevierhtijste Tråante 2017- heevehtæmman

3.3.1.1 Åarjelhsaemien Teatere

Teeksteburhtje 3.1 Teaterevuesiehtimmie Elsa Laula (2012-2017) laavenjostoegejmieh jñh laavenjostoehammoeh

Laavenjostoegejmieh	Laavenjostoehammoeh
Nord-Trøndelag Teater	Produksjovne- jñh feelemelaavenjostoe
Trøndelag Teater	Teaterevuesiehtimmieh Tråante2017
Nordland Teater	Pryövelokaalh, feeleme, teknihkeles
Estrad Norr	Feeleme Sveerjesne
Beaivvåš NST	Feeleme Finnmaarkhesne
Scene Finnmark	KSV-feeleme Finnmaarkhesne
Hålogaland Teater	Guessiespiele

Byjngetje beetnehdåarjoe:

Saemiedigkie²¹, Nöörjen Kultuvraerie, Fritt Ord, Nordlaanten Fylhkentjñelte, Åarjel-Trøndelaagen Fylhkentjñelte, Steemmereaktaheevhtimmie 2104.

¹⁹ Boelhke ålkoeöörnedimmesne jienebi almetjigujmie jñh hålijigujmie

²⁰ Aaj seedteme ryöktesh jñh reprisesne NRK TV:sne – ibie möölemh utnieh man gellie vuartasjæjjah.

²¹ Lissine ihkuve giehtelimdsåarjose. Saemiedigkien ohtsemebaseradamme vierhtieh. Seammalaakan aaj guhkiebasse tjaalegisnie.

**Tabelle 3.2 Tjehpeles-, reereles jñh tehnikheles barkoedâehkie Tråante 2017-
vuesiehtimmesne Elsa Laula (2012-2017)**

	Jjttse barkijh	Byjnetje barkijh	Ållesth barkijh
Tjehpeles barkoedâehkie²²			
Dorjehæjja	1		1
Scenebñhkedæjja		1	1
Reereles barkoedâehkie			
Åejvieprodusente (Åarjelhsaemien Teatere) sijse leejjeme		1	1
Maarhkededoekeme jñh co-produsente (Nord-Trøndelag Teater)		2	2
Doekeme, maarhkede, inspisente (Trøndelag Teater)		3	3
Teknikheles barkoedâehkie Tråantesne			
Teknikkere byjnetje - sijse leejjeme		1	1
Teknikkere (Nord-Trøndelag Teater)		1	1
Teknikkere (Trøndelag Teater)		1	1
Ållesth	1	10	11

**Teeksteburhtje 3.2 Teaterestuhjtje Plupp (2016-2017) laavenjostoeguejmieh jñh
laavenjostoehammoeh**

Laavenjostoeguejmieh	Laavenjostoehammoeh
Estrad Norr. Sveerje	Produksjovne- jñh feelemelaavenjostoe
Jämtlands musikk och teater	Musihkerh jñh produksjovnelaavenjostoe
Nord-Universitet, Lievenge	Musihkedarjoje
Beaivváš SNT	Scenebñhkedæjja
Nordland Teater	Pryöve, spjelelokaalh, tehnikheles

Byjnetje beetnehdâarjoe: Interreg Noerhte, Nöörjen Saemiedigkie, Saemieraerie, Nordlaanten Fylhkentjtelte.

Sponsovrh: Mo Industripark jñh Sparebanken 1 goevtese Rana

²² Teaterevuesiehtimmie dorjesovvi 2012 jñh orresistie dorjesovvi 2017. Produksjovnedâehkie teaterevuesiehtemman ij Leah meatan vaaltasovveme.

Tabelle 3.3 Tjehpeles-, reereles- jñh tehnikheles barkoedåehkie teaterestuhthjesne “Plupp” (2016-2017) Tråante 2017- heevehtimmesne

	Jijtse barkoedåehkie	Byngetje barkoedåehkie	Ållesth barkoedåehkie
Tjehpeles barkoedåehkie Tråantesne			
Dorjehthæjjah jñh daanhtsojh, musihkerh scenesne		5	5
Reereles barkoedåehkie			
Produsente	1		1
Teknikheles barkoedåehkie			
Feelemeteknihkerh jñh veejije		3	3
Ållesth	1	8	9

Ållesth barkoedåehkie ÅST:sne heevehtimmien sjtekenisnie Tråante 2017: 20, dejstie 18 byngetje

3.3.3 Sámi Našunálateáhter, Beaivváš

Teaterrevuesiehtimmie *Jielemen aavoe* sjtere Tråante 2017-heevehtæmman dorjesovvi jñh gaajhke barkoe teaterrevuesiehtimmie lij desnie, guktie abpe produksjovnedåehkie lea meatan vaalteme daesnie.

Teeksteburhtje 3.3 Teaterrevuesiehtimmie Jielemen aavoe, laavenjostoeguejmieh jñh laavenjostoehammoe

Laavenjostoeguejmieh	Laavenjostoehammoe
NRK Kringkastingsorkesteret	Dorjehthæjjah scenesne jñh produksjovnedåehkie

Byngetje beetnehdåarjoe:

Saemiedigkie, Åarjel-Trøndelaagen Fylhkentjælte, Troms Fylhkentjælte, Nordlaanten Fylhkentjælte, Noerhte-Trøndelaagen Fylhkentjælte, Fritt ord, Noerhtelaanti Kultuvrefoente, Saemiaerie.

Sponsovrh: Sparebank 1 Nord-Norge Næringsstiftelsen.

Tabelle 3.4 Tjehpeles-, reereles- jñh tehnikheles barkoedåehkie teaterevuesiehtimmesne Jielemen aavoe Tråante 2017-heevehtimmesne.

	Jijtse barkoedåehkie	Byngetje barkoedåehkie	Ållesth barkoedåehkie
Tjehpeles barkoedåehkie			
Manuse, dorjehtæjjah, laavlojh, bihkedimmie, svihtjemehammoedimmie, daanhtsojh, musihkerh, filme, animasjovne, tjovkesehammoedimmie, scenebihkedæjja	5	24	29
Reereles barkoedåehkie			
Ekonomije, maarhkededoekeme, produksjovnestuvreme, guvvie, jarkoestimmieh	4	13	17
Tehnikheles barkoedåehkie jñh produksjovnedåehkie			
Tjoevkese, tjoeje, toelhke, kluhtierdæjja, måaladæjja, inspisiente jñh vielie	3	6	9
Ållesth	12	43	55

Ållesth barkijh BST:sne heevehtimmien sjtekenisnie Tråante 2017: 55, dejstie 43 byngetje. Lissine, akte naa stoerre bielie Olavshallen barkijijstie lin meatan barkosne gosse teaterevuesiehtimmede tjirrehtin, tjaangemeleahpadoekeme, vaeptieh, gaarvoevåarhkoeh jñh vielie. Dah eah Leah meatan tabellesne.

Tabelle 3.5 Tjåenghies bijjeguvvie Tråante 2017, Beaivvåš Sámi Našunålateåhterasse jñh Åarjelhsaemien teaterasse, goh barkijh, laavenjostoegeujmieh jñh byngetje beetnehdåarjoe

	Jijtse barkijh	Byngetje barkijh	Ållesth barkijh	Laavenjostoegeujmieh	Byngetje beetnehdåarjoe
Åarjelhsaemien Teatere	2	19	21	12	12
Beaivvåš Sámi Našunålateåhter	12	43	55	1	9
Ållesth	14	62	76	13	21

3.3.2 Maam daah vuesiehtimmieh vuesiehtieh?

Uvtemes dah vuesiehtieh tjehpiedæjjah jñh teaterh sijjen siebriedahkestillemem itjmieslaakan vaeltieh. Doh sjugneden tjehpiedæjjah, manusetjaeljih, filmesjugniedæjjah, musihkedarjogh, svihtjemehammoedæjjah jñhtjh bæjjese vaeltieh vihkeles teemah saemien historvrijsnie jñh kultuvresne, jñh scenehammoedimmien tjirrh dej darjoje tjehpiedæjjajugmie ektine, dihte sceniske vuekie sjugniesåvva mij mijjese historvrijen vadta. Lissine teaterenåevviah goh tjehpeles åvtehkeh mah nierhkieh jñh sjåjsjalimmide vaeltieh, jñh sijjen reeremigujmie ektine vierhtieh riblieh daan tjehpeles barkose jñh vuesiehtæmman.

Doh bijjielisnie neebneme vuesiehtimmieh eah leah sjïere heevehtæmman Tråante 2017. Naemhtie barkedh, goh laavenjostoeguejmieh, byngetje vierhtieh jïh sponsovrh ribledh lea teateri aarkebiejjie.

Joekoen naemhtie ÅST:se mij lea ihkuve Saemiedigkien budsjedtesne, men ajve maadthdåarjojne. Teatere tjuara jeanatjomesem sov teaterestuhtjeproduksjovneste jïh feelemijstie darjodh goh prosjektbarkoe. Daate sæjhta jiehtedh byngetje vierhtieh produksjovnese ohtsedh, dan mænngan byngetje vierhtieh feelemasse ohtsedh. Daate barkoe vierhtieh kreava. Lissine tjuara byngetje laavenjostoeguejmieh skååffedh. BST produksjovne-jïh feelemevierhtieh meatan åtna sov ryöktesth dåarjojne. BST ryöknesåvva goh akte ihkuve institusjovne jïh dan gaavhtan ij nuepieh utnieh byögkeles frijje scenetjehpoevierhtieh ohtsedh goh ÅST. BST maahta byögkeles frijje scenetjehpoevierhtieh eevre sjïere prosjektide ohtsedh, goh Tråante 2017.

Tabelle bijjielisnie vuesehte teaterh stoerre reereles vierhtieh nuhtjeh juktie vierhtieh ohtsedh sijjen tjehpeles produksjovnide, laavenjostoeguejmieh ohtsedh jïh latjkoej bijre råårestalledh.

Ij leah mööleme gaajhkh ohtsemh mah nyöjhkesuvvieh, jïh gaajhkh latjkoej mah eah måalese bæatieh jïh man jïjnïh vierhtieh teaterh nuhtjeh juktie daej latjkoejgujmie barkedh.

3.3.3 Teaterh jïh byngetje barkijh

Åtnoe byngetje tjehpeles jïh teknihkeles barkijijstie daamtaj ryöknesåvva goh akte aevhkie teaterijstie. Gosse byngetje barkijh åtnasuvvieh dellie teaterh eah daarpesjh ihkuve gihtelimsvierhtieh barkiji baalhkode dibrehtidh. Jïh vuesiehtimmien gaavhtan akte teatere 10 dorjehtæjjah åtna mah ihkuve seehtemem utnieh, dellie aaj teaterenåejvien diædte dah iktegisth barkoem utnieh. Fierhte scenetjehpiedæjja ij maæhtieh gaajhkine sceneråålline sjïehtedh, jïh dellie teatere uvtemes tjuara teaterevuesiehtimmieh veeljedh mah dorjehtæjjide sjïehtieh. Siejhme akte unnebe faaste staabem utnedh jïh lissiehtidh byngetje dorjehtæjjijste tjehpeles daerpiesvoeten mietie. Dælie 2017, Beavvas 3 faaste dorjehtæjjah åtna, Åarjelhsaemien teateren ij naan utnieh.

Teatere jïh teaterenåejvie goh tjehpeles åvtehke aktem stuerebe tjehpeles frijjevoetem utnieh gosse maæhtieh dorjehtæjjah jïh scenebarkijh veedtjedh ovmessie sneetjehpoeuerkijste daerpiesvoeten mietie. Men, digkiedimmieh gååvnesieh faagesiebrine mejtie teaterh eah lin byöreme jienebh ihkuve barkoesijjïeh utnedh, ij goh unnemes scenetjehpiedæjjaj gaavhtan mah veanhtadihksvoetem sijjen barkoejieliedisnie sjïhtieh. Seamma tïjjen aaj jienebh scenetjehpiedæjjah mah tuhtjeh bööremes engasjementem åadtjodh ovmessie teaterijstie jïh prosjektijste juktie sijjen tjehpeles vuekieh evtiedidh, jïh olles aktene onne teateredåehkesne dabrenh.

3.4 Teateri öörnedimmie jñh stilleme 2017

3.4.1 Åarjelhsaemien Teatere

Projekteteatere joekoen dan åarjelsaemien dajvese Nöörjesne. Aaj sveerjen bielesne, abpe Saepmesne jñh festivaaline/öörnedimmine åejviejarngi ålkoli feeleminie.

Åssjele § 3 nænnoestimmie:

”Teatere edtja barkedh juktie åarjelsaemien scenetjehpoem eevtjedh jñh evtiedidh, åarjelsaemien gïele jñh kultuvre edtja jarngesne årrodh barkosne. Teatere edtja dam histovrijes laavenjostoem dejnie åarjelsaemien dajvine sveerjen bielesne jåerhkedh, jñh lea akte teatere abpe åarjelsaemien dajvese Nöörjesne”.

Teeksteburhtje 3.4 Åarjelhsaemien teateren årganisasjovnehammoe, aajhterh, tseegkemejaepie jñh barkijh

Årganisasjovnshammoe	Aajhterh	Tseegkeme	Barkijh
Aaksjasielte	Saemiedigkie 55%, Nordlaanten fylhkentjïelte 30% jñh Raanen tjïelte 15%	Goh amatöoreteatere- siebrie: 1987. Goh AS jñh profesjonelle teatere: 09.09.2012	Teaterenåejvie gaertjedamme jaepiesehteminie. Jeatjah barkijh produksjovnen/prosjekten mietie.

Gaajhkh aajhterh teateren gïehtelimmie ihkuve däärjojne finansieradieh fierhten jaepien, jñh Saemiedigkie dam stööremes däärjoem gaajhkijste vadta. Lissine Åarjel-Tröndelaagen fylhkentjïelte ihkuve däärjoem vadta fierhten jaepien ohtsemen mietie.

Ihkuve däärjoe edtja reeremem jñh projektsoejkesjimmiem maeksedh.

Tjuara ohtsedh dovne produksjovnese jñh feelemasse gaajhkide teaterevuesiehtimide. Teatere maahta frijje scenetjehpoevierhtieh ohtsedh dovne Saemiedigkeste, Nöörjen Kultuvraereste, fylhkijste jñh jeatjabistie seamma premissine goh frijje scenetjehpedæjjah, aktegstjehpedæjjah jñh dæehkieh.

Lokaliseradimmie:

Åarjelhsaemien Teatere lea lokaliseradamme Nordlaanten Teaterinie ektine, Måehvesne jñh gætieleejjemem dejtie maaksa.

3.4.2 Sámi Našunálateáhter, Beaivváš

Nasjonaale saemien teatere abpe Saapman Nöörjesne. Dïhte aaj feeleminie abpe Saepmesne; Sveerje jïh Sáevmie jïh aaj Russlaantesne, jïh aaj guessiespielh átna daennie laantesne jïh álkoelaantesne..

Teeksteburhtje 3.5 Sámi Našunálateáhter, Beaivváš árganisasjovnehammoe, aajhterh, tseegkeme jïh barkijh

Árganisasjovnehammoe	Aajhterh	Tseegkeme	Barkijh
Aaksjasïelte	Saemiedigkie 40%, Guovdageaidnun tjïelte 40%, Saemiej Rijhkesiebrie 10% jïh Nöörjen Saemiej Rijhkesiebrie 10%	20.04.1987	Teaterenáejvie gaertjedamme jaepiesehtemisnie, 5 ihkuve barkijh reeremisnie, 3 ihkuve teknihkerh jïh 3 ihkuve dorjehtæjjah. Állesth 12 barkijh.

Teateren ássjele:

”Beaivváš Sámi Našunálateáhter ássjelinie átna teaterebarkojne giehtelidh jïh teaterebarkoem eevtjedh saemien gielesne, jïh saemien kultuvrem beagkoehtidh teaterebarkoen jïh plearoeht barkoen tjïrrh. Teatere edtja barkedh dej saemien dajvi sisnjeli Nöörjesne. Teatere edtja aaj maehdedh teaterevuesiehtimmieh vedtedh jeatjah sijjide laantesne jïh dejnie saemien dajvine Noerhtelaantine jïh aaj álkoelaantesne dastegh budsjedte dam luhpede”.

Lokaliseradimmie:

Beaivváš Sámi Našunálateáhter Guovdageaidnun Kultuvregáetesne höölleste. Lokaale lea tjarke napkeme jïh Barkoevaaksjome lea lokaalem steegkeme aarebi. Teatere lea akten jïjtse gáetien ávteste barkeme gellie jaepieh, jïh soejkesjh leah gaervies 2017. Daerpies aktine politihkeles sjæjsjalimmine reerenassesne juktie daejnie barkojne nïerhkedh.

3.4.3 Deatnun Kultuvreskuvle – Maana jïh noereteatere.

Spealede dajvine jïh skuvlide lihkebisnie, lea meatan sjyöhtehke festivaaline jïh öörnedimmine. Dorjehtæjjah leah noere amatöörh. Akte tjiehpeles, pedagogeles jïh reereles ávtehe lea teaterisnie seehteme, dïhte jeatjah reereme lea Deatnun tjïelten kultuvreskuvlen nuelesne. Jeatjah profesjonelle viehkie leejjesávva fierhten prosjektese gosse vihties prosjekth. Teatere lea ihkuve Saemiedigkien budsjedtesne jïh maahtha prosjektevierhtieh ohtsedh Saemiedigkeste, tjïelteste, Finnmaarhken fylhkeste jïh ovmessie amatöörteateresiebrijste.

Kultuvreskuvle- jñh teaterenájvie Ebba Joks sov lahtestimmesne budsjedtehtsemasse 2018 Saemiedægkan jeahta:

”Sámi Mánáid Teáhter akte vihkeles prosjekte sjídteme saemiengieleldh maanide Saepmesne. Gosse Sámi Mánáid Teáhter áadtjoeji Oslosne minnedh stuhtjine ”Ronja Rapmereniejte” Saemiej áálmegebiejjien 2016 Rijkkesenesne, gusnie Saemiedigkiepresidente lij guessine, mijjieh vuesiehtimh mijjieh vihth teaterem deellebe aktede aarvoste mij lea stuerebe goh jijtse produksjovne jñh pedagogihke. Mijjieh teaterem profesjovnellelaakan darjobe, teateren gaajhki viehkievierhtiejgumie. Mijjieh tjoevkesem, musihkem jñh gaarvoeh nuhtjebe. Maehtebe seamma hijven deelledh goh dah mah áejviestaaresne. Mijjieh vuesiehtibie mijjieh maehtebe, jalhts mijjieh libie guhkede dovne saemien jñh nasjonaale faagebyresijstie. Mijjieh akte institusjovne mij vitnijnh sjugniedibie, saemien vitnijnh, dovne scenesne jñh vuartasjæjjaj luvnie. Mijjieh aavoem sjugniedibie meatan árrodh aktene siebriedahken ektievoetesne jñh aktene histovrijes ektievoetesne. Mijjieh soptsesidie soptsesitbie mah joekehtsem darjoeh, mah almetjem evtiedieh jñh mijjieh dam saemiengielesne darjobe. (...).

3.4.4 Saemiedigkie teateren jñh scenetjehpoen bijre

Saemiedigkiebjevnesisnie tjeahpoen jñh kultuvren bijre 2013

”Saemiedigkie dáarjoev vada göökte saemien teateridie Saemiedigkien budsjedten bijjelen fierhten jaepien, Beaivváš Sámi Našunálateáhter jñh Áarnelhsaemien Teatere. (Deatnun Kultuvreskuvlen maanateatere jaepien 2014 raejeste (red. mierhk). Dáarjoe edtja viehkiehtidh guktie doh tseegkeme saemien teaterh maehtieh jijtjemse tjehepeles evtiedidh, scenetjehpoem jolle daltesisnie darjodh jñh maahta scenetjehpojne feeledh guktie dah goh areenah kultuvredáájresidie jñh kultuvrebeagkoehtemman sjidtieh, jñh ihke giele átnasávva jñh váajnoes dorjesávva.

Teatere aktene daajbaaletje scenesne lea akte naa noere fenomeene dejnie saemien siebriedahkine. Saemien scenetjehpoe jñh teaterebarkoe leah vihkeles dáájremen, váájnedehtemen jñh beagkoehimmien gaavhtan saemien tjeahposte, kultuvreste, gielesie jñh identiteeteste. Teatere akte tjeahpoehammoe mij tjehpiedæjjah fasselde jieniebistie sjangerijstie. Dorjehæjjah, daanhtsojh, dramatihkerh, hammoedæjjah, musihkerh, scenehammoedæjjah jñh jijnjh jeatjebh.

Saemiedigkie barka juktie saemien teaterebarkoem tjáadtjoehtidh jñh evtiedidh, dovne doh tseegkeme teaterh jñh amatööreteaterebarkoe. Teaterebarkoe maanide jñh maanajgumie jñh noerigumie lea akte prioriteradamme suerkie. (Dovne ÁST jñh BST prosjekth darjoeh amatöörigumie, maanajgumie jñh noerigumie (red. mierh).)

Saemiedigkie Beaivváš Sámi Našunálateáhterine ektine akten orre teateregáetien ávteste barka dan saemien nasjonaaleaterasse. Saemiedigkie lea Statsbyggem stilleme dam orre gáetiem soejkesjidh.

Programmeradimmiebarkoe tjehtjele- jñh funksjovneprogrammine lea gaervies, jñh rááresjimmieh leah tjirrehtamme Kultuvredepartemeentine gáetieleejjemefinansieradimmieöörnegem bijre orre saemien kultuvregáetide.

Dihie guhkiebasse barkoe prosjektesne sæjhta prosedyride fulkedh gáetieleejjemefinansieradimmieöörnegisnie.”

Bievnesisnie Saemiedigkie áejvieulmine átna:

”Akte jielije jih gellielaaketje saemien tjeahpoe- jih kultuvrejielede hijven kvaliteeteste maam gaajhkesh dovnesh maehtieh dáájredh.”

Juktie daam ulmiem jaksedh Saemiedigkie lea njieljie barkoesuerkieh prioriteradamme:

1. *Tjielke diedte saemien kultuvren ávteste*
2. *Buerebe mieriekrievenassh saemien tjehpiedæjjide*
3. *Saemien kultuvreinstitusjovnh goh areena juktie saemien kultuvrem beagkoehtidh jih dáájredh*
4. *Aarvoesjugniedimmie jih sjïdtedimmie kultuvrejelieminie*

3. tsiehkíe lea dihte mij ryöktesth teateridie gïetede goh barkoesuerkieh.

3.5 Statistihke - dáeriesmoeretjoelmh

”Statistihke lea goh ávtejievege aktene teaterisnie. Dihte gieltege lea dihte mij tjiekede dan duekesne”²³

Aalkoven bijjieguvvine dejstie produksjovnijste Tráante 2017-heevehtæmman goh vuesiehtimmie dejtie gellielaaketje jih gelliesáarhts laavenjostoeproduksjovnide jih byngetje beetnehvierhtiedáarjojde, edtjem daelie taalh gïehtjedidh Saemiedigkien dáarjojste BST:se jih ÁST:se, jih seamma tíjjen bæjjese biejem man gellie vuartasjæjjah jih man gellie vuashtallemh teaterh utnin seamma jaepien. Gaajhkh taalh leah veedtjeme teateri jaepie-statistihkijste mejtie maahta gaavnedh jaepiebïevnesinie jih jaepiereeknehláhkohne notajgumjie.

Men ij gujht naan bijjieguvvie sjïdth mestie maahta eevre vihties konklusjovnh vaeltedh, dan ávteste daesnie jijnjh jeatjah faktovrh mah tsiehkíem tsevtsieh dáarjoen jih produksjovnebarkoen gaskem. Maadthdáarjoe stööremes ulmiem átna dan ávteste dellie teatere daajra maam áádtje, jih ekonomijem vadta akten nænnoes maadthbarkose juktie orre prosjekth evtiedidh jih ohtsemh darjodh byngetje finansieradimmien jih sponsovri bijre.

3.5.1 Registreradimmie vuartasjæjjataaleste - jaepiereektehtsh

Jeatjah faktovrh mah leah stïeresne gosse jaepie-tabellide vuelielisnie láhka, lea sáemies produksjovnh maehtieh gellie jaepieh juhtedh, jallh lissine, leah laavenjostoeproduksjovnh jih dagke jeatjah dajvine jienebh árojigumjie feeleminie goh doh ”sïejhme” feelemedajvine.

Akte vuesiehtimmie daesnie lea gosse BST, Rogaland Teatere jih Stadsteateret aktem ektie produksjovnem utnin ”1814 – en western fra vidda”. Daam stuhtjem spealadin abpe nöörjen bielesne Saepmeste jih Oslosne jih Rogaland Teaterisnie Stavangerisnie, lissine festivaaline bijre jarkan laantesne.

Vuertesjh BST:n jaepiebïevnesem jaepide 2014 jih 2015. Vuartasjæjjataalh dan teaterevuesiehtæmman aaj registreradamme sjædta Stadsteateren jih Rogaland Teateren vuartasjæjjastatistihkesne.

²³ Lars Erik Skovlund

3.5.2 Sâemies ektieproduksjovnh

Akte ektieproduksjovne maahta gaajhke årroth, goh dorjehtëjjam jallh jeatjah barkijh jallh teknihkeles dîrregh namhtah akten lååjkedidh laavenjostoe guajman. Produksjovnese "Elsa Laula" Åarjelhsaemien teatere Noerhte-Tröndelaagen Teaterinie laavenjosti. Gåabpatjahkh jîjtsh barkijeåasah meeksin. Doh jeatjah maaksoeh juakasovvin 60/40. Seammlaakaan juekiejin dastegh dîeneste sjidti.

Latjkoeh ektieproduksjovnide rååresjamme sjidtieh prosjektete prosjektete. Ij naan "maalle" gååvnesh guktie edtja dam darjodh.

3.5.3 Konsekvensh åasah vuartasjæjjataalen vööste

Vuesiehtimmien gaavhtan dle ÅST jaepien 2015 ohtsemebaseradamme vierhtieh ohtsi jîh åadtjoeji öörnegistie "Areneaevtidimmie" Saemiedigkeste, 150 000 kråvnah. Dårjoe lij vadtasovveme juktie baalhkam jîh vuelkemeåasam maeksedh byngetje bihkedæjjese teaterestuhjtjese "Klemetspelet".²⁴ Teatere aaj jîjtse gaarvoeh jîh sâemies jîjtse reeremem lååjkedi. Daejnie Klemetspelet eevre reaktoelaakan lea registreradamme goh akte ektieproduksjovne ÅST:n luvnie.

Klemetspeleten vuartasjæjjataale jaepien 2015: 2 920 leah registreradamme dovne Klemetspeleten jîh ÅST:n luvnie. Dan åvteste, akten skåårvemen åvteste 150 000 kråvnine + sâemies dîenesjh, ÅST 2 920 vuartasjæjjah åadtjoeji. Abpe produksjovne "Klemetspelet" minngemosth ryöktesth maaksoeh lin 1 300 000 kråvnah + ektiebarkoe, man aarvoe lij medtie 500 000 kråvnah. Ållesth 1 800 000 kråvnah.

Tjåanghkan bîejeme dle fierhten vuartasjæjjan åasa dejstie 2920 vuartasjæjjijste ÅST:n statistihkesne lij 51, 37 kråvnah.

Klemetspeleten statistihkesne fierhten vuartasjæjjan åasa dejstie seamma 2920 vuartasjæjjijste lij 616, 44 kråvnah.

Tsiehkie maaksoen jîh kråvnaj gaskem fierhten vuartasjæjjan åvteste ij dan åvteste sjyöhtehke sjidth goh sîejhme praksise ryöknessen (gaaltijh: Jaepiebîevnesh ÅST jîh Klemetspelet 2015).

3.5.4 Guessiespielh

Akte guessiespiele lea gosse akte teatere lea veerte jîjtse teateregåetesne akten jeatjah teateren jallh scenetjehpoedåehkiej teaterevuesiehtæmman. Dellie teatere meatanöörnedæjja guessiespielese jîh vuesiehtimmien gaavhtan maam akt namhtah faalehte, goh gåetieleejjeme, maarhkededoekeme jîjtse viermesne, tjaangemeleahpadoekeme jîh jeatjah latjkoen mietie. Man gellie vuartasjæjjah mah guessiespielese bætieh registreradamme sjædta statistihkesne dovne veerteteateren luvnie jîh don teateren/teateredåehkien luvnie mij lea guessie.

²⁴ Klemetspelet akte jîjtse årganisasjovne Korgenisnie, Hemnesen tjielte, dejnie ulmine spēlem öörnedidh fierhten mubpien jaepien.

3.5.5 Kultuvrelle Skuvlevoesse - KSV

KSV-produksjovnh stoerre taalh vedtieh vuartasjæjjastatistihkese. Daate daamtaj smaave, eah dan dovres produksjovnh teknikheles, dan åvteste dah edtjeh vitnedimmiesavkine tjaakanidh bÿjre jarkan laantesne, stoerre jÿh smaave sijjine, mejtie edtja bæjjese biejedh jÿh rÿjvedh dagke 2 æjkieh fierhten biejjien gosse skuvleste skuvlese mÿnneminie.

Maahta ovnessie latjkoehammoeh årrodh KSV:n jÿh teateri gaskem.

- ÅST:se goh projekteteatere lea siejhme orreme KSV abpe feelemem ”åasta”, daate sæjhtha jiehtedh gaajhkh baalhka-, vuelkeme- jÿh jÿjjedimmiemaaksoeh barkiji åvteste maaksa. Dellie skuvlh aktem symbovleles summem maaksa ryøktesth KSV:se vuasahtallemen åvteste.
- BST:se (jÿh ÅST:se) maahta årrodh dah ryøktesth skuvlide duekieh jÿh dah aktem symbovleles onne summem fierhten vuasahtallemen åvteste maeksieh. Daah maaksoeh eah gujht gaptjÿh dejtie åaside mah leah baalhka jÿh vuelkemen åvteste barkijidie vuasahtallemasse.

KSV ij produksjovneåasaj åvteste maeksieh akten feelemevuesiehtæmman– amma doh åasah lohkemasse, gaarvojde, manusasse, musihkese jÿh vielie. Dÿhte maahta aaj jÿjtsh vierhtieh ohtsedh juktie KSV-vuesiehtimmiem darjodh. Vuartesjÿh: <http://www.kulturtanken.no/>

Statistihkine maahta gaajhkem vihtiestidh – aaj gåapmoehbieliem²⁵.

3.6 Saemiedigkien ihkuve dårjoe teateridie

Ij leah lissiehtimmiem orreme Saemiedigkien dårjosne teateridie dej minngemes 5 jaepiej vielie goh 5,5 %.

Tabelle 3.6 Saemiedigkien ryøktesth dårjoe teateridie dej minngemes 3 jaepiej

	2014		2015		2016	
	Dårjoe	Lissiehtimmiem %	Dårjoe	Lissiehtimmiem %	Dårjoe	Lissiehtimmiem %
Åarjelhsaemien Teatere	2 000	3	2 054	2,7	2.105	2,5
Beaivváš Sámi Našunálateáhter	19 128	5,5	19 644	2,7	20 135	2,5
Deatnun Kultuvreskuvle	300	100	358	19,3	367	2,5

Dejnie minngiebinie tabelline Deatnun Kultuvreskuvle ij leah meatan, dan åvteste dah eah sijjen statistihkem seammalaakan tjaelieh, jÿh dej reeknehlåhkoe lea akte bielie Deatnun tjÿelten reeknehlåhkoste.

²⁵ James Callaghan

Tabelle 3.7 Aajhteri ihkuve giichtelimsfinansieradimmie teaterijstie

	2014	2015	2016
ÅST - Saemiedigkie	2 000 000	2 054 000	2 105 000
-Raanen tjjelte	220 000	220 000	220 000
-Nordlaanten fylhke	319 300	329 000	337 000
-Åarjel-Trøndelaagen fylhke	100 000	100 000	160 000
Ållesth ÅTS	2 639 300	2 703000	2 822 000
BST – Saemiedigkie	19 128 000	19 644 000	20 135 000
-Guovdageaidnun tjjelte	800 000	800 000	800 000
Ållesth BST	19 928 000	20 444 000	20 935 000

Tabelle 3.8 Låhkoe guessijste teateridie jaepien 2014 raejeste 2016 raajan (ektieproduksjovnine jih guessiespieline)

	2014	2015	2016
ÅST jijtseproduksjovne	1 628	248	1 752
- ektieproduksjovne	1 714	3 252	1 504
- guessieh/jeatjah	- -	82	693
ÅST ållesth	3 342	3 582	3 949
BST jijtseproduksjovne	3 296	3 976	7 637
- ektieproduksjovne	9 658	3 915	4 297
- guessieh/ jeatjah	180	756	146
BST ållesth	13 134	8 647	12 080

Tabelle 3.9 Låhkoe produksjovnijste teateridie 2014 raejeste 2016 raajan

	2014	2015	2016
ÅST –jijtseproduksjovne	2	2	2
- ektieproduksjovne	3	3	1
- guessiespielh/jeatjah	-	1	3
ÅST ållesth	5	6	6
BST –jijtseproduksjovne	3	4	6
- ektieproduksjovne	3	5	4
- guessiespieler/jeatjah	3	7	2
BST ållesth	9	16	12

Tabelle 3.10 Låhkoe spealadamme teaterevuesiehtimmijste 2014 raejeste 2016 raajan

	2014	2015	2016
ÅST –jijtseproduksjovne	7	5	22
- ektieproduksjovne	37	9	19
- guessiespiele /jeatjah	-	1	8
ÅST allesth	44	15	49
BST –jijtseproduksjovne	41	52	107
-ektieproduksjovne	125	47	27
- guessiespiele /jeatjah	3	8	2
BST allesth	169	107	136

Tabelle 3.11 Låhkoe spealadimmiesijijste ²⁶ 2014 raejeste 2016 raajan.

	2014	2015	2016
Åarjelhsaemien Teatere	23	25	19
Sámi Našunálateáhter, Beaivváš	57	42	37

Spealadimmiesijijeh - geografije

Teaterh statistihkem tjaelieh mejnie spealadimmiesijijine fierhte produksjovne guessine mænna. Im dan bijre daesnie tjaelieh, men spealadimmiesijijide gáabpegen teaterasse jaepien 2014 tjaalam goh vuesiehtimmie. Im meatan vaeltieh mah vuesiehtimmieh mah dejnie ovnessie sijijine spealadin: ÅST/NTT aktem laavenjostoefeelemem utni 2014 Sveerjesne Estrad Norrine, teaterevuesiehtimmie *Elsa Laula*. BST laavenjostoem utni Stadsteaterinie jih Rogaland Teaterinie teaterevuesiehtimmie *"Viddas Cowboy"*. Dan ávteste spealadimmiesijijeh mah iemielaakan eah Leah ÅST:n jih BST:n feelemedajvine, men ij akt dan joekoen sjiere.

Åarjelhsaemien Teatere:

Storuman, Vualtjere, Straejmie, Staare, Lillhårdal, Liksjoe, Upmeje, Johkemehkie, Kiruna, Vittangi, Övre Soppero, Karesuando, Svappavaara, Dorotea, Dearn, Mussere, Snåase, Kråangke, Molde, Röörose, Tråante, Dearn jih Måahvie.

Beaivváš Sámi Našunálateáhter:

Guovdageaidnu, Tromsø, Manndalen, Karasjohka, Deatnu, Vuonnabahta, Heisset, Bájil, Heatta, Ohcejohka, Anár, Roavvenjárga, Kiruna, Gällivare, Johkemehkie, Upmeje, Västerås, Södra Teatern, Kaupungiteatern, Stavanger, Ráisa, Alta, Leavdnja, Oslo, Slemmestad, Porsgrunn, Vega, Sarpsborg, Tjøme, Drøbak, Drammen, Nesodden, Sør-Aurdal, Storuman, Liksjoe, Bjurholm, Nordmaling, Maalege, Skillehte, Vännäs, Döörte, Burträsk, Vudtele, Vualtjere, Järpen/Ååre, Stuehkie, Soppero, Snåase, Áittas, Guatemala, Hamarøy, Harstad, Rovaniemi, Kemi, Haparanda, Pajala, Karesuando.

" Mijjeh teaterisnie Beaivváš libie ryöknedamme aalkoen mænngan 1981 jih daan biejjien raajan 2017, libie tjáanghkan 6 jaepieh feelemebussesne orreme ²⁷"

²⁶ Jis v.g. Karasjohkesne minneme 4 aejkieh 4 ovnessie teaterevuesiehtimmiejgumie daate læjhkan ryöknedamme goh akte spealadimmiesijijie, seammalaakan jis seamma teaterevuesiehtimmie spealadamme gellie biejjieh aktene sijjesne.

²⁷ Egil Keskitalo – dorjehtæjja BST

3.7 Feelememaaksoeh

Teeksteburhtje 3.6 Säämies ihkuve feelememaaksoeh fierhten biejjien, fierhten almetjen ävteste feelemisnie (medtie-taalh 2017)

Äasah	Summe
Fierhten biejjien baalhka ihkuve baalhkeste	Medtie 2 000.-
Feelemelissie latjkoen mietie	600.-
30% sosijaale maaksoeh	780.-
Hotelle fierhten almetjasse fierhten jijjen	1 100.-
Beapmoem ävteste hotellesne, aeredseapmoem ij meatan	586.-
Summe maaksoe fierhten almetjen ävteste fierhten biejjien	Medtie 5 066.-

Teeksteburhtje 3.7 Säämies barkijeäasah, feeleme aktine onne produksjovnine, 3 dorjehtæjjah jih 2 tehnikkerh, 7 spealadimmiesijjeh, 10 biejjeh feelemisnie

Äasah	Summe
Biejjieäasa 5 aktöörise	Medtie 25.300
Barkijemaaksoeh 10 biejjeh feelemisnie (7 spealadimmiesijjeh)	Medtie 253.000
Barkijemaaksoeh fierhten vuasahtallemen ävteste	Medtie 36.000

Lissine bääta:

Skovhte dalhketijstie jih barkijijstie, leejjeme spealadimmiesijjeste, maarhkededoekeme jih doekeme teaterevuesiehtimmeste.

3.8 Dääriesmoeretjohmh mejtie ij digkedh - jallh dah leah sjyöhtehke?

Juktie dam ännetji tjertestidh maahda jiehtedh: Man gellie kvadraatekilomeeterh edtjebe gaptjedh? Man gellie kilomeeterh teaterh edtjeh gaptjedh? Man gellie vuortasjæjjah edtjebe jaksedh? Vuortasjæjjataale vihkielommes?

Saemien dajvine spealadidh, stöörre gähkoeh, vaenie almetjh fierhtene sijjesne äroeminie, d.s.j gellie kilomeeterh fierhten vuasahtallemasse jih fierhten vuortasjæjjese, jallh vuortasjæjjalähkoe viertiestamme ärojigujmie? Dieves gätie – akte stöörre variaabele feelemeteateridie mah akten biejjien Hålogaland Teaterisnie spealadieh gusnie 330 stovlh tjaakanieh jih mubpien biejjien aktene onne siebriedahkegäetesne gusnie dagke 200 stovlh tjaakanieh.

Maahtam daesnie tjovnedidh ryöknevuesiehtimmie jis % -ryöknedimmie nuhtjem gaajhkijste äroejijstie goh vuortasjæjjah. ÄST Aarbortem jih Trääntem ätna goh äejviespealadimmiesijjeh.

Aarborte: 605 ärojh, 100 vuortasjæjja vuasahtallemisnie = 16.53% äroejijstie

Träänte: 187 000 ärojh. Jis 16,53% teaterevuesiehtämman böötin: = 30 911 vuortasjæjjah

Daate statistihkeätnoe ij naan mielem mijjese utnieh. Teaterh edtjeh feeledh, jih edtjeh uvtemes vuartasjæjjide spealadidh desnie gusnie dah årroeminie. Saemien årrojeh, joekoen årjelsaemien dajvesne joekoen bårrode årroeh.

Statistihke – taalh åtnasovveme goh argumeenth²⁸.

3.8.1 Jijtsedieneeste

Finasieradimmie byjngetje ohtsemebaseradamme däärjoejgumie maahta ryöknesovvedh goh teateri jijtsedieneeste. Daesnie aaj såemies jeerehtsh sjædta man åvteste ij leah sjyõhtehke dieneesth maaksoej vöõste mööledh viehkine ajve jaepietabellide lohkedh. Daesnie Tråante 2017 vihth akte vuesiehtimmie sjædta. Jeenjemes dehtie åvtelhodti produksjovnebakoste teaterevuesiehtimmide, dorjesovvi seenhte tjakten 2016, jih dan åvteste gellie dejstie maaksojste båtame jih reeknehlåhkose tjaalasovveme jaepien 2016. Öörnedimmie Tråante 2017 Tråantesne lij goevten 6. – 11.b. 2017. Leahpadieneesth-/doekemedieneesth dan åvteste 2017-reeknehlåhkose bætieh. Däärjoe dieneesth tjaalasuvvieh reeknehlåhkose dan jaepien däärjoe vadasåvva, guktie doh byjngetje däärjoe leah 2016-reeknehlåhkosne, men seamma tijjen vuestieposteradamme goh laajkoe balansesne. Abpe däärjoe ij maaksasovvh åvtelen abpe prosjekte lea gaervies jih jååhkesjamme reektehtse lea sijse seedteme. Manne aervedem seammalaakan sponsovredieneesti bijre, bielemen manne daajram fierhtem sponsovrelatjkoem teateri jih sponsovri gaskem. Teateri leah jijtsh prosjektereeknehlåhkoeh fierhten teatereproduksjovnese. Daah produksjovnen ”jieledejtijjem” fulkieh. Im daejtie daennie tjaalegisnie gietedh.

Tabelle 3.12 Tjaangemeleahpa-/doekemedieneesth

	2014	2015	2016
Åarjelhsaemien Teatere	112 562	37 236	57 355
Sámi Našunálateáhter, Beaivváš	666 492	484 693	1 185 398*
Ållesth	779 054	521 929	1 242 753

* Joekoen stoerre doekeme KSV:se teaterevuesiehtimmeste Vidas EXtremas (notese)

Tabelle 3.13 Ohtsemebaseradamme prosjektedieneesth

Teatere	2014	2015	2016
Åarjelhsaemien Teatere.	510 000	193 619	2 340 000 ²⁹
- daestie Saemiedigkeste	150 000 ³⁰	0	(520 000) ³¹
Sámi Našunálateáhter, Beaivváš	962 250 ³²	273 429	1 375 155
- daestie Saemiedigkeste	0 ³³	0	1 200 000 ¹⁵⁾
Ållesth ÅST-BST	1 472 250	467 048	3 715 155

²⁸ Leonard Luis Levinsen

²⁹ Daestie 1 540 000, kr Interreg prosjektese Plupp, guejmiejgumie; Saemiedigkie, Nordlaanten fylhkentjietle, Saemieraerie jih Interreg Sápmi. Vuesiehtimmie akte ektieproduksjovne Estrad Norrine jih jienebigumie Sveerjesne.

³⁰ Im goerehtamme mejtie lissine lea prosjekteohtsemh mah nyõjhkemem åådtjeme Saemiedigkien luvnie.

³¹ Sæmiesmearan vierhtieh åtnose jaepien 2017 lissie däärjoej sjiekenisnie vuesiehtimmide mierhkesjæmman Tråante 2017 -heevhtimmeste

³² Daestie Uniregeste, 652 250 vuesiehtæmman: ”Jeg er hundre år” laavenjostosne Giron Sámi Teatierinie Sveerjesne

³³ Ij leah goerehtamme mejtie lea ohtsemh vierhtiej bijre mah leah nyõjhkesovveme, jallh mejtie prosjektievierhtieh eah leah ohtseme Saemiedigkeste

3.8.2 Sponsovrh

Jalhts tjahkan reerenassen (2017) kultuvrepolitihke veanhta jieleme edtja tjeahpoem jñh kultvrem sponsadidh, dellie læjhkan giervebe goh gæssie gænnah sponsovrerierhtieh privaate aktöörjste åadtjodh.

Sponsovrh eah ajve vedtieh juktie giemhpe årrodh, men sijhtieh aarvoem profileringeste bäästede utnedh.

Scenetjehpiedæjjah eah maehhtieh scenesne tjåadtjodh aktine logo'ine gaarvojne. Scenetjehpoe lea goh jeatjah tjeahpoe aaj frijje, akte sponsovre ij maehhtieh veeljedh mah teaterevuesiehtimmieh teatere edtja vuesiehtidh jallh jeatjah tjehepeles sisvegem tsevtshedh.

Dah mah sponsovrerierhtieh sijhtieh tjuerieh jñjtjemse jñh dorjesem/teaterevuesiehtimmiem "doekedh".

Daate barkoe maahta gierve årrodh, finkesidh jñh muvhtine ij illedahkh vedtieh.

(...) Kultuvrejielede lea fer nåake ryöjredamme gosse tjåanghkoem jielieminie åtna. Doh stoerre nöörjen aktöörh edtjeh dienestenuepieh utnedh sponsadimmesne. Dah vielie sijhtieh goh ajve vijhteluhkie tjaangemeleahpah veedtjedh akten rihpestimmiekonsertese. (sponsovrereksulente Jacob Lund sieltesne SponsorInsight NRK:se 2015)

(...)Gellie sielth sijhtieh bielieh kultuvrejieliedistie sponsadidh dan åvteste dah sijhtieh ektiedamme sjñdtedh orreussjedimmine jñh sjugnedihksvoetine. Sielth ryöktesth sponsadieh jñh daamtaj viehkiehtieh dan åvteste dah sijhtieh ektiedamme sjñdtedh aarvoesjugniedimmine. Ij naan sielth sponsedh dan åvteste dah sijhtieh beetnegh nuhtjedh. Dah sponsadieh dan åvteste dah sijhtieh ektiedamme sjñdtedh vihties aarvoejgumie, men dellie tjuerieh daejredh dah raaktan dam sjñdtedh. Abpe sponsadimmie lea raaktan jñjtjemse akten aarvoevuakan gårredidh.

(...)(gaaltije:Apeland, www.apeland.no)

3.8.3 Giëh leah saemien teateren vuartasjæjjah?

"Vuartasjæjjah leah akte dæehkie almetjijstie, goh almetjñh stüeresne aktene konsertesne, aktene teaterisnie, gaarsjelimmieöörnedimmesne jallh aktene TV-sjisespealadimmie, men aaj dæehkieh mah maassemeediji tjñrrh raadijovem goltelieh, TV:m vuartasjeh jallh plaeriem luhkieh (wikipedia)

Saemien teatere ajve saemien vuartasjæjjide - jñh giëh amma dah?

ÅST:sne dle ståvroen bieleste akte stilleme gællasjamme teaterenåajvan gellie jaepieh mij jeahta teatere aaj edtja pruvviebigkijinie årrodh stoerresiebriedahken vööste. Saemien kultvrem vääjnoes jñh jielije darjodh goh bievnije jñh gieltege. Daate barkoe daamtaj dorjesåvva gosse skuvlefeelemie vualka KSV:n åvteste ovmesse produksjovnigumie. Gaskem jeatjah dle teaterestuhtje Elsa Laulan bñjre lij vuesiehtamme goh KSV-vuesiehtimmie jåarhkeskuvlide Finnmaarhkesne, aktene laavenjostosne Scene Finnmaarhkine jñh BST:ine.

Seamma tñjjen dle gellie daaroe eah buekteht guarkedh saemien kultvure lea akte bielie skandinavien jñh mijjen ektie histovrijistie. Gosse ÅST jñh Noerhte-Trøndelaagen Teatere pressekonferanssem utnin juktie teaterevuesiehtimmiem åehpiedehtedh Elsa Laulan bñjre, tjñrttestimh soptsese Elsa Laulan bñjre lea nöörjen, noerhtelaanti jñh abpeveartenen histovrije. Gosse Elsa Laula stoerresiebriedahkem gaavnedi dellie dihte altese eadtjohkevoetem skreejrehti. Læjhkan akte dejstie journalistijste daejnie galhkuvegyhtjellassine bööti: "Gusnie maa gaajhkh doh saemieh årroeminie mah edtjeh daam stuhtjem vuartasjidh?"

Aili Keskitalo jeahta sov kronihkesne suehpeden 29. b. 2014:

(...)Teatere lea mierievierhkie juktie orre jih laejhteiks lidteratuvrem jih dramatihkem evtiedidh. Dihte saemien scene lea akte vihkeles bielie dehtie byögkeles soptsestimmeste, dovne saemien siebriedahken sisnjelen, men seamma jijnje goh akte bielie dehtie nöörien byögkelesvoeteste.(...)

Goh teaterebarkije gellie jaepieh, sijhtem mov dääjrehtimmien mietie jiehtedh vaenie daaroeh dääjroeh saemien teatere lea mij akt maam dah byöroeh pryjjedh. Siejhmelaakan ij daaroeh saemien teaterisnie minnh – dihte saemien lea mij akt ammes, nöörien vuortasjæjjah tuhtjeh daate ammes vääjnoe jih govloe, dah eah maehtieh damtedh jih guarkedh saemien soptsesh jih heannadimmieh leah akte bielie mijjen ektie ävtetijjeste, daaletje tijnjeste jih bæetije tijnjeste nasjonaalestaatesne Nööri. Manne daam åtnam goh akte struktuvrelle haesteme, ektiedamme daaroedehtemeprosessen konsekvensh mah annje leah stieresne siebriedahkesne.

“The creative act is not performed by the artist alone; the spectator brings the work in contact with the external world by deciphering and interpreting its inner qualifications and thus adds his contribution to the creative act.”
— Marcel Duchamp

Mennie mieresne stoesresiebriedahken stuvremeårgaanh riektesisnie meatoeh saemien scenetjehpoe lea akte bielie dehtie jienebekultuvrelle Nöörieste? Guktie doh saemien teaterh maehtieh akte bielie sjidtedh dejstie nöörien soptsestæjjijste jienebelåhkoenasjovnesne?

“Nöörien staate lea tseegkesovveme dajvide göökte åålmegidie – daaroeh jih saemieh”
(Gånka Harald 1997.)

Mijjeh gujht annje daesnie:

“The Other,” or “othering” is the process of creating a separate entity to persons or groups who are labelled as different or non-normal due to the repetition of characteristics. Othering is the creation from those who discriminate, to distinguish, label, categorize those who do not fit in the societal norm (Mountz, Alison. The Other, Key Concepts in Human Geography. p. 2.)

3.8.4 Nöörien staate jih saemien scenetjehpoe daan biejjien

« Ij gääredh ajve Halleluja jiehtedh, tjuara dam darjodh aaj³⁴. »

Kultuvrelutnjeme bæjhkohtamme sjidti jaepien 2004 Sosialisteles Gårroehkrirreste (SG), Barkijekkrirreste /BK) jih Gaskoehkrirreste (GK) jih lij dihte voestes stoesre laavenjostoe dej rööpseskruana krirriej gaskem. Kultuvrelutnjeme 15 vihties dääjvehtassh utni, gaskem jeatjah akte dääjvehtasse mij jeehti 1 % staatebudsjedtete edtja kultuvrese åtnasovvedh åvtelen 2014. Nöörien scenetjehpoe akte lissiehtassem åadtjoeji 430 millijovnh kråvnine daan boelhken.

Gaajhkide saemien kultuvreåssjelidie akte lissiehtimmie sjidti boelhken 2005-2009, 38 millijovnh kråvnine. Daah lissiehtimmieh åajvahkommes juhtin säemies hijven åssjelidie goh Åja Saemien jarng, Saemien vårarkoe jih Luvliesaemien Museume Neidenisnie, jih Riddu festivaale jih saemien plaerieh.

³⁴ Åge Samuelsen – predikaante

Reektehtsisnie aaj tjáádtje Kultuvrelutnjemen 1 bijre: (...) Voestegas reerenasse sæjhta sjiehteladtedh ihke Saemiedigkie maahta aktem jítjeraarehke kultuvrepolitihkem juhtedh jih dan gaavhtan gellie saemien institusjovnh jih öörnegh kultuvresuerkesne reeredh.

Mubpesth reerenasse sæjhta aktem jítjeraarehke staateles diedtem saemien kultuvren ávteste gorredidh akten bijjemes, nasjonaale kultuvrepolitihken tjírrh, mij aaj saemien kultuvrem feerhmie, (...) (red. míerhk.) (Reektehtse Kultuvrelutnjeme 1 sæjroe 69)

Manne daam neebneme nasjonaale perspektijvem jih diedtem ohtselem, joekoen dej saemien teateri muhteste.

3.8.5 Mij saemien teatere?

Juktie maehdedh ríektes darjodh mijjieh akte arktihkeles aalkoealmetje kultuvrelle identiteetine, tjoeerebe maam akt vielie kríevedh jih veanhtadidh goh akte teaterevuesiehtimmie kleenghkes njulhtjemijstie gievrine, aelhkebe daanhtsoe, heerije folklorisme jih hiejmegááreme gaarenassevaarjoeh. (Teateredaejrije Jon Nygaard, Spillerom 1-4/98)

Goh aarebi neebneme saemien teatere akte orre dáarjoe saemien tjeahpose jih kultuvrejieliedasse 1970-láhkoeen raejeste, jih dan ávteste ij naan guhkies aerpievuekiem utnieh sov duekesne. Maahtam aerpievuekide Indijisnie, Japanisnie jih Kinesne vuesiehtidh mah leah vielie goh 1000 jaepieh. Ij leah sán annje tjíelkestamme mij mijjieh libie, jih ij sán gáessie gih sjídtj, daate akte ihkuve prosesse. Naakenh sijhtieh jiehtedh saemien teatere lea bigkeme aktene jalletje aerpievuekesne jih vuajnosne, men dorjeme saemien gíeline jih váajnoes saemien daeverigujmie jih saemien musihkine. Mubpiej akte jeatjah míele. Daate hijven, edtjebe míelh jih digkiedimmieh utnedh, dellie evtiedimmie sjádtja. Nov lea aaj pryöveme aktine jítse saemien teatereööhpehtimmine níerhkedh, men ij leah dejnie lyhkesamme. Gærjah jih maasterelaavenjassh leah tjaalasovveme saemien teateren bijre, men dah oktegh tjáadtjoen sjídtieh jih eah naan ektie digkiedimmiesijjiem utnieh. Vuartesjh vielie kap. 3.9.2 jih 3.9.3. (Notese: Daesnie neebnesávva: Marie Kvernmo (2014): Beavvas – an institution for Sámi culture managment or mainstream entertainment. Veli-Pekka Lehtola (2008) Muitaleddjíid, Manisboahhtit, Beavvas Sámi Teáhter Hijstorja.

”Gieje”, ÁST jih AEJ *) Riddu Riddu-2008, Guvvie: Ravn Steinsvik

Notese: Dorjehtæjjah/meatansjugniedæjjah: Johanne Eltoft, Marianne Kjærund, Simone Grøtte, Kristin Holand, Elle-Sofe Henriksen, Herman Rundberg. Bihkedimmie/svihtjemehammoedimmie: Ada Einmo Jürgensen

3.9 Saemien scenetjehpoe jih teatere bætijen aejkien sijnse

Sijthem galhkedh aktine sjehtedamme biehkine aktede tjaalegistie manne Nöörjen Kultuvraaraan tjeelim gosse dah sijnen Unesco-goerehtalleminie giehtelin ”Immaterijelle Kultuvreaerpie” 2023.

<http://www.kulturradet.no/documents/10157/c1ab0cf5-d20a-465e-b442-2f8f6f526448>

Dellie lim ÁST:n teaterenaejvie jih akten teateren bijre tjeelim mij tjöönghkie, vaarjele, beagkohte, sjugnede jih evtete dam saemien immaterijelle kultuvreaerpiem. Daate tjaalasovvi referansigujmie dejtie nupeide mah dellie dej ohtsemebaseradamme vierhtiej sisnjeli gäävnesin jih dejtie prosjektide nasjonaale jih Unescon mieriej sisnjeli juktie vaarjelidh jih evtiedidh dam immaterijelle kultuvreaerpiem.

Manne baajem daam tsieglie ároddh, jih mov juvnehtamme krievenasse Saemiedægkan jih nöörjen staatese saemien teaterasse bætijen aejkien.

3.9.1 Saemien teatere j̄ih scenetjeahpoe goh aktöörh vaarjelimmesne j̄ih evtiedimmesne saemien immaterijelle kultuvreaerpeste

Daate nænnoestamme sj̄idti ÅST:n darjomesoejkesjisnie 2012: Åarjelhsaemien Teatere (ÅST) edtja:

- a Åvtese vuartasj̄idh j̄ih orresj̄ugniedihks årrodh
- b Barkedh juktie saemien scenetjeahpoem eevtjedh j̄ih evtiedidh – åarjelsaemien ḡiele j̄ih kultuvre edtj̄ieh barkoen jarngesne årrodh.
- c Akte sij̄jie årrodh mij viehkehte identiteetem sj̄ugniedidh maanide j̄ih noeride.
- d Amatöõreteateridie barkedh abpe dajvesne, tj̄iehpeles- teateropedagogeles j̄ih kultuvrefaageles däärjojne.
- e Saemien scenetjeahpoem beagkoehtidh jolle kvaliteeteste gaajhkide vuartasj̄ej̄jide dovne saemien dajvine j̄ih saemien dajvi ålkoli
- f Sov bij̄j̄ielisnie neebneme darjomigujmie akte kultuvrelle pruvviebigkije årrodh mij̄jen j̄ienebekultuvrelle siebriedahkesne.

Mantra: Daajroe åvtetje tj̄ijen bj̄jre – jearsoes daaletje tj̄j̄jen – visjovnigujmie b̄ætijen aajkan.

3.9.1.1 Suerkieh mej sisnjeli teaterh berkieh

Joejke – musihke – soptsese – ḡiele – histovrije – vuajnoe – filosofije – kultuvrelle kodah j̄ih konteksth. Lissine materijelle kultuvreaerpie åtnasåvva j̄ih evtiesåvva, goh ḡaarome, duedtie j̄ih jeatjah vætnoe.

3.9.1.2 D̄iejvesetj̄jelkestimmie "vaarjelimmie" teateri åssjaldahkevuekien mietie

- Vaarjelimmie sæjhta jiehtedh traderadimmieprosesen j̄ieledekr̄ievenassh gorredidh
- Vaarjelimmie sæjhta jiehtedh, nænnoestehdedh, j̄ieliehtidh j̄ih guhkiebasse evtiedidh mij̄jen kultuvrelle v̄uekieh
- Vaarjelimmie sæjhta jiehtedh v̄aajnoes darjodh, beagkoehtidh j̄ih sisvegem, m̄ielem j̄ih sij̄jiem vedtedh mij̄jen kultuvrelle v̄uekide, akten daaletje j̄ih b̄ætijen aejkien kontekstesne.

3.9.1.3 Haestemh barkosne

Joejke ij lij ḡåessie gih ussjedamme akten scenese, joejke akte v̄uekie ektesne årrodh, akte v̄uekie govlesadtedh..³⁵

- a. Nöörjen j̄ih jeatjah jalletje teatere sij̄jen v̄aaromem utnieh aktene lidterære aerpievuekesne
- b. Luvlie-j̄ih aalkoealmetjeteateren v̄aarome lea rituelle aerpievuekieh daantsoen, laavlomen j̄ih soptsesen sisnjeli mah gellie stoerretjuetie jaepieh ryöhkeme, j̄ih dan tj̄j̄rrh aktem performatijve hammoem evtiedamme sov teateren sisnjelen.

³⁵ Nils Aslak Valkeapää

Saemien teatere ij leah eevre a jallh b, dan ávteste:

- a. Saemien kultuvre jñh gieles eah naan guhkies lidterære aerpievuekiem utnieh, dej aerpievuekie lea njaalmeldh sertiestimie
- b. Saemien kultvrelle vuekieh jñh ritualh leah luhpehts orreme jñh voejhkelamme nãhkehtidh – kristedehtemen jñh daaroedehtemen gaavhtan saemijste.

3.9.1.4 Dáarjoeöörnegh saemien teaterasse jñh frijje dáehkide vadtasuvvieh vihties teaterevuesiehtimide/prosjektide aktine vihties daatovinie

Saemien teatere jñh scenetjehpoe eah utnieh:

- Sijjieh gusnie maahta eksperimenteradidh, dáájrehtimmieh juekedh jñh visjovnh evtiedidh
- Ekonomijem eksperimenterdæmman, dáájrehtimmieh juekedh jñh visjovnh evtiedidh

3.9.2 Guktie maahta daam barkoem jáerhkedh

Vaarjelimmie jñh guhkiebasse evtiedimmie saemien kultvreaerpeste tjuaara bæjjese lokngesovvedh akten nasjonaale jñh gaskenasjonaale reeremedaltesasse

- mijjieh akte áálmege njieljie laantine, Russlaante, Sáevmie, Sveerje jñh Nöörje
- gaajhkine njieljie laantine saemien kultuvre lea staaten bieleste, kolonialisieradimmie, eadtjohke nãhkehtimmie, eadtjohke assimileradimmie jñh eadtjohke díedtelgimmie dáájreme.
- Mijjieh jñjnem dasseme jñh daelie varke fer seenhte enn jieniebasse mijjen kultvrelle aerpeste
- Akte aerpie maam sijhtebe meatan vaeltedh jñh guhkiebasse evtiedidh mijjen tíjjen síjse jñh báetijen aejkien síjse

Mijjen akte ektie saemien kultvreaerpie mijjen njieljie laantine – tjoerebe ektesne barkedh

Tjoerebe vierhtiealmetjh utnedh mah maehtieh daejnie nñerhkedh:

- Maam akt praktikheles darjodh – síjse tjöönghkedh, goerehtalledh, bijjieguvviem áadtjodh dejstie aerpievuekien guedtiejístie dej saemien immaterijelle kultuvrevuekiej sisnjeli
- Ektiedahkoe teaterigujmie, pionerigujmie saemien scenetjehpoe sisnjelen jñh gaajhki mubpiejgujmie
- Voestes raajrosne; almetjh mah praktikheles berkieh – amma scenetjehpieðájjah, daanhtsojh, musihkerh ektiedahkosne aerpievuekien guedtijigujmie
- Varke dahkoe
- Laavenjostoe akademijine

Gieh maehtieh bööremeslaakan dam guhkiebasse barkoem bæjjese fulkedh:

Nöörjesne; Nöörjen Kultvraerie jñh Saemiedigkie, mah maehtieh nasjonaale jñh gaskenasjonaale systeemine bæjjese barkedh jñh seamma tíjjen:

Siejhme almetjh, fierhte tjiehpiedájja, teaterh, Saemien Tjehpieðájjaraerie, skuvlh, jílleskuvlh, universiteeth, museumh, nasjonaale jñh gaskenasjonaale reeremh abpe Saepmesne jñh nasjonaalestaath tjuerieh meatan vaaltasovvedh laavenjostosne.

3.9.3 Veantadimmieh Nöörjese jñh Saemiedægkan

Voestes boelve sjugnedn jñh darjoje scenetjehpiedæjjah Saepmesne lea daelie 60 - 70 jaepien báeries. Dej leah jñjnje dáájrehtimmie, daajroe jñh histovrije sijnen barkosne immaterijelle tjeahpoehammoejgumie, jñh evtiedimmie saemien scenetjehposte. Gñeh vaarljeh, tjöönghkieh jñh evtiedieh daam daajroem jñh dáájrehtimmien dan buaratjommessasse jñh evtiedæmman saemien scenetjehposte, gñeh dam bijjemes diædtem utnieh? Akte bielie lea dotkeme dej tseegkeme universiteeti jñh jñlleskuvli sisnjeli, akte mubpie bielie lea dihte tjeahpoefaageles jñh praktikheles scenetjehpoevtiedimmie.

Tjuara dotkeminie jñh evtiedimmine barkedh dovne praktikkerijstie: dorjehtæjjah, daanhtsojh, musihkerh jñh akademija.

Tjuara sijjeh gáávnesidh daan barkose, teateri lea nuekie barkoe produseradidh sijnen ekonomeles mieriej sisnjeli, jñh sijnen stillemi sisnjeli.

Teateri stilleme maahta væjranidh guktie dah aaj diædtem vaeltieh dan ávteste mij lea bijjielisnie neebneme, men manne mov uvte vuajnam sjiere "scenetjehpoe-laboratovrijh" aktine lihke ektiedimmine dovne akademijese jñh dan praktikheles teaterasse sov sjugniedæjjajgumie jñh dorjehtæjjajgumie.

Daesnie vuesehtem maam akte jeatjah laante, Indije, mij guhkiem kolonialiseraadamme orreme, lea dorjeme, gidtjh akademijem tseegkeme man nomme Sanget Naak Akademi. (<http://www.sangeetnatak.gov.in/>)

The Sangeet Natak Akademi is presently an Autonomous Body of the Ministry of Culture, Governemnt of India and is fully founded by the Government for implemeantation of its schemes and programmes.

Aims and Objectives:

- *To Co-ordinate the activities of regional or State Academies of music, dance and drama.*
- *To promote research in the fields of Indian music, dance and drama and for its purpose, to establish a library, museum etc.*
- *To co-operate with such similar Academies as there may be and other institutions and associations for the furtherance of its objects and for the enrichment of Indias culture as a whole.*
- *To encourage the exchange of ideas and erichment of techniques between the different regions in regard to the arts of music, dance and drama.*
- *To encourage the establishment of theatre centres on the basis of regional languages, and co-operation among different theatre centers.*
- (...)

3.9.4 Dahkoe

- * **Akte teateregáætie maahta faamoejarngine árrrodh juktie saemien scenetjehpoemviedidh.**
- * **Nænnoesábpoe ekonomije teateri evtiedæmman scenetjehposte jñh beagkoehtæmman**

Doh saemien teaterh leah smaave, aktine onne betniefinansieradimmine. Saemien teaterh tjuerieh åadtjodh stuerbe fokusem utnedh tjihpeles evtiedimmiebarkose, goh teaterevuesiehtimmieh jñh beagkoehtimmie dejstie. Edtja byngetje laavenjostoguejmieh jñh vierhtieh syökedh, men akte fer stoerre bielie dejstie ihkuve vierhtijste daan barkose jáhta, jñh statistihke ij maam gænnah vueseht dej däärjoej jñh laavenjostoej bijre mejtie teaterh IDTJIN åadtjoeh.

* **Lissine:**

Soejkesjh jñh ekonomije daejtie:

1. Bijjemes beerkeme- jñh vaarjelimmiesoejkesjh mijjen immaterijelle kultuvreaerpeste abpesaemien daltesisnie
2. Sijsetjööngkhkemh stejhme almetji realmahtoste – aerpievuekien guedtjñh
3. Sijsetjööngkhkemh tjihpiedæjja- jñh dotkijedaltesisnie
4. Gåarede vuejnedh dam mij lea sijse tjööngkhesovveme
5. Dotkemematerijaalem æhpies darjodh
6. Evtiedimmievierhtieh sjuagneden jñh darjoje tjihpiedæjjide, mah eah tjoerh ulmine utnedh aktem taaterevuesiehtimmie men maam jeatjah tjihpiedæjjah maehtieh vuejnedh (v..g nedtesne, vääjnoes jallh teekste) Scenetjehpoelaboratovrijh.
7. Ektiedahkoesijjieh, fysiske jñh nedtesne
8. Vierhkiesijjieh praktikheles dotkemasse; abpesaemien jñh gaskenasjonaale - scenetjehpoelaboratorivjh
9. Ekonomije mij visjovnh luhpede, jñh ij leah dan stuvreme åtnoen bijre guktie dam frijje visjonære barkoem steegkie.
10. Dotkeme dan barkose mij lea dorjeme aalkoen raejeste daan raajan saemien scenetjehpiedæjjijste

3.9.4.1 Saemien perspektijve jñh vuajnoe

”Edtjebe daelie vihth ussjedidh jñh analyseradidh nöörjenlaaketje” –vaajmoesjoehkenasse aktede scenetjehpiedæjjeste gosse dah bëvnesem åadtjoejin dah edtjin nöörjen bihkedæjjam utnedh. Scenetjehpoem juekedh «burhtji» sijse laavloje, dorjehtæjja, daanhtsoje lea akte jalletje hammoe mij evtiesovvi renessansesne. Antihke jñh mænngan renessanse ryöknesuvvieh goh daaletje jalletje teateren ”aalkoe”. Saemien perspektijve jñh ellies vuajnoe tjuerieh meatan åroddh maadthmaallesne dennie guhkiebasse barkosne.

Nasjonaale jñh gaskenasjonaale daajroe jñh goerkese saemien kultuvren bijre gaajhkine hammojne jñh vuajnojne leah aaj fiereguhten nasjovnen kultuvreaerpie jñh dan åvteste veartenen kultuvreaerpie daelie jñh bætijen aejkien.

Mij Tråante 2017-heevehtimmie orreme bieleden tjihpiedæjjah jñh tjihpiedæjjainstitusjovnh? Sæmies tjåanghkoeh jñh håalemh

Dáarjoeöörnegh

Sáemies dáarjoehammoeh lissine Nöörjen Saemiedigkien dáarjojde

- Nöörjen Kultuvraerie, www.kulturradet.no
 - Scenetjeahpoevierhtieh jieniebinie kategorijine
 - Foente Utøvende Kunstnere
 - Foente Lyd og Bilde
 - Fritt Ord www.frittord.no
 - Samidaiddafonda www.samidaiddar.no
- (uvtemes aktegstjåadtjoen tjehpiedæjjide saemien tjehpiedæjjasiebrine)
- Sámiráddi – kultuvrevierhtieh, www.saamicouncil.net/
 - [Noerhtelaanti Ministereraerie](http://www.norden.org/no/nordisk-ministerraad) www.norden.org/no/nordisk-ministerraad
 - [Barentsvierhtieh](http://www.barentscooperation.org/): <http://www.barentscooperation.org/>
 - [Saemiedigkieh Sveerjesne jñh Sáevmesne ektieproduksjovnine nasjonaalestaati bijjeli](#)
 - [Interreg-vierhtieh ektieproduksjovnide sjjere interregprogrammine](#)
 - Fylhkh – tjelth, joekoen ektieprosjektine mah leah maanaj jñh noeri bjje

Gaaltijh

Jaepiebievnesh Beavváš Sámi Našunálateáhter 2013-2016 – www.beaivvas.no

Jaepiebievnesh Áarjelhsaemien Teatere 2013-2016 www.asteatere.no

Budsjedteohsteme Deatnun Kultuvreskuvle –Maanateatere ávtehken baaktoe Ebba Joks

Klemetspelet jaepiebievnese jñh reeknehláhkoe 2015 www.klemetspelet.no

Saemiedigkien budsjedte 2013-2017 www.sametinget.no

Saemiedigkien kultuvrebievnese 2013 <https://www.sametinget.no/Tjenester/Kultur#section-Kunst-og-kulturutoevelse>

Nöörjen Kultuvraerie – Immatriell kulturarv. <http://www.kulturradet.no/immateriell-kulturarv>

Tjaalege Teater og Immatriell kulturarv : v/Ada E Jürgensen
<http://www.kulturradet.no/documents/10157/c1ab0cf5-d20a-465e-b442-2f8f6f526448>

Teater som utrykk for kultur og identitet hos arktiske urfolk. Jon Nyggard – Spillerom 1-4/98

Polare scener, Nordnorsk teaterhistorie fra 1971-2000. Jens Harald Eilertsen . Orkana Forlag

Kulturløftet – Politisk regnskap 2005-2009 v/Kultur og Kirke departementet

Veli-Pekka Lehtola (2008) Muitaleddjiid, Manisboahhtit, Beavvas Sámi Teáhter Hijstorja. Griellagas Institute 11, Oulu University. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Marie Kvernmo (2014) Beavvas an institution for Sámi culture managment or mainstream entertainment.
<http://munin.uit.no/handle/10037/6754>

Sitaath statistihken bjje leah veedtjeme daestie: <http://www.ordtak.com/emne.php?cid=532>
Jeatjah sitaath jñh gaaltijh leah ahkedh soptsesovveme tjaalegisnie.

4 Sámeigiella nubbingiellan

Kevin Johansen, cand.polit. UiT / Universidad de Granada. Seniorráđdeaddi Nordlánda Fylkkamánnis

Čoahkkáigeassu:

Politihkkarat ja sii geat barget sámeigieloahpahusain leat ollu fuomášuhtán nubbingielat sámeigiela. Leat ollu beroštan ohppiidlogoovdáneamis ja man muddui oahppit olahit guovttegielatvuoda.

Dán artihkkalis lean geahčadan ohppiidlogoovdáneami dan mañemus logi jagis. Dat čájeha ahte lea hirmadit njiedjan davvi- ja lullisámeigielas, ja mearkkašahti ollu lassánan julevsámeigielas. Jus geahččat dan vihtta mañemus jagi ovdáneami, de oaidnit ahte davvi- ja lullisámeigielas lea njiedjan bisánan ja ohppiidlohku lea stáđásmuvvan. Julevsámeigielas lea lassáneapmi joatkkašuvvan, muhto ii šat nu ollu go dan vihtta vuosttaš jagi.

Artihkkalis ii leat vuodđu dadjat ahte eanas nubbingielatoahppit eai šatta guovttegielagiin. Dat boahá das go nubbingielatoahppiin leat dássedis buorit árvosánit fágas, ja dat leat ollu buorebut go árvosánit Davvi-Norgga dárogiela váldogielas ja nubbingielas. Earenoamáziid njálmmálaččat nagodit sámeigieloahppit bures.

Giellaoahpahallan váldá áiggi ja artihkal čujuha riikkaidgaskasaš dutkamii, mii čájeha ahte lea myhta ahte mánát ohppet giela nu ollu jođáneappot go rávis olbmot, dalle go leat seammalágan eavttut oahppamii. Gierdevašvuohta lea mávssolaš giellaoahpahallamis. Seammás lea dehálaš fuomášuhttit buriid vugiid nubbingielatoahpahussii. Danne lea sámeigieloahpaheddjiide ávkkálaš gelbbolašvuoda loktet, earenoamáziid Ulpan-vuohki livčče hui ávkkálaš sámeigieloahpahallamii sámeigielat ohppiide.

4.1 Álggahus

Dán artihkkalis áigut geahččat sámeigiela nubbingielat ohppiidlogu ovdáneami vuoddoskuvllain Norggas, mañjil go odđa oahppoplána Máhttolokten LK06 ráhkaduvvui. Artihkal geahčada láhkaásahusa, mii addá sámeigielat ohppiide rievtti oahppat sámeigiela, sámeigiela nubbingielat oahppoplána sisdoalu ja movt sámeigiela nubbingielat ohppiidlohku lea ovdánan.

Dasto áigut guorahallat sivaidda ohppiidlogu ovdáneapmái ja man muddui oahppoplána gelbbolašvuodamihtut olahuvvojit. Dieinna duogážiin áigut digaštallat iešguđetlágan vugiid mainna nanne nubbingielat sámeigieloahpahusa. Loahpas dán artihkkalis ovdanbuktit neavvagiid dan ektui.

4.1.1 Láhavuodđu

Oahpahuslága kapihttal guhtta ásaha rievtti sámegiela oahpahussii Norggas. § 6-2 cealká:

«Sámi guovlluin lea buohkain vuoddoskuvlla ahkásaččain riekti oažžut oahpahusa sámegielas ja sámegillii.

Olggobealde sámi guovlluid lea vuoddoskuvlla ahkásaš sápmelaččain riekti oažžut oahpahusa sámegielas. Departemeanta sáhtá lálkkaasahasaid bokte mearridit molssaevttolaš oahpahusvugiid go oahpahusa ii sáhte fállat skuvlla iežas oahpaheddjiiguin».

Oahpahusláhkalávdegoddi ja departemeanta meannudedje vuđolaččat sámegiela oahpahus gažaldaga NOU 1995: 18 ja Prp. 46 vuodul. Ollu njuolggadusat leat huksejuvvon ovddit vuoddoskuvlálága § 40 a ektui. NOU 1995: 18 s. 254–258 dárkkuha ahte go guoská oahpahussii sámegielas ja sámegillii, de lea mávssolaš vuolggasadji Vuodđolágas § 108, ja dat álbmotrievttalaš geatnegasvuodát mat Norggas leat³⁶.

Buot sápmelaš ohppiin lea riekti sámegiela oahpahussii Norggas. Dan rievtti ii sáhte gielddit ja lea sorjjasmeahtun dasa ahte nagoda go skuvlaeaiggát háhkat oahpaheddjiid vai ii ja nu ain. Lea maid nu ahte oahppi ieš mearrida makkár sámegielas áigu oahpahusa. Gávccát klássa rájes sáhtá oahppi ieš válljet jus áigu joatkit sámegiela oahpahusain seamma ládje go oahppit ieža válljejit makkár giela áigot vuosttašgiellan ja nubbingiellan.

4.1.2 Ruovttoluottageahčastat skuvlla oahppoplánaid historjái

1959 rájes celkkii álbmotskuvláláhka ahte sámegiela galgá sáhttit atnit oahpahusgiellan nugo departemeanta lei mearridan. Manai muhtin jagiid ovdal go praktihkalaččat doaimmahuvvui ja sápmelaččaid bealis moite go sámegiella ii bohtán čielgaseappot ovdán Vuoddoskuvlla minstarplána 1974 – M74³⁷ álgoárvalussii. Go M74 mearriduvvui, de čuočču álgosánis ná:

«Sávaldagaid ektui mat leat bohtán ovdán Stuoradikkis ja eará sajiin, de lea sámi kultuvra ja historjá nannejuvvon olles plánas.»³⁸

Nubbi oahppaplána, Vuoddoskuvlla minstarplána 1987 – M87, vuodđuduvvui dan ala ahte M74 sápmelaš ohppiin váillui oahpahus, mii lei vuodđuduvvon sámi giela ja kultuvrra ala. M87 deattuhii:

“Skuvlafálaldat sámi mánáide huksejuvvo dan vuđolaš prinsihpas ahte skuvla galgá leat fátmasteaddji oassin servodagas. Sápmelaččaid čearddalaš identitehta, mii lea čadnon sosiála ja kultuvrralaš dilálašvuodaide, ásaha mávssolaš evttuid oahppamii. Go sámi kultuvra lea vuolggasadjin, de skuvla nanne ohppiid identitehtadovddu ja iešluohtamuša, ja nuppe dáfus fas seailluha ja ovdánahtá sámi kulturárbbi.”³⁹

1987 lei maid jahki go nubbingielat oahpahus áhahuvvui Norggas.⁴⁰ Ulbmil lei ahte oahppit galge šaddat doaibmi guovttegielagiin. Vaikko máŋggas oaivvildit ahte skuvla duohtadilis ii ollašuttán M87 ulbmiliid, de addá dat signála ahte sámevuohka galggai eambo duodas váldot našuvnnaš skuvllas.

³⁶ Rettsdata.no

³⁷ Svein Lund: «Háliida go Oahpahusdepartemeanta sámi oahpu?» Áššu 1.10.2002

³⁸ Svein Lund: Op.cit.

³⁹ Svein Lund, op.cit.

⁴⁰ NOU 2016:18 *Váibmogiella*, s. 115

1997 lea goitge dat mávssoleamos mearkajahki sámi skuvlahistorjjás. De ožžo sápmelaš oahppit sierra oahppoplána, L97S, mii galggai leat dássálaga našuvnnalaš oahppoplánaiguin.⁴¹ Ovttaárvosáš oahppoplána mearkkaša ahte ii dárbbáš leat juste seammalágan. Sámi oahppoplána galggai earret eará fuomášuhttit sierralágan gelbbolašvuodadárbbuid sámi servodagas.

Ole Henrik Magga, gii dalle lei vuos sámediggepresideanta, čilge artihkkaliiddis *Den samiske læreplanen for grunnskolen – en arbeidsulykke?* (1999) movt oahppoplánaproseassa šattai duohtan. L97S ii šaddan Sámedikki ja dalá Sámi oahpahusrádi rahčamušaid haga.

L97S galggai dahkat sámi ohppiid čeahpibun doaibmat sihke sámi servodagas ja stuora servodagas.⁴² Goitge ii lean vejolašvuohta buot sámi ohppiin čuovvut sámi oahppoplána. Mearriduvvui ahte sii geat orrot sámeziela hálddašanguovllus sáhtte čuovvut dan. Dat dagahii hurbmat reakšuvnna muhtin váhnemiin earret eará Deanus, mii maid mielddisbuvttii ahte dohko ásahejde priváhtaskuvlla. Olggobealde sámeziela hálddašanguovllu čuvvo sámi oahppit našuvnnalaš oahppoplána L97, muhto čuvvo sámi oahppoplána sámezielvágas. Sáhtta dadjat ahte dan dihte sámi oahppit vealahuvvojedje. Seammás livčče oahpaheddjiide šaddan gáibideaddjin go muhtin oahppit seamma klássalanjas čuvvot guokte oahppoplána. Našuvnnalaš oahppoplánas galge leat “sámi stoalpput” maid mihttu galggai leat dat maid oahppit galge oahppat sámi dilálašvuodaid birra.

Norggas lea leamaš árbevierru gaskkohagaid čadahit skuvlaodastusaid. Geassemánu 2004 mearridii Stuoradiggi reformma vuodđoskuvlii ja joatkkaskuvlii.⁴³ Dát reformma mielddisbuvttii Máhttoloktema LK06 ja LK06S sámeziela hálddašanguvlu. Artihkkalčáli lei Sámedikki prošeaktajodiheaddji, geas lei ovddasvástádus sihkkarastit sámi sisdoalu Máhttoloktemii ja dakko bokte dovda bures dan siskkáldasat.

L97S bargu mielddisbuvttii ahte sámi ovttaadássáš oahppoplána ektui ledje ollu juridihkalaš čielggadeamit juo čielggaduvvon. Danne eai dárbbášan daiguin bargat nu ollu go ráhkadedje ovttaadássáš buhtalas oahppoplánaid. LK06 lea biddjon gelbbolašvuodamihttu maid oahppit galget olahit oahpahasas. Oahppoplánat lea lálkkaásahusa stáhtus, vai ohppiin lea riekti oázžut oahpu dain iešguđet gelbbolašvuodamihtuin. Man muđdui gelbbolašvuodamihtut olahuvvojedje, dan birra mii sággastallat maŋnelis artihkkalis. Sáhtta lohkat ahte L97S lei ovdavázzin sámezieloahpahussii, go oahppoplána sámi ohppiide lei áibbas earálágan go ovdal lei leamaš. Seammás lei LK06 sámevuohka nannosit deattuhuvvon. Eai goassige ovdal lean leamaš nu eatnat sámi gelbbolašvuodamihtut oahppoplánas.

Dan áigodagas daddjui ahte Sámedikkis lei váldi mearridit gelbbolašvuodamihtuid našuvnnalaš oahppoplánaide daid rámmaid ja viidodaga siskkobeaide maid departemeanta lea addán. Go guoská oahppoplánaide sámeziela ektui, de daid mearrida Sámediggi.

Go oahppoplánaálgoárvalusat biddjojedje gulaskuddamii, de dat lasihuvvon sámi gelbbolašvuodamihtut dagahedje rieja medias. Oallugat oaivvildedje ahte lei beare ollu sámi

⁴¹ Ole Henrik Magga: «Den samiske læreplanen for grunnskolen –en arbeidsulykke?» i: *Sin neste som seg selv. Ole D. Mjøs 60 år*. Universitetsbiblioteket i Tromsø. 1999

⁴² Op.cit. s. 141

⁴³ Store norske leksikon

sisdoallu. Muhtimat ges oaivvildedje ahte lei politihkalaš badjelmearálašvuohta, ja earát fas oaivvildedje ahte Sámedikkis lei beare ollu fápmu oahppoplánabargus⁴⁴.

Artihkkala čáli lea čoahkkáigeassán mánŋa oahppoplána Oahpahusdirektoráhta ovddas. Ledje earret eará sii, geat bukte cealkámuša gulaskuddamis, geat oaivvildedje ahte sámevuohta lei ožžon beare stuora saji oahppoplánas. Reakšuvnnaid dagahedje earenoamážiid dárogiela oahppoplánas, mas oahppit galge maid oahppat sámi bustávid, ja historjjá oahppoplánas mas ledje vihtta sámi gelbbolašvuodamihtu. Go LK06 mearriduvvui, de lei dan geažil sámi sisdoallu unniduvvon gulaskuddanárvalusa ektui, muhto goitge lei sámi sisdoallu eambo viidát go goassege ovdal lei leamaš oahppoplánas.

Eanemus beroštahti áššit digáštallamis eai lean reakšuvnnat rávis olbmui, muhto dat stuora erohusat das movt buolvvaid gaskkas lahkonedje sámi gažaldagaide. Buot oahppit, geaid jearahalle dán áššis daid oallut ođasreportášaiguin ledje eanas positiivvalaččat, go besse oahppat eambo sámi dilálašvuodaid birra.

4.2 Sáme giela nubbingielat oahppoplánat

Sáme giela oahppoplánaide ii lean makkárge reakšuvdna gulaskuddamis. Departemeanta mearridii ahte sáme giela oahppoplánat galge leat “ovttaárvosáččat, buohtalas oahppoplánat” ja nu de lea seamma stáhtus go dárogiela oahppoplánain. Sámi oahppoplánat galge sisttisdoallat olles vuoddoohpahusa Jk1 rájes gitta maŋemus jahká joatkaskuvllas.

Goitge lei guovddáš erohus sámi oahppoplánain ja našuvnnalaš oahppoplánain. Sámediggi oaivvildii ahte sámi mánát oahppagohtet sáme giela skuvllas iešguđet agis. Eará fágain čuovvu dan fága oahpahusa duon ja duon klássa rájes. Sáme giela oahppit sáhttet prinsihpalaččat álgit sáme gielain vuosttaš gitta logát klássa rájes, ja goitge beassat álgit álggahalli oahpahussii sáme gielas joatkaskuvllas dainna odđa sáme giela 4 oahppoplánain. Dainna duogážiin eai juhkkajojuvvon sáme giela oahppoplánat cehkiid mielde, muhto dásiid mielde.

Oahppoplána lea juhkkon dásiid mielde, nugo 1b, 2b ja 3b (mii guoská mánáidceahkkái), dasto dássi 1-9. Dat mearkkaša ahte vuosttaš klássa máná, mii oahppagoahtá sáme giela álgá 1b. Dat lea álggahalli oahpahus mas oahppi dávjá ii máhte vuos lohkat ja čállit. Vidat klássa máná gii álgá sáme gieloahpahusain, álgá dássi 1, mii leat dat njealját vuolemus dássi, mii ii leat šat álggahallioahpahus lohkamis ja čállimis.

Oktiibuot leat sáme gielas golbma oahppoplána. Sáme giela nubbingiella 2, lea dat nubbingielat oahppoplána mii vuodduvvo dan ala ahte joksá alimus mihtuide. Sáme giela nubbingiella 3 (mii bođii sámi giela ja kultuvrra oahppoplána sadjái) ja sáme giela nubbingiella 4, mii lea ovdal juo namuhuvvon, lea oaivvilduvvon sidjiide geat álget sáme gielain joatkaskuvllas.

Sáme giela oahppoplánat leat muđui huksejuvvon nugo eará nai oahppoplánat, maid ulbmil lea oahppat vuoddomáhttu njálmálaččat, čálalaččat, lohkamis, rehkenastimis ja go geavaha digitála veahkkeneavvuid. Oahppoplána ulbmiliin čuožžu:

Sáme gielfága nubbingiellan galgá searválaga dárogielfágain addit vuoddu ohppiid doaibmi guovttegielatvuhtii, ja leat veahkkinn dasa ahte juohke oahppi oažžu máhtu, movtta ja oadjebasvuoda válljet sáme giela gulahallangiellan. Ohppiin geain lea

⁴⁴ Hjeltnes, Guri: «Læreplan til besvær», i VG 28.11.2005, Seim, Jardar: «Læreplan uten respekt», i Aftenposten 5.11.2005 og Steffenak, Einar Kr.: «Ubrukelig forslag til læreplan», i Aftenposten 26.10.2005

*guovttegielat oahpahus lea dan dihte dehálaš ahte diet guovtti fágas lea lagas ovttasbargu.*⁴⁵

Viidasit lea oahppoplána juhkkon guovtti váldoossái mii válddahallá ahte oahppi birge čálalaččat ja njálmmálaččat ja oahppá giela, kultuvrra ja girjjálašvuoda birra. Juohke váldosuorggis lea biddjon gelbbolašvuodamihttu maid oahppi galgá olahit oahpahusa áigodagas.

4.3 Fága- ja diibmojuohku

Fága- ja diibmojuohku lea álo leamaš hástaleaddji fáddá sámegiellohppiide. Duohtadilis lea guovddáš eiseváldiin ja Sámedikkis leamaš goabbatlágan vuolggasadji dan ektui. Departemeanta lea oavvildan ahte sámegiellohppiin galgá leat visot sisdoallu dain eará fágain seamma ládje go eará ohppiin ja sámegiella galgá boahitit lassin vel dasa. Sámedikki bealis ges leat oavvildan ahte sámegiella galgá sisagoddit oahpahussii, vai dat ii gárta olggobeallái dábálaš oahpahasáiggi. Leat máŋga siva dasa. Earret eará oavvilduvvo ahte sámegiella ferte meannuduvvot nugo eará nai fágat. Seamma dehálaččat leat vásáhusat mat čájehit ahte sámegiellohppit fertejit báhcit skuvlii ja oahppat sámegiella go eará oahppit mannet ruoktot, mii fas ii movttiidahte čuovvut dakkár oahpahusa. Dábálaččat leat departemeanttas ja Sámedikkis gávdnan prag máhtalaš gaskaneassoahpamuša dán áššis.

Artihkkalčálili addá iežas barggu oktavuodas rádi suohkaniidda main leat oahppit sámegielloahpahasas. Dábálemos gažaldat maid oáččun lea ahte gos sámegiell diimmuide galget juolludit diimmuid. Ovddit fága- ja diibmojuogus lei dat hui álki go de lei mearriduvvon juste makkár fágas galge juolludit diimmuid sámegillii. Odda fága- ja diibmojuohku ii daga dan, muhto lea fas eará dáfus eambo njuovžil mii rahpá eambo individuálalaš heiveheami sámegiellohppiide.

Diibmolohku ii leat nu go máŋggas doivot ahte lea regulerejuvvon juohke jahkeceahkkái skuvllas, muhto dás ferte baicca geahččat mánáidskuvlla oktan ja nuoraidskuvlla oktan. Mánáidskuvllas (1.-7. ceahkkái) galget nubbingielatohppiin leat oktiibuot 608 diimmu sámegiella (60 minuhtasaš diimmut).

Nuoraidskuvllas galget leat 228 diimmu. Skuvlaeaiaggádiin (suohkaniin) lea stuora friddjavuohta movt sii organiserejit sámegielloahpahasas. Prinsihpas sáhttet sii časkit sámegielloahpahasas guovtti jahkái ja fállat eambo diimmuid ovttá jagis ja ii maidige nuppi jagis. Goitge ávžžuhit gielalaš progreshuvnna dihte ahte oahppit čuvvot dábálaš progreshuvnna mas diibmolohku juohke jahkeceahkkái lea lahka gaskameari olles mánáidskuvllas. Dan mielde ožžot nubbingielatohppit 87 diimmu sámegiella jahkái mánáidskuvllas ja 76 diimmu jahkái nuoraidskuvllas.

Joatkkaskuvllas lea diibmolohku biddjon fas juohke jahkái. Doppe lea ohppiin lohkanráhkkanahhti oahppoprográmmas 103 diimmu sámegiella jahkái, ja sii geat váldet fidnofágalaš oahppoprográmmaid Jk1 le 45 diimmu jahkái ja Jk2 lea seamma diibmolohku. Eanemus hástalus dáppe lea fidnofágalaš ohppiid ektui, geat válljejit váldit obbalaš studerengelbbolašvuoda lasáhusa. Go sii galget joksat dan erohusa sámegiell diibmologus mii lea gaskal lohkanráhkkanahhti ja fidnofágalaš oahppoprográmmaid, de ferte sis leat oktiibuot

⁴⁵ Utdanningsdirektoratet.no

219 sámegeiel diimmu Jk3. Ferte dadjat ahte dat lea hui alla diibmolohku skuvlajagis mii juo ovdalaččas lea gáibideaddjin ohppiide.

Go guoská dasa gos sámegeieldiimmuid galgá váldit, de sáhtá sámegeielohppiid fágasuorggis leat 190 diimmu eambo go eará ohppiin mánáidskuvllas. Oahppit sáhttet maid atnit vihtta proseanta eará fágaid diibmologus sámegeieloahpahussii, dahje sáhtá ovttahttit oddasisjuogadeami diimmuin muhtin lassidiimmuiguin.

Nuoraidskuvllas sáhtá sámegeielohppiin leat 114 diimmu eambo go unnimus diibmolohku sámegeieloahpahasas. Maiddái dáppe sáhtá atnit gitta vida proseanta rádjái eará fágain dahje ovttahttit oddasisjuogadeami muhtin lassidiimmuiguin. Dasa lassin eai dárbbas sámegeieloahppit árvoštallojuvvot oalgegielas ja sis sáhtá leat unnit diibmolohku amasgielas go eará ohppiin, muhto ii fal unnit go 190 diimmu. Sii sáhttet luvvejuvvot 32 diimmu amasgielas (engelasgiella ii leat dás definerejuvvon amasgiellan, muhto duiska, fránka jna. leat). Vaikko dat odda fága- ja diibmojuohku lea eambo moalkái go ovdal, de seammás lea das eambo individuálalaš njuovzilvuolta ja das lea eambo vejolašvuolta heivehit.

4.4 Árvvoštallan

Sihke dadistaga árvoštallama ja loahppaárvoštallama lea riekti juohke oahppis oážžut. Mánnga skuvllas lea dušše okta sámegeieloahpaheaddji ja sii barget ollu okto ja leat unnán geaiguin ovttasbargat árvoštallanfágalaš gažaldagain. Gáiddusoahpahasas lea dasa lassin nu ahte oahpaheddjiin ii leat riekti mearridit árvosáni go lea rektor ruovttuskuvllas geas lea árvoštallanovddasvástádus. Buot dát mielddisbuktá mánnga oktavuodain ahte lea rašes ášši obbalaš sámegeiela oahpahusdilálašvuodas. Leat fuomášuvvon dáhpáhusat go sámegeieloahppit eai leat árvoštallon dadistaga fágas obanassiige vuoddoskuvllas. Mis ii leat goitge vuoddu čuočuhit ahte dat lea stuora váttisvuolta.

Lea čielggas ahte jus árvoštallan sámegeielas ii doaimma dohkálaččat, de sáhtá váikkuhit fága stáhtusii, ja ohppiid oidnui dasa go guoská sámegeiela mávssolašvuhtii.

Sis, geat čuvvot sámegeiela nubbingielat oahppoplána, leat guokte oppalašárvosáni sámegeielas maŋŋil 10. ceahki, sámegeiela čálalašvuodas ja sámegeiela njálmmálašvuodas. Dat guoská maid ohppiide Jk2 lohkanráhkkanahhti oahppoprográmmas ja Jk3 oppalaš studerengelbbolašvuoda lasáhusas. Ohppiin Jk2 fidnofágalaš oahppoprográmmas galgá leat oppalašárvosátni. Dat guoská beroškeahhtá čuvvot go oahppit sámegeiela nubbingiela – sámegeiella 2 dahje 3. Sii geat čuvvot sámegeiella 4 joatkkaskuvllas lea maid oppalašárvosátni fidnofágas ja guokte árvosáni lohkanráhkkanahhti prográmmas ja studerengelbbolašvuoda lasáhusas.

4.5 Eksámen

Go guoská gessojuvvot eksámenii, de lea erohus nubbingielat sámegeielas – sámegeiella 2 ja 3. Sámegeiella 2 sáhttet oahppit gessot čálalaš ja njálmmálaš eksámenii, ja sámegeiella 3 sáhttet gessojuvvot dušše njálmmálaš eksámenii. Dat guoská maŋŋil 10. ceahki Jk2 fidnofágas. Jk3 lohkanráhkkanahhti ja Jk3 studerengelbbolašvuoda lasáhusas sáhttet oahppit gessot sihke čálalaš ja njálmmálaš eksámenii beroškeahhtá lea go sis nubbingielat sámegeiella – sámegeiella 2 vai 3. Sámegeiella 4 lea njálmmálaš eksámen fidnofágas ja čálalaš ja njálmmálaš eksámen lohkanráhkkanahhti ja studerengelbbolašvuoda lasáhusas.

Čálalaš eksámen ráhkaduvvo ja sensurerejuvvo guovddášlaččat, ja njálmálaš eksámen ráhkaduvvo ja sensurerejuvvo báikkálaččat. Lea maid vejolašvuohta váldit eksámena nubbingielat sámegeielas privatistan ja de gusto rávisolbmuid vuodđoskuvlaoahpahusa ortnet.⁴⁶

4.6 Sámegeiela nubbingielat ohppiidlohku

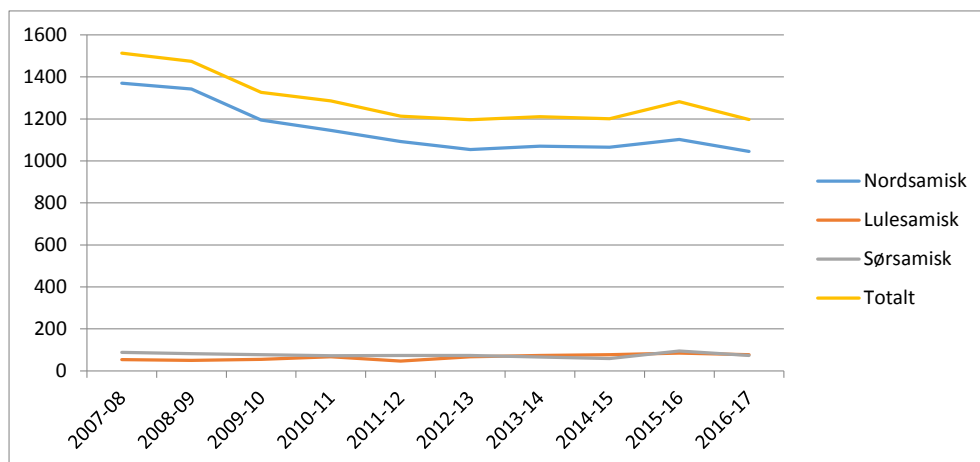
Dás galgat geahččat movt ohppiidlohku lea ovdánan sin ektui geat čuvvot sámegeiela nubbingielat oahppoplána.

Tabealla 4.1 Sámegeiela nubbingielat ohppiidlogoovdáneapmi vuodđoskuvllas mañemus logi jagi

Giella/skuvlajahki	07-08	08-09	09-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	15-16	16-17
Davvisámegeiella	1370	1342	1194	1145	1092	1054	1070	1065	1102	1045
Julevsámegeiella	54	50	55	68	47	68	74	77	85	78
Lullisámegeiella	89	82	77	72	74	74	66	59	95	74
Oktiibuot	1513	1474	1326	1285	1213	1196	1210	1201	1282	1197

Tabealla čájeha ahte obbalaš lohku lea njiedjan ohppiin geain lea leamaš sámegeiella nubbingiellan vuodđoskuvllas 2007 rájes gitta 2017 rádjái. Davvi- ja julevsámegeielas lea ohppiidlohku njiedjan, seammás go lullisámegeielas lea lassánan. Gráfa vuollelis govvida ovdáneami:

Govus 4.1 Sámegeiela nubbingielat ohppiidlogoovdáneapmi mañemus logi jagi

⁴⁶ Utdanningsdirektoratet.no

Tabealla 4.2 Proseanttaid mielde rievdan sámegeiela nubbingielat ohppiidlogus logi jagis

Giella	Skuvlajahki 07/08-16/17
Davvisámegeiella	-24 %
Julevsámegeiella	+44 %
Lullisámegeiella	-17 %
Oktiibuot	-21 %

Nugo oaidnit de lea davvisámegeiela lohku čielgasit njiedjan ja unnit njiedjan lullisámegeielas, seammás go julevsámegeielas lea ollu lassánan. Obbalaččat sámegeielain lea ohppiidlohku mearkašahhti ollu njiedjan. Torkel Rasmussen čujuha doavttirgrádstis ahte heaitin dáhpáhuvai guovtti oasis, go molsašuvvá 5. ceahkkái ja 8.ceahkkái vuoddoskuvllas.⁴⁷ Nugo govus 1 čájeha de lea dan vuosttaš vida jagis goas eanemus njiedjá. Go geahččá loguid dan mañemus vida jagis, de oaidná ahte ohppiidlogu rievda eambo mearálaččat.

Tabealla 4.3 Proseanttaid mielde rievdan sámegeiela nubbingielat ohppiidlogus mañemus vida jagis

Giella	Skuvlajahki 12/13-16/17
Davvisámegeiella	-1 %
Julevsámegeiella	+15 %
Lullisámegeiella	0 %
Oktiibuot	-1 %

Nugo tabealla 3 čájeha, de lea njiedjan bisánan sihke davvi- ja lullisámegeielas, seammás go julevsámegeiela ohppiidlohku ain lassána, vaikko ii lassán nu ollu go dan mañemus logi jagis. Obbalaš njiedjan sámegeiela nubbingielat ohppiin lea dušše 1 proseanta, nu ahte sáhtá sihkarit konkluderet ahte ohppiidlogu njiedjan lea bisánan. Go guoská julevsámegeillii, de lea beroštahtti dat go ohppiidlohku lea oktilaččat lassánan, de lea seammás oahpaheddjiidlohku njiedjan nu ahte leat ollu oahppit juohke oahpaheaddji nammii julevsámegeielas.⁴⁸

Professora Jon Todal čujuha ahte sáhttet leat máŋga siva ohppiidlogu njiedjamii, nugo mii oaidnit lea dáhpáhuvan vuosttaš vida jagis dan logi jagis man birra dát artihkal lea čállon. Todal namuha fáktoriid nugo gávpogiidda fárren, mánáidbessodat lea obbalaččat njiedjan, fága-

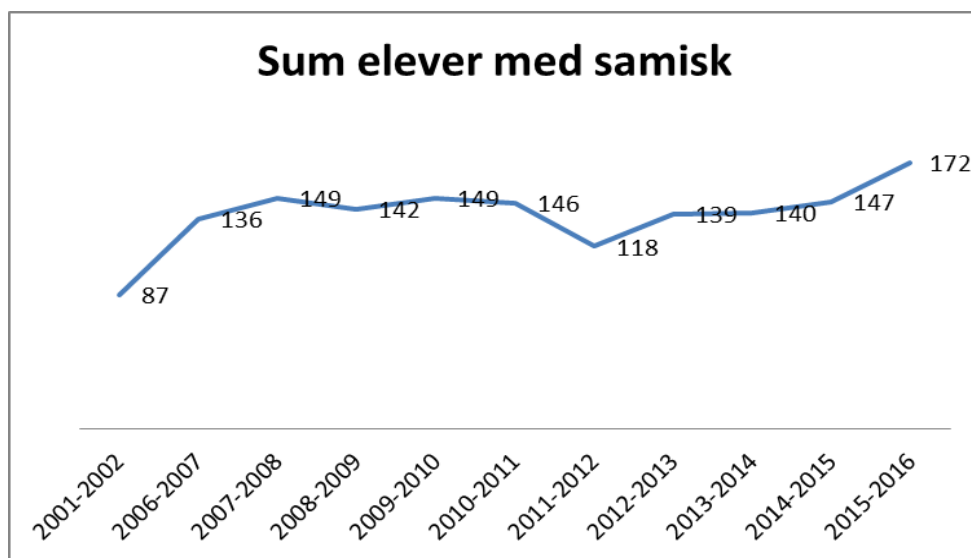
⁴⁷ Rasmussen, Torkel: Go ealáska, de lea váttis dápmat” : davvisámegeiela etnolingvistalaš ceavzinnávccaid guorahallan guovtti gránnjágieiddas Deanus ja Ohcejogas 2000-logu álggus. UiT 2013

⁴⁸ Johansen, Kevin: «Samisk lærertetthet» i: *Samiske tall forteller* 9. 2016

ja diibmojuohku, sámi giela ja kultuvrra oahppoplána lea heaittihuvvon dan guovtgiejalášvuoda oahpahusmodeallas.⁴⁹

Dat ahte ollu sápmelaččat leat fárren gávpogiidda lea bures dokumenterejuvvon.⁵⁰ Lea lunddolaš guorrasit dasa ahte dat lei mielde váikkeuhamen dasa go ohppiidlohku njiejai muhtin áigodagas. Seammás eai leat sápmelaččat heaitán fárremis gávpogiidda, muhto ohppiidlohku lea goitge bisánan. Dat sáhtta boahitit das go sápmelaš váhneamat leat eambo dihtomielaččat välljen seailluhit giela maiddá de go fárrejit gávpogiidda dahje stuorit čoahkkebáikkiide. Dan oaidnit maiddá jus juohkit ohppiidlohkoovdáneami gitta suohkaniid dássái. “Árbevirolaš” sámi báikkiin lea mángga sajis bisánan ohppiidlohku, muhto eambo gávpogiin lea lassánan ohppiidlohku. Nordlánddas lei diibmá odđa olahus sámezielohppiin vuoddoskuvllas ja eambogat sis orrot gávpogiin ja stuorit čoahkkebáikkiin. Jus sámeziela ohppiidlohku galgá doalahuvvot dássedin dahje lassánit boahteáiggis, de fertet leat bures láchčojuvvon oahpahusfálaldat sámezielas dain stuora gávpogiin.

Govus 4.2 Nordlándda ohppiidlogoovdáneapmi sámezielas vuoddoskuvllas

Govus čájeha hui positiivvalaš ohppiidlohkoovdáneami Nordlánddas ja leat dat stuorimus suohkanat mat gesset logu bajás.

Mánnga jagi lea raporterejuvvon mearkkašahti ollu ohppiidlogu njiedjan sámezielas, almma geahčatkeahttá obbalaš njiedjama mánáidbessodagas. De dávjá jurddaboadus čájeha boasttugova. Todal čujuha ahte gaskal 2005 ja 2010 njiejai mánáidbessodat Davvi-Norggas olles 7.5 proseanta.⁵¹ Lea čielggas ahte dat maiddá lea váikkeuhan sámeziela ohppiidlohkui. Seammás dat ii čilge olles njiedjama sámeziela ohppiidlogus dan áigodagas.

⁴⁹ Todal, Jon: «Alvorleg nedgang for faget samisk som andrespråk» i *Samiske tall forteller 4*, 2011

⁵⁰ Ovdamearkan sáhtta namuhit Broderstad, Ann Ragnhild ja Kjetil Sørli: «Bo- og flyttetrender i norsk-samiske kommuner gjennom 40 år i relasjon til sysselsetting» i *Samiske tall forteller 5*, 2012

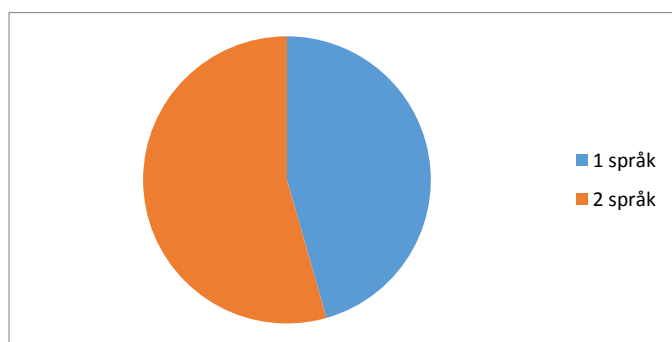
⁵¹ Todal, Jon: «Alvorleg nedgang for faget samisk som andrespråk» i *Samiske tall forteller 4*, 2011

Go guoská fága- ja diibmojuhkui, de lea váttis duodaštit ahte dat lea čuočcan ohppiidlohkui. Ovdalis artihkkalis čilgejin guokte goabbatlágan oainnu movt sámegeidfága galgá heivehit eará fágaid ektui skuvllas.

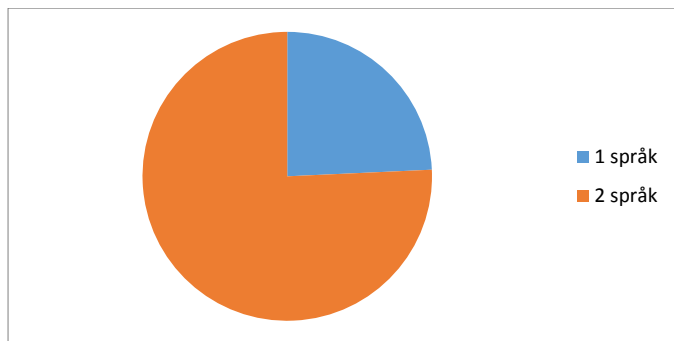
Dávjá čuočuhuvvo ahte sámegeidiiimmu biddjojit maŋŋil dábálaš skuvlaáiggi, vai gártadit diibmologu. Muhtimat oaivvildit ahte dat lea juo measta njuolggadus. Dat lea goitge boastut. Artihkalčállii lea iskkan dán artihkkala dihte 100 oahppi diibmoplána measta 20 suohkanis. Sámegeidiiimmu dábálaččat *eai* biddjo maŋŋil skuvlaáiggi, muhto dáhpáhuvvá dušše soaittáhagas. Obbalaččat leat dál suohkanat čeahpit heivehit sámegeidiiimmuid ohppiid oahpahusa ektui muđui. Muhtimat čujuhit ahte “suohtas” doaimmat nugo čuoiganbeaivi, tuvrabeaivi, skuvlla spábbačiekčamat jna. šaddet sámegeioahpahusa beivviide. Vaikko vel čuočuhuvvo ge ahte ii leat doallelaš lohkat ahte sámegeidfága earenoamážiid manahuvvo diekkár sivaidd geažil.

Goitge leat jáhkkinis váhneamat, geat árvvoštallet jus sin mánáin galgá leat sámegeioahpahus nubbingiellan. Sii vuorrástuvvet eanemus dan ektui maid mánát masset eará fágain, man ektui de fas mearridit jus háliidit sámegeioahpahusa mánáidasaset. Mánáin, geain sámegeiella ges lea vuosttašgiellan, leat eambo diimmu ja mángga oktavuodas masset sii eambo eará fágain, muhto sin váhneamiid mielas ii daga dat maidige go guovttegielatvuotta lea dan made mávssolaš. Nubbingielatohppiid váhneamat leat vejolaččat eambo háguš váldit mánáidasaset eret sámegeioahpahusas, jus oidnet ahte mánát rahččet eará fágain. Diehtit maid ahte gulahallanoahpaheddiin dakkár oktavuodain lea dáhpi čujuhit juste sámegeioahpahusa leat sivalažžan eará fágaid hástalusaid. Vaikko vel 60-logus gáiddaimet eret das ahte guovttegielatvuotta lea vahágin mánáide ja ahte nubbingiella hehte vuosttašgiela ovdáneami, de oaidnit ahte muhtimiin lea ain dál dakkár jurddašeapmi.

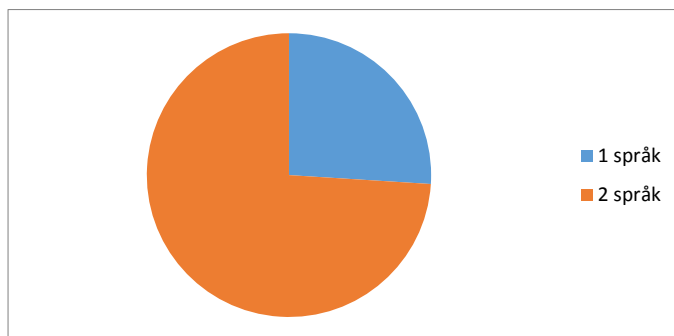
Govus 4.3 Ohppiidlogu juohku gaskal davvisámegeiella vuosttašgiela ja nubbingiella, skuvlajahki 2016-2017

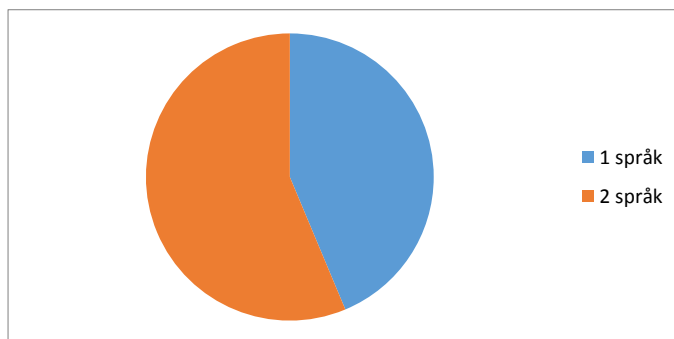
Govus 4.4 Juohku gaskal julevsámegeiela vuosttašgeiela ja nubbingiela

Govus 4.5 Juohku gaskal lullisámegeiela vuosttašgeiela ja nubbingiela

Govus 4.6 Juohku gaskal vuosttašgeiela ja nubbingiela obbalaččat

Govvosat 3-6 čájehit ahte nubbingielatoahpahusas lea eanetlohku ohppiin. Davvisámegeiela ii leat nu stuora eanetlohku, seammás go julev- ja lullisámegeiela lea čielga eanetlohku, sullii golbma njealjádas oasis lea sámegeiella nubbingiellan. Dat mearkkaša ahte go galgá nannet ja ovdánahttit sámegeiela boahteáiggis, ja go galgá nagodit gokčat sámegeiela gelbbolašvuodadárbbu bargoeallimis, de ferde nubbingielatoahpahusas leat dakkár kvalitehta

mainna sáhttet hupmat sámegeiela bargoeallimis. Ferte biddjot fuomášupmi kvalitatiiva buori nubbingielatoahpahussii, ja dan fertejit vuoruhit sihke guovddáš eiseválddit, Sámediggi ja skuvlaeaggádat. Ii berre leat nu ahte unnán hárijánan oahpaheaddjit, ja oahpaheaddjit geain ii leat pedagogalaš oahppu, automáhtalaččat biddjojit oahpahit nubbingielatohppiid.

Go guoská sámegeiela ja kultuvrra oahppoplána heaittiheapmái, de ii berre dat čilgejuvvot sivvan dasa go ohppiidlohku lea njiedjan. *Sámi giella ja kultuvra*, mii lei oahppoplána L97, ii lean oahppoplána gillii ja das ii lean mearkkašupmi dasa go galggai ohcet sámegeiela alitohppui. Sámediggi ja departemeanta ledje ovttaoaivilis ahte dát plána berre heaittihuvvot, ja dan sadjai baicca álggahit nubbingielat oahpahusa sámegeiella 3. Erohus Sámi giella ja kultuvrra ektui addá dát oahppoplána gelbbolašvuoda sámegeielas. Ovdamunni heaittihit sámi giella ja kultuvrra oahppoplána lei ahte dat ii addán gelbbolašvuoda sámegeielas, seammás go sámegeiela nubbingielat sámegeiella 3 addá giellagelbbolašvuoda. Ii leat lunddolaš buohtastahit ohppiidlogu oahppoplánaiguin mat eai atte gelbbolašvuoda daiguin mat dahket dan.

Lea čájehuvvon ahte sámegeielohppiide ii leat leamaš ideáladilli fága- ja diibmojuohku. Lea goitge unnán jáhkehahti ahte fága- ja diibmojuohku veahkeha *lasihit* sámegeiela ohppiidlogu.

Todal čujuha maiddá ahte ohppiidlogu njiedjan soaitá maid leat dovdomearkan dasa ahte váhnemat leat duhtameahttumat sámegeiela nubbingielat oahpahusvuohká. NOU 2016: 18 *Váibmogiella* čujuha ahte máŋga iskkadeami čájehit ahte ollu váhnemat leat leamaš duhtameahttumat sámegeielaohpahusain.⁵² Maiddá dás lea váttis ovdanbuktit loahpalaš jurddabohtosiid. Dat mearkkašivčče ahte julevsámegeiela váhnemat leat eambo duhtavaččat oahpahusvugiiguin go davvi- ja lullisápmelaččat. Diehttelas lea vejolaš ahte nu lea, muhto go juo ohppiidlohku lea dássen, de sáhtá jurddašit ahte dat váhnemiidda mat vel báhcet leat juogo duhtavaččat oahpahusain, dahje sin mielas lea dehálaš ahte mánát ožžot sámegeielaohpahusa vaikko vel leatge duhtameahttumat.

Nugo Todal čujuha de sáhttet leat máŋga siva dasa go ohppiidlohku lea njiedjan dan vuosttaš oassebealis dan logi maŋemus jagis. Áiggun lasihit čuoggá maid Todal ii leat namuhan, namalassii ahte máŋga sajis álggahuvvo sámegeielaohpahus mihá maŋjideabbo go skuvla álgá. De masset oahppit mávssolaš oahpahusa, muhto maid mii soaitá leat vel vearrát, ahte oahppit eahpedidolaččat ožžot dakkár dovddu ahte sámegeielaohpahus ii leat seamma mávssolaš, go juo ii álgge dalle go muđui eará oahpahus álgá. Suohkanat berrejit oččodit sámegeielaohpahusa jođánit johtui juohke skuvlajagi.

4.7 Gávno go buorre nubbingielatoahpahus?

Giellalávdegoddi NOU 2016: 18 oaivvildit leat duodaštuvvon ahte eanas oahppit geain lea sámegeiela nubbingielat oahpahus eai šatta doaimi guovttegielagat. Lea garra čuoččuhus, earenoamážiid go giellalávdegoddi ii leat man ge láhkái duodaštan čuoččuhusaid, iige dat čujut iskkademiide mii duodaštivčče čuoččuhusaid.

Doaimi guovttegielat lea doaba mii adno máŋga oktavuodas, muhto dábálaččat ii leat dasa doaimi definišuvdna vuodđun, ja doaba adno maid iešgudet ládje. Bloomfield definerii guovttegielagiid indiviidan nugo “*olbmui geain leat eatnigielat máhttu guovtti dahje eambo gielain*”. Eará dutki, Macnamara, definere guovttegielagiid leat “*buot olbmuid geat sáhttet*

⁵² NOU 2016:18 s. 115

ipmirdit, hupmat dahje čállit guokte giela vuolemus dásis".⁵³ Ovdalaš jodiheaddji Sámi giellarádis, Rolf Olsen, definere doaibmi guovttegielatvuodat leat go sáhtta ávkkástallat goappaš gielaid buot dahje eanas arenaiguin servodagas.⁵⁴

4.8 Sámegeiela árvosánit

Paramehter mii sáhtta adnot go galgá árvoštallat nubbingielatohppiid mihttoolahusa sámegeielas leat árvosánit maid sii olahit.

Tabella 4.4 Gaskamearálaš árvosánit sámegeiela nubbingielas 10.ceahkis^{55,56}

Skuvlajahki/giella-oahppoplána	07-08	08-09	09-10	10-11	11-12	12-13	13-14	14-15	15-16
Davvisámegeiela sámegeiella 2 - čálalaš	3.6	3.9	3.9	4.1	3.9	3.8	3.9	3.7	4.2
Davvisámegeiela sámegeiella 2 - njálmmálaš	4.0	4.1	4.1	4.4	4.0	4.0	4.1	3.9	4.3
Davvisámegeiella sámegeiella 3 čálalaš	3.7	2.8	3.7	3.8	3.8	4.0	3.3	3.3	3.7
Davvisámegeiela sámegeiella 3 - njálmmálaš	3.5	3.1	3.5	3.8	4.1	3.7	3.5	3.3	3.8
Julevsámegeiela sámegeiella 2 - čálalaš		3.3							
Julevsámegeiela sámegeiella 2 - njálmmálaš		3.2							
Lullisámegeiela sámegeiella 2 - čálalaš			3.4			4.3			3.5
Lullisámegeiela sámegeiella – njálmmálaš			4.0			4.3			4.1

Tabella 4.4 čájeha gaskamearálaš árvosáni nubbingielatohppiin. Lea čielga tendeansa ahte sii geat čuvvot nubbingielat sámegeiela – sámegeiella 2 leat buoret árvosánit ja buoret mihttoolahusa go sis geat čuvvot sámegeiela nubbingielat oahppoplána – sámegeiella 3. Tabealla čájeha ahte sámegeiela nubbingielatoahppit nagodit bures, go sis leat obbalaččat buorit árvosánit sámegeielas, earenoamážiid sis geain lea sámegeiella 2. Oahppit birgejit njálmmálaččat buorebut go čálalaččat. Čuoččuhus, mas daddjo ahte sámegeielat oahppit máhttet eambo grammatihka, eaige *huma* sámegeiela, lea boastut. Go juo nubbingielatoahppit sáhttet válljet guovtti goabbatlágan oahppoplána gaska, de áigut geahčestit daid juogu ovdal go mannat viidásit.

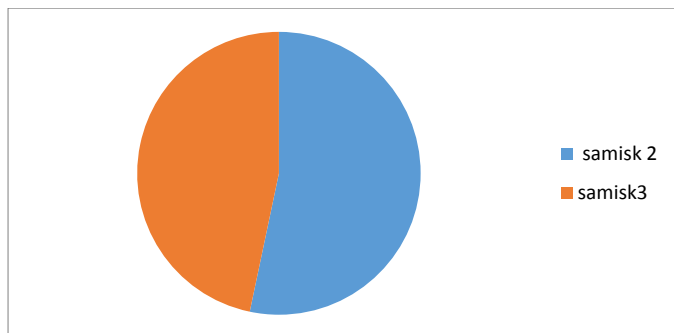
⁵³ Rakkestad, Inger: «Tospråklighet» (<http://www3.lokus.no/content?contentItemId=10344937&didLogin=true>)

⁵⁴ Olsen, Rolf: Logaldallan Sámedikkis, 2004

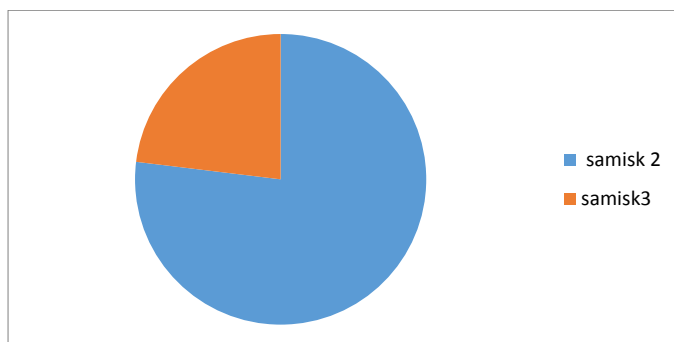
⁵⁵ Statistikkportalen.udir.no

⁵⁶ Julev- ja lullisámegeielas lea ohppidlohku, sis geat leat čadahan eksámena, leamaš nu vuollin ahte ii leat leamaš lobálaš almmuhit loguid go de lea álki identifiseret kandidáhtaid. Dat guoská jus leat vihtta dahje unnit kandidáhta skuvlajagis.

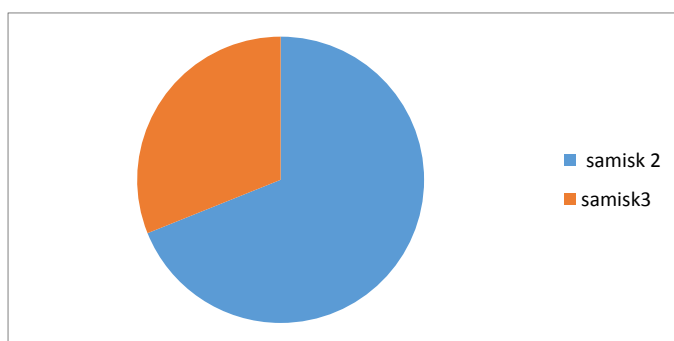
Govus 4.7 Juohku gaskal davvisámegiela nubbingielat sámegiella 2 ja sámegiella 3

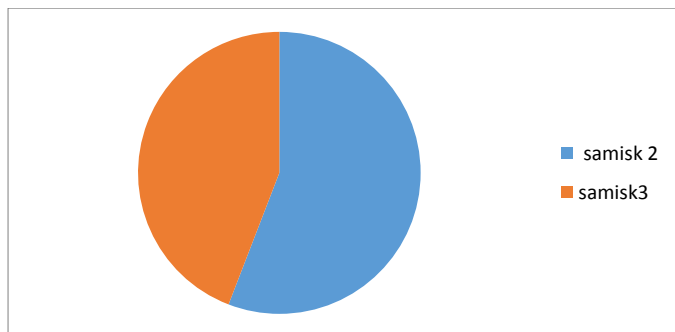
Govus 4.8 Juohku gaskal julevsámegiela sámegiella 2 ja sámegiella 3

Govus 4.9 Juohku gaskal lullisámegiela sámegiella 2 ja sámegiella 3

Govus 4.10 Juohku gaskal sámegiella 2 ja sámegiella 3 obbalaččat

Govvosat 4.7-4.10 čájehit ahte eanetlohku nubbingielatohppiin čuvvot sámegiella nubbingielat oahppoplána sámegiella 2. Dat lea positiivvaláš go dainna šaddá buoret giellagelbbolašvuohta.

4.8.1 Maid muitalit sámegiella bohtosat?

Davvisámegiellas lea ohppiin gaskamearálaš árvosátni 4.0 dahje buoret sámegiella 2 njálmmálaččat, earret ovtta jagi. Árvosátni 4 mearkkaša ahte oahppis lea alla gaskageardán mihttoolahus.

Oahpahuslága láhkaásahus § 3-4 dadjá:

- Árvosátni guhtta mearkkaša ahte oahppis lea earenoamáš buorre gelbbolašvuohta fágas.
- Árvosátni vihtta mearkkaša ahte oahppis lea hui buorre gelbbolašvuohta fágas.
- Árvosátni njeallje mearkkaša ahte oahppis lea buorre gaskageardán gelbbolašvuohta fágas.⁵⁷

Dadi bahábut leat mis unnán logut maiddá sáhttit čujuhit julev- ja lullisámegiellas. Dat mii mis lea čájehit ahte lullisámegiella ohppiin lea buorre ja hui buorre mihttoolahus njálmmálaččat, ja julevsámegiella ohppiin lea veahá unnit mihttoolahus fágas. Goitge leat nu unnán logut julevsámegiellas, ahte lea váttis buktit jurddabohtosa gaskamearálaš árvosáni vuodul ovttaskas skuvlajagis.

Buorit árvosátnit, earenoamáziid sis geat čuvvot sámegiella 2, čájehit ahte stuora oassi ohppiin mánngga skuvlajagis lea buoret árvosátni go 4. Árvosániid vuodul lea váttis miehtat giellalávdegotti čuočuhussii ahte eanas oahppit eai šatta guovttegielagin.

Jus buohtastahttit davvisámegiella nubbingielatohppiid, geaid ektui mis leat eanemus logut, eará ohppiid gaskamearálaš árvosániiguin dárogiellas muhtin soaittáhat jagi, de oazžut dakkár tabealla:

⁵⁷ Stette, Øystein (red.): Opplæringslova og forskrifter 2016-2017. Pedlex 2016

Tabella 4.5 Gaskamearálaš árvosátni davvisámegiela nubbingielas ja dárogiela váldogielas ja oalgeielas 2009-2010

Fága/fylka	Árvosátni
Davvisámegiella nubbingiella 2 čálalaš	3.9
Davvisámegiella nubbingiella 3 čálalaš	3.7
Dárogiella váldogiella Finnmárkkus	3.3
Dárogiella váldogiella Tromssas	3.4
Dárogiella váldogiella Nordlánddas	3.5
Dárogiella oalgegiella Finnmárku	3.0
Dárogiella oalgegiella Tromssas	3.3
Dárogiella oalgegiella Nordlánddas	3.2

Tabella 4.5 čájeha ahte nubbingielatoahppit birgejit bures go buohtastahtá eará ohppiiguin Davvi-Norggas. Ii leat álgoálggus buorre buohtastahttinvuoddu geahččat sámegiela nubbingiela dárogiela váldogiela vuostá. Buohtastahttit nubbingielatohppiid dárogiela oalgegielat ohppiiguin lea vuohkkaseappot. De birgejit sámegiela nubbingielatoahppit ain buorebut. Dasa lassin sáhtá dadjat ahte skuvlajagi 2009-2010 ii leat sámegiela nubbingielatohppiin buoremus árvosátni, seammás go dan jagi birgejit eará oahppit buorebut dárogiela váldogielas ja oalgeielas.

4.9 Sámi giellavuogádagat

Giellalávdegoddi árvala vai nannet oahppanbohtosa ja sihkkarastit ahte nubbingielatoahppit šaddet guovttegielagin, de berre geavahit gievrras oahpahusvuogádaga. Dás bájuhuvvo brihttalaš gielladutki Colin Baker gii oaivvilda ahte *immersion*⁵⁸, dahje giellalávgun ferte geavahuvvot. Sámis gávdnojit ollu buorit giellalávgunprošeavtta. Lullisámi guovllus namuhuvvo Elgá-prošeakta ja Saemesth dle!, mii lei njealje jahkásaš giellaleairaprošeakta lullisámegielat ohppiide Norggas ja Ruotas. Goappaš dát prošeavttat nannejedje ohppiid vejolašvuodaid šaddat guovttegielagin. Stuora oassi lullisámegiellohppiin dál oahpahuvvojit gievrras vuogádaga mielde, mas sii oasálastet giellačoagganemiide lassin klássalanjaoahpussii dahje gáiddusoahpussii. Muhtin muddui dáhpuhuvvá dat julevsámi guovllus maiddá ja ain eambo muhtin osiin davvisámegiela ohppiin. Praktihkalaččat mearkaša dat ahte sii, geaid giellalávdegoddi oaivvilda eai šatta guovttegielagiin, ožžot dál juo gievrras giellavuogádaga. Sáhtá maid lasihit ahte Baker hupmá bistevas giellalávgunvuogádaga birra, mas lea measta beaivválaš giellalávgun. Dat sáhtá leat vejolaš muhtin báikkiin Sámis, muhto julevsámi ja lullisámi guovlluin, gos maid soaitá leat eanemus dárbu dakkár vuogádahkii, doppe lea váilevaš oahpaheddjiid dihte dávjá veadjemeahttun čadahit dan oanehis áiggis.

Giellaleaira/giellalávgun boahtá leat mávssolaš ollu ohppiide. Ii sáhte goitge dadjat ahte gievrras vuogádát čoavdá sámegieloahpahusa hástalusaid okto, iige gievrras vuogádát leat áidna loahppaboavda dasa ahte giellalávgun buorida oahppanbohtosa. Artihkáčáli lei prošeaktajodiheaddji norgga bealde Saemesth dle!, ja ii lean álo nu ahte oahppit geat ledje

⁵⁸ NOU 2016:18 s. 115

eanemus giellačoagganemiin ledje buoremusat gielas. Goitge lea veahá eahpádus dasa ahte madi eambo oahppit besset sámástit, dadi buoret vejolašvuohta lea ahte šaddet guovttegielagin.

4.9.1 Riikkaidgaskasaš vásáhusat giellavuogádagaiguin

Mánngas čuoččuhit ahte nubbingielatoahpahas eanas riikkain lea eahpelihkostuvvan.⁵⁹ Engelasgiela oahpahasas Espánnjas, fránskkagiela oahpahasas Stuora-Británnias jna. leat heajos bohtosat dokumenterejuvvon. Maiddái unnitlogugielain leat leamaš ráddjejuvvon bohtosat. Dan ektui man ollu ruhta lea juolluduvvon unnitlogugielatoahpahussii Eurohpás, de ii leat ártet jus bidjat gažaldatmearkka mánngga giela bohtosiidda. Gávdnojit soames buorit ovdamearkka dasa ahte giellaeláskahhtin lea lihkostuvvan. NOU 2016: 18 namuha maorigiela, walisagiela ja báskagiela. Dat leat buorit ovdamearkkat. Gávdnojit eará ovdamearkkat muhtin First Nation-gielain (indíanagielain) Kanadas. Anárašgiella berre maid namuhuvvot dás. Dat maid giellalávdegoddi ii namut lea ieš dat giellaoahpahasmetodihkka. Deattuhuvvo ahte gievrras oahpahasvuogádat, muhto maiddái gievrras vuogádagat sáhttet leat unnán ávkkálaččat.

4.9.2 Ulpan-vuogádat

Go guoská beaktilis giellaoahpahasvuogádagaide, de gávdnojit mánnga vuogádaga. Okta lea earenoamáš beaktil, namalassii Israela *Ulpan-vuogádat*. Go stáhta Israel vuodđuduvvui 1948, de mearriduvvui ahte riikkas galge leat guokte almmolaš giela, hebreagiella ja arábagiella. Arábagiella lei stuorimus giella Gaska-Nuorttis, mas ledje birrasiid 300 millijovvna geavaheaddji. Hebreagiella ges lei leamaš jávkan 2000 jagi ja lei vuohččan ealáskahttojuvvon 1800-logus. Go Israel vuodđuduvvui, de eai lean go moattis geat hupme hebreagiela. Dan dihte lei sis dárbu ovdánahttit giellametodihka mii sihkkarasttii ahte ássit jođánit ohppe giela. Dat guoskkai earenoamážiid juvdálaš sisafárrejeddjiide geain ii lean makkárge máhttu gielas.

1949 álggahii Mordechai Kamerat giellaoahpahasprográmma *Ulpan Etzion* Jerusalemis. Dat šattai dađistaga sisriikkalaš giellametodihkka. Metodihkas lea nanu fokus ohppiid njálmmálaš oasálastimii. Čájehuvvui johtilit ahte metodihkas ledje buorit bohtosat. Oallugat ohppe giela njuovžilit moatti mánuš. Dál leat badjel 1.3 millijovvna studeanta čuvvon Ulpan-kurssaid ja hebreagiella mii lei leamaš jávkosis 2000 jagi, dan hupmet dál birrasiid čieža millijovvna olbmo Israelis ja eará riikkain.

Israela Ulpan-vuogádaga bohtosiid vuodul álge eambbogat iešguđet guovlluin máilmmis beroštišgoahhtit dan vuogádagas. Walisalaččat ledje vuosttažat geat mátkkoštedje Israelii oahppat vuogádaga ja leat dadi mielde heivehan dan walisagillii iežaset wlpán-vuogádain. Skottlánddas leat ovdánahttan iežaset Ulpan-vuogádaga gælalaš-oahpahussii. Dat lea šaddan standárdan gælalaš-oahpahussii. Maiddái maori, mánnga First Nations giela Kanadas, Sri lankas, Aserbajdsjanas ja ollu eará riikka ja unnitloguálbmogat leat heivehan vuogádaga iežaset gillii.⁶⁰ Vuogádat lea lihkostuvvan bures dain riikkain. Go oahppit vásihit ahte jođánit ovdánit giellaoahpahasas gearduhemiin ja go hupmet giela, de movttiidahtta dat ain eambo oahppat. Nordlándda Fylkkamánni lea 2012 rájes čadahan Ulpan-prošeavtta, mas sámegieloahpaheaddjit oasálastet guovtti vahkkosaš kurssas Hebrew Universitys Jerusalemis. Dasto čuovvuvuvvojit

⁵⁹ Gramstad, Sigve: Logaldallan lullisámi oahpahaskonferánsas njukčamánu 25. beaivvi 2009

⁶⁰ Wikipedia.org

oanehit kurssain Norggas. Lullisámi guovllus leat dán vuodul álggahan sierra prošeavtta mas galget ovdánahttit sámegeiela Ulpan-vuogádaga, S-Ulpan, mii galgá adnot lullisámegeiela nubbingielat oahpahas. Lean ieš áican mánga sámegeielaohpaheaddji oahpahasásahusain sihke ovdal ja maŋŋil go leat kursejuvvon Jerusalemas. Sáhtta dadjat ahte oahpahustekniikka lea mearkkašahtti ollu buorránan maŋŋil kurssa. Maiddá oahppit ja váhnemat leat muitalan oahppanbohtosiid ja movtta leat buorránan maŋŋil go oahpaheaddjit leat oahpahuuvon Ulpan-vuogádagas.⁶¹ Ulpan-vuogádat berrešii leat olámuttos ain eambo sámegeielaohpaheddjiide.

4.9.3 Mii sáhtta buoriduvvot?

Nugo diehtit de ii ábut leat čuorbi buoridit iežas. Váikko giellalávdegottis lea riehta dahje boastut das ahte oahppit eai šatta guovttegielagiin, de sáhtta bidjat johtui doaibmabijuid vai nubbingielatoahpahas buorránivčče, mii fas buorida nubbingielatohppiid oahppanbohtosiid. Metodihkkaoahpahas lea Ulpan-vuogádat namuhuvvon dat mii soaitá leat dat buot buoremus vuohki mainna buoridit oahppanbohtosiid.

Sámegeielaohpaheddjiid obbalaš pedagogalaš gelbbolašvuolta ja sámegeiela gelbbolašvuolta lea diehttelas hui mávssolaš.⁶² Sámi logut muitalit 9 lea ollislaš kárten sámegeielaohpaheddjiid gelbbolašvuodas, nu ahte dan ii leat dárbu geardduhit dás, muhto dál lea departemeanta bargame stuorit rekrutterendoaibmabijuiguin, mii galgá unnidit oahppameahttun oahpaheddjiid Davvi-Norggas. Oahppameahttun oahpaheddjiid lohku davvin lea gaskal guhtta ja ovcci proseanta.⁶³ Oahppameahttun oahpaheddjiid lohku julev- ja lullisámegeielas lea olles 25 proseanta. Danne livčče lunddolaš ahte seammás go leat bargame rekrutteremiin, mainna oahpahit eambo oahpaheddjiid Davvi-Norggas, ahte de maiddá oahpahit sámegeielaohpaheddjiid.

Nugo leat oaidnán de leat ohppiin juohke guovllus hui buorit árvosánit sámegeielas. Seammás čájehit iskkadeamit ahte ollu váhnemat leat duhtameahttumat sámegeiela oahppanbohtosiiguin. Dat sáhtta ipmirduvvot ahte dadjet iežaset vuostá, muhto muhtin áššiin sáhttet leat beare stuora vuordámušat dasa man mutto oahppit sáhttet oahppat sámegeiela, jus sis lea dušše moadde diimmu sámegeiela vahkkui ja muđui eai leat eará arenat gos beasašii hárbhallat giela go sámegeieldiimmuin.

4.9.4 Myhtat giellaoahpahas birra

Vai sihkkarastá buori ja ulbmilrealisttalaš sámegeielaohpahas, de lea dárbu ipmirdit muhtin momeanttaid mat dávjá vájalduvvojit giellaoahpahas. Professora emeritus Barry McLaughlin California Universitehtas rehkenasto leat čeahpimus dutkiin dán suorggis. Son čujuha ahte nubbingielatoahpaheddjiin ferte leat buorre ipmárdus movt oahpahit nubbingiela – *nubbingielatdidaktihka*.

⁶¹ Solstad, Marit ja Astri Dankertsen: «Språk må inn ørene og ut munnen». Ei evaluering av Fylkesmannen i Nordlands språktiltak i sør-, lule- og markasamiske områder. NF-rapport nr. 5, 2015. Nordlandsforskning

⁶² Johansen, Kevin: «Samisk lærertetthet», i: *Samiske tall forteller* 9. 2016

⁶³ Op.cit. s. 87.

Dávjá lea ipmárdusat dasa mii lea buorre giellaoahpahus ja mii dahká ahte oahppit duodai ohppet giela. McLaughlin lea iežas dutkamiin čujuhan ollu myhtaid nubbingielatoahpahusa birra.⁶⁴ Muhtimiid ovdanbuktit dás:

1. *Nubbingielatoahpahus lea gáibideaddji ja muhtomin vel duššastuhtti*

Mánngas doivot ahte mánát ohppet giela johtilit ja nu álkit ahte measta manná automáhtalaččat. Muhtimat oaivvildit sivvan dasa lea ahte mánáid jierbmi lea eambo dávvgas dahje njuovžil.⁶⁵ Muhtin dilálašvuodain sáhttá vásihit ahte mánát duohtavuodas ohppet giela jodáneappot go rávis olbmot. Goitge lea dávjá dan dihte go sii besset eambo geavahit giela stoahkamiin ja mánáidgárddis. Mánát leat duohtavuodas eambo dilálašvuodain gos ohppet giela.

Diekkár dilálašvuodain lea vuđolaččat dokumenterejuvvon ahte mánát eai oahpa giela jodáneappot go rávis olbmot, dávjá lea baicca nuppe ládje.⁶⁶ Dasa lassin eai dárbbas mánát nu stuora sátneráju go galget sáhttit gulahallat, juoga mii dagaha ahte orru dego mánát oahpaše giela jodáneappot. Jurddaboadus dás lea ahte oahpaheaddjit (ja váhnemat) fertejit dohkkehít ahte mánáide oahppat sáme giela lea seamma váttis go rávis olbmuid. Muhtimat oaivvildit ahte mánáin eai leat dat seamma giellahehttehusat go rávis olbmui, ja mánát eai bala nu ollu hupmamis boastut. Vásáhusat čájehit ahte mánáin leat maid oalle ollu hehttehusat duosttat hupmat giela.

2. *Mađi nuorat, dađi jodáneappot oahppá giela*

Ii leat eahpáduš ge ahte mánái lea buoremus oahppagoahtit giela njuoratmánán juo. Jus ii álge dalle, de oaivvildit mánngas ahte lea buoremus oahppat nu nuorran go vejolaš. Mánnga dutkamuša Stuora Británnias, Ruotas, Sveiccas ja Dánmárkkus leat čájehan baicca nuppe ládje. Okta dutkan Stuora Británnias, masa oasálaste 17 000 oahppi, čájehii ahte manñil vihtta jagi fránskkagiela giellaoahpahusas, de máhtte dat oahppit, geat oahpahallagohte giela 11 jahkásažžan, ollu buorebut fránskkagiela go sii geat 8 jahkásažžan oahpahallagohte dan.⁶⁷

Earenoamáziid jus giellaoahpahusas lea ollu grammatihkka guovddážiš, de šaddá nuoramusaide váttisin. Sáme gielloahpahus lea mánnga oktavuodas deattuhan grammatihka ja dat sáhttá leat okta sivain manne bohtosat eai leat leamaš nugo lei vurdojuvvon. Jurddaboadus ii ábut dan dihte leat nu ahte nubbingielatoahpahus berre álgit manñideabbo. Juo 11-13 jahkásaš agis ii leat šat olmmoš nu čeahppi oahppat giela jus dan rádjái ii leat oahppagoahtán dan. Dasa lassin čájehit mánnga dutkama ahte sániid máhttá dadjat buorebut jus hui nuorran oahppá giela. Dasa lassin go árrat oahppá giela mearkkaša ahte jodáneappot sáhttá oasálastit kultuvrralaš ja sosiála doaimmaide gos ferte máhttit sáme giela.

3. *Mađi eambo geavaha giela gielalaš konteavsttain, dađi eambo oahppá dan.*

Maiddá giellalávdegottis geažuhit ahte dat lea duohta. Goitge čájehit mánnga dutkama maiddá dán suorggis ahte dat ii dárbbas leat duohta.⁶⁸ Olles áigge giellalávgun lei eanas

⁶⁴ McLaughlin, Barry: «Myths and Misconceptions about Second Language Learning: What Every Teacher Needs to Unlearn. <http://people.ucsc.edu/~mclaugh/MYTHS.html>

⁶⁵ Op.cit. s. 2

⁶⁶ Op.cit. s. 3

⁶⁷ McLaughlin, Barry: «Myths and Misconceptions about Second Language Learning: What Every Teacher Needs to Unlearn. <http://people.ucsc.edu/~mclaugh/MYTHS.html>

⁶⁸ Op.cit. s. 8

áigge vástádussan dás muhtin jagiid áigi. Dadistaga eai doarjjo šat dan dutkit ja giellaoahpaheadjit. Maiddái Ulpan-oahpaheadjit Israelis leat álgán atnit veahkkegiela hebreagiela álgoahpahusas. Muhtin dutkit leat hupman giellalávguma birra vs. giellaheavvanemiin, mii lea sullii dat seamma.⁶⁹ Dat mearkkaša ahte seammás ii sáhte automáhtalaččat rehkenastit oažžut buoret gielalaš bohtosiid go lasiha diibmologu sámegeiela dahje go lágida eambo giellaleairraid.

Ollu guovttegielatvuoda dutkan lea čadahuvvon sisafárjeddjii ektui ja daid ii sáhte automáhtalaččat sirdit eamiálbmotkonteavsttaide. Professora Jim Cummins Toronto Universitehtas lea goitge ollu dutkan First Nation-gielaid Kanadas ja maiddái geahččan sámegeielaohpahusa, go lea máŋgga gearde finadan Norggas. Son čujuha seamma go ollu eará dutkit ahte ii berre heaitit veahkkegielain nubbingielatoahpahusas beare árrat, vaikko vel oahppi oahpahasdilálašvuodain máhtášii ge giela váttisvuodaid haga. Sivvan dasa lea earret eará ahte go galgá šaddat doaibmi guovttegielagin, de fertet máhttit stuorit hivvodaga sátneráju go dan maid atná klássalanjas, ja mávssolaš oahppama sáhtá massit jus beare árrat álgá ollislaš immersion/giellalávgumiin.

4. Buot mánát ohppet giela seamma ládje

Dat lea dagahan ahte go ráhkada standárddaid, de gáhččet oallut mánát olggobeallái. Dábalaš giellaoahpahasdilálašvuodas klássalanjas gáhččet goalmmás oassi olggobeallái ja unnán ohppet. Danne ferte atnit návccaid heivehuvvon oahpahussii ja ohppiid váikkuhepmái. Maiddái dás lea čájehuvvon ahte Ulpan-vuogádat lea doaibman go buot oahppit fertejit oasálastit. Sis, geain leat giellahehttehusat, oaivvildit álggos leat hui váttisin, muhto go addigoahá bohtosiid, de veahkeha sin dovduide maid. Berre maid muittuhuvvot ahte heivehuvvon oahpahepmi lea juoga mii čeahpimus ohppiide maid lea gáibádus oažžut. Oahpaheadjit, geain lea máhttu ja ipmárdus oahppi kulturduogáži, sii maid lihkestuvvet buorebut giellaoahpahiin.

Sihke sámegeielaohpaheadjit, skuvlaeigggádat ja eiseválddit fertejit leat dihtomielaččat daid myhtaid ektui mat leat nubbingielatoahpahusas. Easka dalle sáhtá loktet gelbbolašvuoda sámegeiela giellaoahpahusas.

4.10 Rávvagat

Nubbingielatdidaktihka berre šaddat sierra fágan oahpaheadjioahpuin.

Berre juolluduvvot ruhta skuvlaeigggádiidda vai sámegeielaohpaheadjit besset nubbingielatdidaktihka oahppat maŋŋil- ja joatkkaoahpuin, earenoamáziid Ulpan-vuogádaga.

Ferte rekrutteret eambo sensoriid geain lea sámegeiela gelbbolašvuota.

Sámegeielaohpahusa bearráigeahččan ferte maid guoskat oahpahusa kvalitehtii.

Sámegeielaohppit geat váldet oahppospesialiseren lasáhusa berrejit oažžut buorebut heivehuvvon diibmologu sámegeiela.

Berrejit ráhkaduvvot eambo sámegeiela oahpponeavvut, sámegeiela TV-programmat ja YouTube-filmmažat sámegeiela.

Berre maid árvvoštallat ásaht stipeanddaid ohppiide geain lea sámegeiela juo nuoraidskuvllas.

Sámegeiela nubbingielatoahppit berrejit nu ollu go vejolaš movttiidahttot čuovvut nubbingielat sámegeiela – Sámegeiela 2.

⁶⁹ Özerk, Kamil: *Fra språkbad til språkdrukning – modeller for opplæring med to språk*. Oplandske forlag, 2006

Referánssat

- Broderstad, Ann Ragnhild og Kjetil Sørli: «Bo- og flyttetrender i norsk-samiske kommuner gjennom 40 år i relasjon til sysselsetting» i *Samiske tall forteller* 5, 2012
- Gramstad, Sigve: Logaldallan lullisámi oahpahuskonferánsas njukčamánu 25. Beaivvi 2009
- Hjeltnes, Guri: «Læreplan til besvær», i VG 28.11.2005
- Johansen, Kevin: «Samisk lærertetthet» i: *Samiske tall forteller* 9, 2016
- Lund, Svein: «Háliida go Oahpahusdepartemeanta sámi oahpu?» Áššu 1.10.2002
- McLaughlin, Barry: «Myths and Misconceptions about Second Language Learning: What Every Teacher Needs to Unlearn. <http://people.ucsc.edu/~mclaugh/MYTHS.html>
- Magga, Ole Henrik: «Den samiske læreplanen for grunnskolen –en arbeidsulykke?» i: *Sin neste som seg selv. Ole D. Mjøs 60 år*. Universitetsbiblioteket i Tromsø, 1999
- NOU 2016:18 *Hjertespråket*
- Olsen, Rolf: Foredrag på Sametinget, 2004.
- Rakkestad, Inger: «Tospråklighet» (<http://www3.lokus.no/content?contentItemId=10344937&didLogin=true>)
- Rasmussen, Torkel: Go ealáska, de lea váttis dápmat” : davvisámegiela etnolingvisttalaš ceavzinnávccaid guorahallan guovtti gránnjágielddas Deanus ja Ohcejogas 2000-logu álggus. UiT 2013
- Rettsdata.no
- Seim, Jardar «Læreplan uten respekt», Aftenposten 5.11.2005
- Solstad, Marit og Astri Dankertsen: «Språk må inn ørene og ut munnen». Ei evaluering av Fylkesmannen i Nordlands språktiltak i sør-, lule- og markasamiske områder. NF-rapport nr. 5, 2015. Nordlandforskning
- Statistikkportalen.udir.no
- Steffenak, Einar Kr.: «Ubrukelig forslag til læreplan», i Aftenposten 26.10.2005
- Stette, Øystein (red.): Opplæringslova og forskrifter 2016-2017. Pedlex 2016
- Store norske leksikon
- Todal, Jon: «Alvorleg nedgang for faget samisk som andrespråk» i *Samiske tall forteller* 4, 2011
- Utdanningsdirektoratet.no
- Wikipedia.org
- Özerk, Kamil: *Fra språkbud til språkdrukning –modeller for opplæring med to språk*. Oplandske forlag, 2006

5 Vealaheapmi sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat

Ketil Lenert Hansen, PhD, vuosttasamanueansa, UiT Norgga árkálaš universitehta- UiT, campus Tromsa

Čeahkkáigeassu

Mánnga davviriikkalaš dutkamušas bohtá ovdan ahte sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit gielalaš, kultuvrralaš ja stigmatisterejeaddji hehttehusaid servodat oassálastimis. Dán kapihttalas váldit váldoáššálaččat ovdan dehálaš gávdnosiid vealaheami ektui sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat, mat ovdal leat almmuhuvvon raporttain ja artihkkaliin norggabeale Sámis.

Sápmelaččat vásihit dávjá vaššicealkámušaid, vealaheami ja givssideami dálás Norggas. Maŋemuš áiggi leat oaidnán mánnga ášši rasisttalaš ovdanbuktimiiguin ja medias leat leamaš ollu loavkideaddji cealkámušat sápmelaččaid ektui ja erenoamážit neahttadebáhtain, vuorrástuhtti eatnat. Vástideaddjit geat dieđihit vealaheami dieđihit maiddái dávjjibut heajut ieš-árvoštallojuvvon dearvvašvuoda, eanet psyhkalaš streassa ja heajut loaktima ja čálgu.

Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit givssideami ja vealaheami “juogo/dahje” ja “sihke/ja” sin sámevuoda ja hedjonan doaibmanávccaid dihte. Ollu sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat vásihan givssideami skuvllas, almmolašvuoda deaivvademiin ja go leat ožžon medisiinnalaš divššu, muhto maid neahtas ja báikkálaš servodagas, gávppis dahje restauránja fitnamis ja bargoohcama oktavuodas. Dát daguhit stuorit vára (sosiála) marginaliseremii ja heajos psyhkalaš dearvvašvuhtii.

Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat erenoamáš suojeheames joavku geaid lea erenoamáš dehálaš fuolahit dan geatnegasvuoda ektui mii čuovvu ovttadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusa ja eamiálbmot stáhtusa Norggas.

5.1 Álggahus

Norgga dáláš čálgovuogádat šattai duohtan 1950- ja 1960-logus. Dalle dearvvašvuoda- ja sosiálasektora almmolaš bálvalusat ásahuvvo, seammás go vejolašvuolta gazzat oahpu nannejuvvui. Davviriikkalaš vuogádat mii lea Norggas galgá sihkkarastit buohkaide rievtti addosiidda. Vuodđojurdda čálgostáhtain lea ahte stáhta lea váldán badjelasas ovddasvástádusa sihkkarastit buohkaide servodagas čálggu. Earret eará galgá sidjiide geain ii leat alddiineaset vejolašvuolta ealihit iežaset, sihkkarastojuvvot eallinláhki ja buorre birgenláhki (Vårdal, 2010). Mánja dutkamuša sihke Norggas ja Ruotas čájehit ahte sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit gielalaš, kultuvrralaš ja stigmatiserejeaddji hehttehusaid servodat oassálastimis (Edin-Liljegren & Flyckt, 2017; Melbøe, Johnsen, Fredreheim, & Hansen, 2016; Uttjek, 2016). Dat hehttehusat daguhit lassinoadi doaibmaváttisvuodaide ja váddudit sosiála oktavuodaide, bearašoktavuodaide, oahpu, barggu, astoáiggi, deaivvadeami dearvvašvuodadoaimmahusain ja eará veahkkeásahusaiguin (diagnostiseren, dikšun, rehabiliteren) ja váddudit buori mielváikkuhan vejolašvuoda masa lea lágalaš riekti.

Mánaid-, nuoraid-, ja bearašdirektoráhta (Bufdir) lea áigodagas 2014-2017 ruhtadan davviriikkalaš ovttasbarggu, maid Nordens Vålfårdscenter lea jodihan, ja mii lea háhkan eanet dieduid olbmuid birra geain leat hedjonan doaibmanávccat ja geain lea sápmelaš duogáš. Vuosttaš oassi dán barggus lea leamaš ráhkadit diehtovárdosa dutkamiin ja relevánta girjjálašvuodas. Dat bargu lea doaimmahuvvon davviriikkalaš prošeaktan ja Nordens Vålfårdscenter (Huuva, 2014b), čáli Kaisa Huuva bokte, lea ráhkadan čuovvovaš diehtovárdosa: ”Olbmot geain leat doaibmahehttejumit ja sámi duogáš” (Huuva, 2014a). UiT Norgga Árkatalaš Universitehta Campus Harstad álggahii 2015:s stuora dutkanprošeavtta namain: ”Mánnggabealatvuolta ja gierdevašvuolta”. Dát prošeakta galgá addit eanet dieduid doaibmanávccahisvuoda birra sámi servodagain, mo olbmot vásihit iežaset eallindili, bargoeallima, skuvladili, astoáiggi, dehálaš rievdamiid eallimis, sosiála oktavuodaide ja bearašoktavuodaide, deaivvadeami dearvvašvuodadoaimmahusain ja eará veahkkeásahusaiguin, ja mo lea sin vealaheami stáhtus ja sin demokrátalaš oassálastin. Prošeavtta vuosttaš oasseraporta (čálliguin: Line Melbøe, Bjørn-Eirik Johnsen, Gunn Elin Fredreheim ja Ketil Lenert Hansen) ilmmai 2016:s namain: ”Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse” (Melbøe et al., 2016). Aitto almmuhuvvui maiddái prošeaktaraporta ruotabeale Sámis: ”Eallindilit sámiin doaibmahehttehusain Ruotas” (Uttjek, 2016), čállán Margaretha Uttjek, Umeå universitehtas ja ”Eavttut sámiide doaibmahehttehusain sámi hálddahušgielddain Ruotas” (Edin-Liljegren & Flyckt, 2017) čállán Anette Edin-Liljegren ja Kia Flyckt, Glesbygdsmedicinskt centrum, Västerbottens

Läns landsting. 2017 čavčča ilmmat maid suoma raporta: "Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities".

Skábmamánu 9. b. 2017 almmuhuvvui ja publiserejuvvui vuosttaš raporta kvantitatiiva oasis norggabeale prošeavttas. Dat raporta kárte eallindiliid sámi guovlluin olbmui geain leat doaimmashehttejumit (Gjertsen, 2017).

Dát kapihtal čielggada váldoáššálaččat dehálaš gávdnosiid mat gusket vealaheapmái sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat, dieđuid mat ovdal leat almmuhuvvon iešguđet dáhtágálđuin, raporttain ja artihkkaliin norggabeale Sámis.

Govva © Ketil Lenert Hansen

5.2 Doabačielggadeapmi: hedjonan doaibmanávccat

ON konvenšuvdna vuoigatvuodain mat gusket olbmuide geain leat hedjonan doaibmanávccat, definere vealahanvuodu ná artihkal 1:s nuppi laddásis:

«Olbmot geain leat hedjonan doaibmanávccat leat ee. olbmot geain leat guhkesáiggi fysalaš, mentála, intellektuála dahje eará doaibmanávccahisvuohta mii čuohcá dovddaipmárdussii, ja dat ovttas iešguđetlágan hehttehusaiguin headuštít sin ollislaččat ja beaktilit searvamis servodatdoaimmaide, seamma láhkai go earát.⁷⁰

Doaba *hedjonan doaibmanávccat* (funksjonsnedsetting) čujuha fysalaš, psyhkalaš dahje intellektuála hedjonan doaibmanávccaide. Norggas ipmirduvvojít hedjonan doaibmanávccat relašuvnnalaš perspektiivvas. Dat mielddisbukta ahte eat geahča dušše iešvuođaid indiviidas, muhto maiddái áššiide servodagas ja indiviidaid ja servodaga gaskasaš oktavuodaid ("Slik har jeg det i dag: Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming," 2013).

Vealahanláhkálávdegoddi definere doahpaga hedjonan doaibmanávccat čuovvovaččat:

"Hedjonan doaibmanávccat siskkilda fysalaš, psyhkalaš ja kognitiiva doaibmamiid. Fysalaš doaibmamat leat ovdamearka dihte lihkadeami-, oainnu- ja guludoaibmamat. Hedjonan psyhkalaš doaibmanávccaiguin oaivvilduvvojít buozalmasvuođat ja dilálašvuođat maid rehkenastet psyhkalaš dávdan. Hedjonan kognitiiva doaibmanávccat siskkildit hedjonan návccaid mentála proseassain nugo muittus, gielas, diehtogiedáhallama ektui, váttisvuohtačoavdima, ja máhtu ja vásáhus háhkama ektui ((Vealahanláhkálávdegoddi, 2009).

Hedjonan doaibmanávccat sáhttet vuolgán buozanvuodas, lápmašuvvamis dahje leat riegádeamis. Bistevaš dávdat, syndromat dahje sivat nugo váibmosivva, diabetes, ástmá, asperger syndroma dahje ADHD gullet danne maiddái definišuvdnii. Psyhkalaš ja fysalaš gárrenávnnassorjjasvuohta adno buozalmasvuohtan mii sáhtta daguhit hedjonan doaibmanávccaid (Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta 2013). Doaimmashehttejuvpmi lea oktasaš namahus iešguđetlágan dearvvasvuođadiliide ja diagnosaide mat mielddisbuktet kognitiiva hedjonan doaibmanávccaid iešguđet meari dáfus. Lohku galle olbmo Norggas leat geain lea doaimmashehttejuvpmi lea merrojuvvon sullii 1-3% álbmogis ("Frihet og likeverd : om mennesker med utviklingshemming," 2013).

⁷⁰ <http://www.un.org/disabilities/convention/conventionfull.shtml>

5.3 Hedjonan doaimanávccaid gávdnoštupmi sámi álbmogis

Ii leat álki defineret geat leat sápmelaččat Norggas. Ii oktage diede juste man galle sápmelačča orrot dáláš Norggas (Pettersen & Magritt, 2015). Dan sivas go Norga ii čohkke almmolaš statistihka das geat definerejit iežaset sápmelažžan. Dat ii leat dahkkon 1970 álbmotlohkama rájes, mas Statistihkalaš guovddášdoaimmahat (SGD) jearai njeallje gažaldaga sámegeiela ja identitehta birra ássiin muhtun suohkaniin, guovlluin olggobealde stuora gávpogiid davábeale Sáltoduoddara (Aubert, 1978). Vuollegis meroštallan 1970 álbmotlohkama vuodul, čujuha ahte Norggas orrot sullii 40 000 sápmelačča, vejolaččat lea jierpmálaš meroštallan 50 000 – 60 000 (Pettersen & Brustad, 2015), ja soaitá lohku leat 75 000 (Huuva, 2014a), go váldá vuhtii mañemus njealljelogi jagi álbmotlassáneami. Dain geavahit sullii 25 000 olbmo sámegeiela beaivválaš eallimis (Solbakk & Biti, 2004).

Eai leat logut dasa galle olbmo leat geain leat hedjonan doaimanávccat ja sápmelaš duogáš (Huuva, 2014b). Jus váldit vuodu iešdieđihuvvon doaimanávccahisvuodain nugo našunála bargoeallinguorahallan čájehii maid Statistihkalaš guovddášdoaimmahat doaimmahii 2013:s, de boahá ovdan ahte lahka 17 % (dat lohku lea rievddadan 15% ja 18% gaskkas áigodaga 2002-2013) vástideddjiin álbmogis agis 15-66 jagi diedihit muhtun lágan hedjonan doaimanávccaid, definerejuvnon fysalaš dahje psyhkalaš bistevas dearvvašvuodaváddun. Dain ledje 43 % barggus, álbmogis muđui lei barggus 74 proseanta (Bø & Håland, 2013). Jus daid loguid geavahit sámi álbmogis, ja lohkat ahte Norgga sámi álbmot lea lagabui 75 000 olbmo, de galggaše leat 12 750 olbmo geain lea sápmelaš duogáš geain leat muhtun lágan hedjonan doaimanávccat (Huuva, 2014a).

5.4 Dilálašvuohtha sápmelaččain geain leat hedjonan doaimanávccat

Muhtun váldogávnus raporttas ”*Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse*” (Melbø et al., 2016) lea ahte dás ii leat sáhka ovtta dilálašvuodas, muhto mánggalágan dilálašvuodain, mat leat čadnon bajásšaddaneavttuide, iežaset sámi duogáža čatnašupmái, gillii, sámi orrunvuolui, ahkáii, sohkaheallái, makkár doaimanávccahisvuohtha lea ja nu ain (Melbø et al., 2016). Dat čuvgeha kompleksitehta ja mánggabealatvuoda sámi servodagas ja dan oktavuodain stuoraservodahkii.

Raporta čájeha ahte ollu sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat guddet mielddis kultuvrralaš vásáhusaid ja eallinácamiid mat dahket duogáža dasa mo sii ipmirdit ja lahkoni iežaset Leahkimii ja dávdii (Melbøe et al., 2016). Dat čatnasit gillii, ja giellaipmárdussii, jurddavuohká, sohki ja bearašstruktuurii, tabuide, dáruiduhttima ja revitaliserema historjá, gulahallanvugiide, kultuvrralaš kodaide, dávdaipmárdussii, oskoldahkii (leastadianisma) ja vuoiñjalašvuhtii ja luondduipmárdussii (Melbøe et al., 2016). Dan mearkkašumi lea ságaškuššan Jens-Ivar Nergård girjjis «Den levende erfaring».

5.5 Ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat sápmelaččaide geain leat hedjonan doaibmanávccat

Ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat lea politihkalaš mihttu Norggas, ja lea oassi norgga lágas. Norggas lea sierra ovddasvástádus addit ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid sápmelaččaide sin eamiálmot stáhtusa olis (Sosiála- ja dearvvašvuodadepartemeanta, 1995).

Našunála dearvvašvuoda- ja fuolahusplánas 2011-2015 čilgejuvvo ovtadássásaš dearvvašvuodabálvalus ná:

”Dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat galget leat ovtadássásaččat olles álbmogii ja heivehuvvon iešguđetlágan dárbbuide, vuordámušaide ja ipmárdusaide dasa mat leat buorit čovdosat dearvvašvuodáváttisvuodaide. Buorre gulahallan, rabasvuohhta ja doahttalus iešguđetláganvuodaide [...] lea mearrideaddji kvalitehtii geavaheadji ja dearvvašvuoda- ja sosiálabargiid gaskasaš deaivvadeamis. Buorre dulkonbálvalus gelbbolaš dulkkaiquin ja buorre guldalepmi pasieanttaid deaivvadeamis lea eaktun ovtadássásašvuhtii. Gielalaš láchin lea dárbbalaš sihkkarastin dihte diehtojodu, nu ahte beliin lea oktasaš ipmárdus plánemis, heiveheamis ja čuovvoleamis” (Dearvvašvuoda- ja fuolahusdepartemeanta 2011).

Geatnegasvuohhta addit ovtadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid sápmelaččaide geain leat hedjonan doaibmanávccat lea belohahkii čuovus njuolga dearvvašvuodalágain, muhto maiddá oppalaš geatnegasvuodas vealahanláhkaortnega dáfus. Sihke dearvvašvuodaláгат ja vealahanláhkaortnegat leat nannejuvvon Norgga riikkaidgaskasaš geatnegasvuodaid bokte maid leat váldán badjelasas iešguđetlágan olmmošvuoigatvuodakonvenšuvnnaiguin (LDO, 2011)⁷¹.

⁷¹ <http://www.ldo.no/globalassets/arkiv/nyheter/loft-helsekrav-til-statsrad-og-kommunene/likeverdige-helsetjenester---funn-rad-krav.pdf>

Ovttadássásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat eaktudit ahte sáhttá oažžut ovttalágan vejolašvuoda, kvalitehta ja bohtosa. Dat ollašuvvo go dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat láchčēt dili ovttaskas pasientii (maiddái sápmelaččaide geain leat hedjonan doaibmanávccat) nu ahte oažžu ollašuvvot gáibádusa mii lea ovttadássásaš vejolašvuolta fuolahussii ja dikšumii. Bálvalusat galget addit seamma buori kvalitehta buot geavaheddjiide, ja mihttu lea ovttaláganvuolta bohtosiin. Duohta ovttadássásaš dikšofálaldat mearkaša ahte pasieanttat dahje bálvalusa geavaheaddjit iešgudetlágan dárbbuiguin ja eavttuiguin muhtumin ožžot sierralágan meannudeami, heivehuvvon guhtege eallindillái, doaibmanávccaide, kultuvrralaš ja gielalaš duogázii. Ovttalágan meannudeapmi olbmui geain leat iešgudetlágan eavttut dájvá eai atte ovttalágan bohtosiid. Bálvalusat fertejit danne heivehuvvot ovttaskas olbmo doaibmadássái (C. R. Olsen, 2011).

Čájáhugovva © Ketil Lenert Hansen

5.6 Struktuvrralaš vealaheapmi, dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat ja doaibmanávccahisvuolta

Doaba struktuvrralaš (dahje institušuvnnalaš) vealaheapmi lea veahá earálágan go dat doahpagat mat čilgejit konkrehta vealaheaddji daguid. Dat guoskkaha bajitdási struktuvrraide mat leat huksejuvvon ja hábmejuvvon nu ahte das leat vuogádaga siste dihto vealaheaddji čuozašusat (eahpenjuolga vealaheapmi). Dat sáhttet leat struktuvrrat mángga dásis, bajit dási servodatlaš struktuvrraid rájes gitta struktuvrraide smávva organisašuvnnain (Holgersen & Lovutvalget for lov mot etnisk, 2002).

“Lea dokumenterejuvvon ahte sápmelaččat, ja erenoamážit sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat, deaividit gielalaš ja kultuvrralaš hehttehusaid mat daguhit lassinoáđi váttisvuodáide ja dahket váttisin sihke oahpu, diagnostiserema, divššu, rehabiliterema ja geavaheaddjdiehtjođu. Dat ii vástit dan vuoigatvuhtii mii sápmelaččain lea álgoálbmogin duohta dásseárvui eará norgalaš stádaboargáriid ektui, iige riektái oažžut doaibmajuid mat vuosttildit negatiiva vealaheami”. (Sosiála- ja dearvvašvuodadepartemeanta 2001).

Vealaheapmi mearkkaša ahte muhtumiiguin láhttejuvvo heajubut go earáiguin ovdamearka dihte sin sohkaheale, čearddalašvuoda, hedjonan doaibmanávccaid, oskkoldaga dahje sin seksuála soju dihte. Govdadit daddjon definerejuvvo vealaheapmi dahkun masa vuodđun leat duohta dahje navdojuvvon persovnnalaš iešvuodát mat ožžot negatiiva váikkuhusaid earkilolbmui⁷². Vealaheapmi sáhtá leat dakkár dahku ja dadjamaš mat vásihuvvojit loavkideapmin, soardimin dahje hiddjádussan. Maiddái ovttalágan meannudeapmi mii addá iešguđetlágan vuorrováikkuhusa iešguđetlágan joavkkuide danne go leat iešguđetláganat, lea struktuvrralaš vealaheapmi ("Slik har jeg det i dag: Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming," 2013).

Vealahan- ja beasatlašvuodálága mihttu lea ovddidit ovtadássásašvuoda ja easttadit vealaheami, nugo aitto fal dearvvašvuodadoaimmahagas. Jus pasieanttat geain lea sápmelaš duogáš vásihit hehttehusaid dearvvašvuodadoaimmahusa deaivvademiin de sáhtá dat leat vealaheami dihte dahje eahpeáššálaš sierralágan meannudeapmi sin kultuvrralaš dahje gielalaš duogáža dihte. Njuolgo vealaheapmi sáhtá dáhpuhuvvat go olbmuiguin geain lea sápmelaš duogáš meannuduvvo heajubut go earáiguin seamma dilis. Eahpenjuolgo vealaheapmi lea earálágan vealaheapmi mas praksisa orru neutrála vuohki, muhto mii daguha ahte olbmot geain lea sápmelaš duogáš biddjojit heajut sajádahkii go earát (Vealahan- ja beasatlašvuodáláhka) (Mánáid- ja dásseárvodepartemeanta, 2008). Váilevaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid láchčin, sáhtá leat ovdamearkan eahpenjuolga vealaheapmái. Muhtun ovdamearka dasa sáhtá leat jus sámegeilat doaimmashehttejuvvon pasieantta ii oaččo dulkafálaldaga gulahallan dihte dearvvašvuodabargiiguin. Go meannuda buohkaiguin seamma ládje, go pasieanttain leat iešguđetlágan dárbbut ja eavttut, de váikkuha dat nu ahte muhtun ii oaččo ovtadássásaš divššu. Sierrafálaldat muhtumiidda ipmirduvvo danne dárbbášlaš doaibman vai sáhtá addit ovtadássásaš meannudeami ja olahit ovttalágan bohtosa.

⁷² http://www.ldo.no/globalassets/03_nyheter-og-fag/publikasjoner/hatyringer_og_hatkriminalitet_rapport.pdf

Dutkan čájeha ahte sápmelaččat vásihit hástalusaid dearvvašvuodabálvalusa oktavuodain, dakkáriid mat čuožžilit go dearvvašvuodabálvalusas váilu giella- ja kulturgelbbolašvuolta. Sámegeielat pasieanttat leat oppalaččat eanet duhtameahttumat suohkanlaš doavtterbálvalusain go dárogielagat. Lea dokumenterejuvvon ahte sápmelaš pasieanttat geain leat psyhkalaš váttut vásihit heajut dikšobealálašvuoda norgalaš dikšuiiguin go maid dáčča pasieanttat dahket, almma ahte dan fáhtejit dikšut⁷³. Bohtosat čájehit ahte lea stuorit vejolašvuolta positiiva dikšobohtosii jus pasieanttas ja dikšus lea seamma etnalaš duogáš⁷⁴. Sápmelaš pasieanttat (psyhkalaš dearvvašvuodadoaimmahagas) ávkástallet dávjjibut (go dáčča pasieanttat) molssaevttolaš dikšuid, nugo árbevirolaš veahkeheddjiid, ja sámi pasieanttat váillahit vuoiŋgalaš ja oskkolaš dimenšuvnna psyhkalaš dearvvašvuodadoaimmahagas.

Raporttat mat leat čállon Norggas ja Ruotas sápmelaččaid birra geain leat hedjonan doaimmánávccat orrot čájehame ahte čálgovuogádat vuosttažettiin lea heivehuvvon majoritehtaálbmogii ja ii leat heivehuvvon sámi álbmogii (Melbøe et al., 2016; Uttjek, 2016). Go ovdamearka dihte dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusat leat dušše dárogillii, ja kultuvrralaš konteavsttas mii gullá majoritehtii, de lea várra ahte sáhtá dáhpáhuvvot boasttu gulahallan sámi geavaheaddji ja veahkkedoaimmahaga gaskkas mii fas sáhtá daguhit ahte sámi geavaheaddji ii olat ollislaččat iežas dárbbuiguin (Nergård, 2006). Raporttas ”Situasjonon til samer med funksjonsnedsettelse” gos leat jearahallan olbmuid geain lea sápmelaš duogáš ja geain lea muhtunlágan diagnosa iežaset hedjonan doaimmánávccaid olis, bohtá ovdan ahte norgga čálgodoaimmahaga deaivvademiin jávká sápmelaš etnistehta fokusa duohkai maid bidjet doaimmánávccahisvuhtii (Melbøe et al., 2016). Čálgodoaimmahat fállá viidát standardiserejuvvon bálvalusaid mat leat heivehuvvon majoritehtaservodahkii ja –kultuvrii. Ovtadássásaš dearvvašvuodabálvalusat sámi álbmogii, lea dat mo geavaheaddjit vásihit bálvalusaid. Nugo dulkonbálvalusaid sámegeiela-dárogiela gaskkas, duhtavašvuolta bálvalusain, dearvvašvuodabargiid sámi kulturgelbbolašvuolta ja gielalašvuolta (K. L. Hansen, 2012).

Sápmelaččat geain leat hedjonan doaimmánávccat vásihit dávjá dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalus fáldaldagaid mat eai leat heivehuvvon sin kultuvrii, identitehtii ja árvvuide.

Olmuin geain lea sápmelaš duogáš ja leat hedjonan doaimmánávccat leat máŋga seamma hástalus go majoritehtaálbmogis, dasa lassin leat sis hástalusat mat čatnasit sin sámi kultuvrii, gillii, identitehtii ja eallinvuohkái (Melbøe et al., 2016). Ollu sápmelaččat geain leat hedjonan

⁷³ (Sørli & Nergard, 2005)

⁷⁴ (Møllersen, Sexton, & Holte, 2009)

doaibmanávccat dadjet ahte sii deaivvadit dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusfálaldagain mas lea váilevaš kultuvrralaš ipmárdus sámii kultuvrii ja identitehtii. Dattetge leat spiehkastagat, SANKS (Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psykalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu) namuhuvvo áhahussan mas lea sámii kulturipmárdus psykiátralaš veahkkefálaldaga siskkobeale (Melbøe et al., 2016). SANKS lea sihke našunála gelbbolašvuodabálvalus ja guovllupsyhkalaš guovddáš (GPG). Našunála gelbbolašvuodabálvalus galgá veahkkin fuolahit ahte sámii álbmot olles Norggas oažžu ovtadássásaš fálaldaga. Dearvvašvuodabargit olles riikkas sáhttet maiddái váldit oktavuoda SANKS:n ja oažžut rávvagiid ja bagadusaid. Sin bargu olggosguvlui lea lassin klinihkalaš bargui, okta deháleamos bargguin SANKS:s Namalassii diehtujuohkin sámii kulturipmárdusas ii-sápmelaš dearvvašvuodabargoustibiidda iešgudet dásis.

5.7 Guorahallamat givssideamis, vealaheamis, loavkideamis ja veahkaválddis sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat

Sápmelaččat vásihit dávjá vaššicealkámušaid, vealaheami ja givssideami dáláš Norggas (Ketil Lenert Hansen, 2016). Mañemus áiggi leat mii vásihan máŋga rasisttalaš ovdanbuktima ja ahte mearri man ollu loavkideaddji dadjamašat sápmelaččaid ektui medias leat leamaš, ja erenoamážit neahttadebáhtain, lea vuorrástuhtti ollu (K. L. Hansen, 2017). Go sápmelaččat vealahuvvot roavva sániiguin, sápmelaščucasiiguin, neahttahárdimiin ja dahkaluddanjuoigamiin, de dat lea oassin beaivválašrasismmas maid máŋga sápmelačča šaddet dovdat (Ketil Lenert Hansen, 2012). Mu dutkan mii lea oassin dearvvašvuodabargi- ja eallinláhkeguorahallamis sápmelaččain ja earáin Gaska-Norggas ja Davvi-Norggas (SAMINOR 1 guorahallan ja SAMINOR 2 guorahallan oassi 1 – doaimmahan Sámi dearvvašvuodabargi geain, UiT Norgga Árktilaš Universitehta) čájeha ahte dál sápmelaččat vásihit njealljegeardde eanet vealaheami go majoritehtanorgalaččat (K.L. Hansen, Minton, Friborg, & Sørli, 2017). Olbmot geat diedihedje vealaheami diedihedje maiddái dávjjibut heajut iešvásihuvvon dearvvašvuoda, eanet psykalaš streassa ja heajut loaktima ja čálggu (Friborg, Sørli, & Hansen, 2017; K. L. Hansen, Melhus, & Lund, 2010; K. L. Hansen & Sorli, 2012). Lea dattetge vuhtton ahte individuála fáktorat nugo nanu persovnnalašvuodabargi ja bearaš doarjja leat suodjaleaddji fáktorat (daid negatiiva dearvvašvuodaváikkuhusaide mat vealaheamis leat) sápmelaččaide geain lea nanu sámii identitehtadovdu (Friborg et al., 2017).

Lea ágga jáhkkit ahte sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat sáhttet vásihit givssideami iežaset sámevuoda dihte ja hedjonan doaibmanávccaid dihte. Aitto čadahuvvon riikkaviidosaš

jearahallaniskosis (T. Olsen, Vedeler, Elvegård, & Eriksen, 2016) olbmui gain leat hedjonan doaibmanávccat boahtá ovdan ahte ollugat vásihit vaššicealkámušaid, mii lea lahka givssideami, rasisma ja vealaheami. 391 olbmo 947 olbmoss (41%) dadjet ahte sii leat vásihan muhtunlágan dahje mánggalágan loavkideaddji cealkámušaid. Dat leat dáhpáhuvvon dávjjimusat skuvla oktavuodas, barggus, iešgudetlágan almmolaš arenain ja ránnjágottis, ja eanas háviid lea son gii dadjá daid, olmmoš gean dovdá ovdalaččas. Okta njealjádas oassi dan guorahallamis dieđiha ahte leat vásihan ovtta- dahje mánggalágan vaššicealkámušaid eará ákkaid dihte go sin hedjonan doaibmanávccaid dihte, dat sáhtte leat sohkabeali, liikeivnni, čearddalašduogáša, oskkoldaga dahje seksuála identitehta dihte (T. Olsen et al., 2016). Dan guorahallamis eai leat goitge sierra logut juste vealaheapmái olbmui gain leat hedjonan doaibmanávccat.

Mu maŋemus dutkanprošeavttas (SAMINOR 2 oassi 1 guorahallamis) čohkkejuvvui 2012:s dáhtá čearddalašvuodas, iešvásihuvvon vealaheamis ja maid oaivvildedje vealaheapmái sivvan. Okta vástáduš molssaevttuin lei doaibmahehttejumi. Guorahallan dahkkui 25 suohkanis viđa davimus fylkkas. Oktiibuot vástidedje 11 600 iskosa, dain lei 3928:s (33,9 % buohkain) sápmelaš duogáš (sámegiella, čearddalaš duogáš ja/dahje iešvásihuvvon čearddalašvuodta). Guorahallama bovdehus sáddejuvvui poasttain, ja oasseváldit sáhtte vástidit gažadanskovi bokte mii lei mielddusin dahje web-čovdosiin. Guorahallan lea čilgejuvvon dárkilit sierra vuodušusartihkkalis (Brustad, Hansen, Broderstad, Hansen, & Melhus, 2014).

Dan guorahallamis definerejuvvui vealaheapmi čuovvovaččat:

“Vealaheapmi dáhpáhuvvá go olbmui dahje muhtun joavkku olbmuiguin meannudit unnit ovdamunálaččat go earáiguin ovdamearka dihte čearddalašvuoda, oskkoldaga, jáhku, doaibmahehttejumi, agi dahje seksuála soju dihte”.

Guorahallamis boahtá ovdan ahte sii geat vástidedje ahte sii leat vealahuvvon, sis dieđihedje eanas sápmelaččat čearddalaš vealaheami, 4,1 % (101:s 2451 vástideaddjis) olles guorahallama joavkkus dadje ahte lei sin doaibmahehttejumi dihte. Dat lea gaskal 1,0 % ja 1,9 % olles sámi álbmogis, gitta das mo definere sámi čearddalašvuoda, geahča tabealla 5.1. Dat lea sullii duppalit nu ollu go norgga majoritehtaálbmoga lohku, mas vástideddjiid lohku lei gaskal 0,6 % (nissonat) ja 0,9 % (dievddut) (tabealla 5.1). Sohkabealejuohku lei ovttamade. (50 dievddu ja 51 nissona) 48 % (48 olbmo 101:s) lei sápmelaš duogáš. Dain gain lei sápmelaš duogáš orro 54 % sámegiela hálddašanguovllus (K.L. Hansen et al., 2017). Sápmelaš dievddut gain lei nanu sámi čatnašupmi dieđihedje alimus vealaheami oahppanávttuid dihte (tabealla 5.1).

Tabella 5.1 Sápmelaččat (nanu sámi čatnašumiin) ja eai-sápmelaččat (dáččat) geat diedihedje vealaheami doaibmahehttejumi ja oahppanváltuid dihte, sohkabeliid mielde. Proseanta. (i Hansen et al. 2017)

	Sápmelaččat (nanu sámi čatnašumiin)	Iešdiedihuvvon sápmelašvuolta	Sápmelaš bearašduogáš	Ii-sápmelaš majoritehta
Čearddalaš vealaheapmi (dievddut)	33.3	15.0	3.9	2.4
Čearddalaš vealaheapmi (nissonat)	31.9	17.0	3.3	2.9
Lea vásihan vealaheami doaibmahehttejumi dihte (dievddut)	1,0	1,6	1,9	0,9
Lea vásihan vealaheami doaibmahehttejumi dihte (nissonat)	1,1	1,3	1,3	0,6
Lea vásihan vealaheami oahppanváltuid dihte (dievddut)	2,9	1,8	2,3	1,4
Lea vásihan vealaheami oahppanváltuid dihte (nissonat)	1,5	1,1	1,6	0,9

Gáldu: (K.L. Hansen et al., 2017)

Sii geat diedihedje vealaheami doaibmahehttejumi dihte, dadje ahte sii doivo vealaheapmi dáhpáhuvai ovddemusat sin buozalmasvuoda ja oahppanváltuid dihte (eanet sápmelaš dievddut vásihedje vealaheami oahppanváltuideaset dihte go majoritehtaálbmogis). Sii diedihedje ahte vealaheapmi dáhpáhuvai válđoáššálaččat almmolašvuoda deaivvademiin ja go galge oažžut medisiinnalaš divššu, muhto maidđái nehtas ja báikkálašservodagas, gávppis dahje restauraŋŋa fitnamis ja go ohce barggu. Gažaldahkii gii lei vealahan sin, diedihedje dávjjimusat almmolaš bargiid ja olbmuid geain lea seamma čearddalaš duogáš go sis. Dat ahte dán guorahallamis oalle moattes vástidedje ahte sii leat vealahuvvon doaibmahehttejumiset dihte sáhtá leat go doaba doaibmahehttejummi assosiere doahpagii doaimmashehttejummi, iige doahpagii hedjonan doaibmanávccaide, mii lea eanet fáttmasteaddji doaba (K.L. Hansen et al., 2017).

Sámi logut mitalit 9:s mitaluvvui ahte skuvla lea dat servodatarena gos eanemus sápmelaččat leat vásihan vealaheami ("Sámi logut mitalit 9 : čielggaduvvon sámi statistihkka 2016," 2016). Ollu sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmanávccat leat garra vásáhusat skuvlla ja skuvlavázzima oktavuodas, oktan negatiiva vásáhusaiguin givssideami dihte. 42% (31 sápmelačča geain leat hedjonan doaibmanávccat) oasseváldiin dutkamušas "Situasjonon til samer med funksjonsnedsettelse" diedihit

iešgudetlágan vásáhusaid givssideamis (fysalaš, psyhkalaš ja njálmálaš) skuvla árgabeivvis (Melbøe et al., 2016). Dan jearahallanguorahallamis mitalit muhtumat ahte givssideapmi čatnasa sin hedjonan doaibmanávccaide. Muhtumat vástidit ahte lea sin sámevuoda dihte, ja muhtumat vástidit sivvan sihke sin sápmelašvuoda ja hedjonan doaibmanávccaide. Sii givssiduvvojit sihke sápmelaš ja dáčča mielohppiin. Ollu sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat vásihan garra skuvlaárgabeivvi givssideamiin, ja dán guorahallama oasseváldit mitalit ahte skuvla unnán doaimmahii givssidanválttisvuhtii ja dan heaittiheami ektui (Melbøe et al., 2016).

Suoma raporttas: ”Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities” boahdá ovdan ahte vuorrasit ja nuorat sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat vásihit vealaheapmi goabbat ládje. Boarráseamos informánttaid vásáhus vealaheamis čatnasa sápmelaččaid assimilerenpolitihkkii skuvllas. Unnánat sis leat vásihan vealaheami bajásšattadettiin doaibmanávccahisvuodaset dihte, muhto dadjet ahte rávis olmmožin leat vásihan vealaheami bargoeallimis doaibmanávccahisvuodaset dihte. Nuorra sápmelaččat vásihit ahte vealaheapmi čatnasa sin hedjonan doaibmanávccaide ja vealaheapmi maid leat vásihan lea eanet eahpenjuolga (subtiila) láhkásaš, ja dat gártá jávkkoahkkii vealaheami ektui maid vásihit hedjonan doaibmanávccaide dihte (Hokkanen, 2007).

Raporttas: ”Karlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder” (Gjertsen, 2017), čájehit čállit ahte sápmelaččat geain lea doaimmashehttejupmi, dávjjibut go olbmot geain lea doaimmashehttejupmi muhto ii leat sápmelaš duogaš/identitehta, vásihit ahte sidjiide hupmet fasttiid, vásihit áitimiid ja veahkaválldi (Gjertsen, 2017). Dan guorahallamis (7) čájehit, geahča tabealla 3.1, ahte doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea sámi duogaš/identitehta (n=27), leat vásihan ahte muhtun lea dadjan fasttiid sidjiide (42% versus 35%), ahte muhtun lea hárdán sin (48% versus 29%), ahte muhtun lea áitán lápmašuttit sin (33% versus 11%), ja/dahje ahte muhtun lea lápmašuttán sin (19% versus 11%) dávjjibut go doaimmashehttejuvvon olbmot geain ii leat sápmelaš duogaš/identitehta (n=47). Ja eanet nissonat go dievddut leat vásihan loavkideaddji dadjamušaid, áitagiid ja veahkaválldi (Gjertsen, 2017). Diehtit maidái eará dutkamis (SAMINOR 2 dutkamis) ahte sámi nissonat (geain lea nana sápmelaš čatnašupmi) vásihit eanet sohkaheamat vealaheami go norgalaš majoritehtanissonat (12% versus 3%) (K.L. Hansen et al., 2017) ja ahte sámi nissonat dávjjibut vásihit veahkaválldi (emošunála, fysalaš ja seksuálalaš) go norgga majoritehtanissonat (49% versus 35%) (Eriksen, Hansen, Javo, & Schei, 2015), geahča tabealla 3.2.

Tabealla 5.2 Doaimmashehttejuvvon olbmot sápmelaš ja ii-sápmelaš duogážiin/identitehtain geat leat vásihan iešgudetlágan vealaheami. Proseanta. (i Gjertsen et al. 2017)

	Doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea sápmelaš duogáš/identitehta (n=27)	Doaimmashehttejuvvon olbmot geain ii leat sápmelaš duogáš/identitehta (n=47)
Lea vásihan ahte muhtumat lea dadjan fasttiid.	42	35
Lea vásihan ahte muhtun lea hárdán	48	29
Lea vásihan ahte muhtun lea áitán lápmašuhttit	33	11
Lea vásihan ahte muhtun lea lápmašuhttán	19	11

Gáldu: (Gjertsen, 2017)

Tabealla 5.3 Sápmelaš nissonat (nanu sámi čatnašumiin) ja eai-sápmelaš majoritehtanissonat (dáččat) geat leat vásihan sohkebealát vealaheami ja veahkaválddi. Proseanta. (i Eriksen et al. 2015 og Hansen et al. 2017)

	Sápmelaš nissonat (nanu sámi čatnašumiin)	Eai-sápmelaš majoritehtanissonat
Lea vásihan sohkebealát vealaheami Gáldu: (26)	12	3
Lea vásihan veahkaválddi (emošunála, fysalaš ja seksuála) Gáldu: (34)	49	35

Gáldu: (K.L. Hansen et al., 2017) ja (Eriksen et al., 2015)

Vaikko ollu sápmelaččat leat vásihan vealaheami, de leat unnán sápmelaččat geat leat leamaš oktavuodaš Dásseárvo- og vealahanáittardeddiin (LDO). Das lea sáhka eahpeluohttamušvuodaš veahkkeapparáhttii. Mis eai leat logut das man ollu sápmelaččat diedihit vaššicealkámušaid politiijaide. Ovdalaš almmuhusat leat čájehan ahte dušše 1,8% sápmelaččain geat diedihit ahte leat vásihan vealaheami, leat leamaš oktavuodaš LDO:n (Ketil Lenert Hansen, 2016). Sáhttit árvidit ahte lea sullii seamma mearri sápmelaččain geain leat hedjonan doaibmahehttejuvvi geat váldet oktavuoda almmolašvuodain oažžun dihte suodjalusa vealaheami ja vaššicealkámušaid vuostá.

5.8 Psykososiála dearvvašvuohta ja vealaheapmi

Raporttas ”Karlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder” čájehit čállit ahte sápmelaš doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea sámi duogáš/identitehta almmuhit ollu alit oasi psyhkalaš vuorjašumiid go vástideaddjit geain ii leat sápmelaš duogáš/identitehta (Gjertsen, 2017), geahča figuvrra 3.3.

Tabealla 5.4 Doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea ja ii leat sápmelaš duogáš/identitehta gažaldagat psyhkalaš vuorjašumiin. Proseanta. . (i Gjertsen et al. 2017)

	Doaimmashehttejuvvon olbmot geain lea sápmelaš duogáš/identitehta (n=27)	Doaimmashehttejuvvon olbmot geain ii leat sápmelaš duogáš/identitehta (n=47)
Suhttu	48	21
Oktonasvuohta	39	31
Váivvis, morašlaš	50	35
Balus dahje vuorrádušas	46	18

Gáldu: (Gjertsen, 2017)

Álbmogis oppalaččat almmuhit sullii 11 % ahte sis leat mearkkašahti psyhkalaš váttut dearvvašvuodagiksin (SSB 2008). Logut badjelis čájehit ahte olbmot geain lea psyhkalaš doaimmashehttejuvumi lea mearkkašahti heajut dearvvašvuohta go oppalaš álbmogis. Gjertsen et al. 2007 raporta čájeha maiddái ahte lea posiitiiva assosiašuvdna dan gaskkas ahte muhtun lea dadjan fasttiid ja heajos psyhkalaš dearvvašvuohta (Gjertsen, 2017). Dat lea nu go ovdalaš dutkamušat leat čájehan oktavuoda givssideami/ čearddalaš vealaheami ja mentála dearvvašvuoda gaskkas (K. L. Hansen & Sørli, 2012). Vástideaddjit (SAMINOR 2 oassi 1 guorahallamis) geat diedihedje vealaheami, diedihit maid dávjjibut heajos mentála dearvvašvuodadili (HSCL-10) ja heajut loaktima ja čálgu (WHO-5) (Friborg et al., 2017; K. L. Hansen & Sørli, 2012). Lea almmatge čájehuvvon ahte individuála fáktorat nugo nanu persovnnalašvuohta ja bearša doarjja leat suodjaleaddji fáktorat (heajos dearvvašvuodaváikkuhusaide mat čuvvot vealaheami) sápmelaččain geain lea nanu sápmelaš identitehtadovdu (Friborg et al., 2017).

5.9 Hástalusat ja ávžžuhusat

Lea dokumenterejuvvon ahte erenoamážit sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat, vásihit gielalaš, kultuvrralaš ja vealaheaddji hehttehusaid sin servodat oassálastimis, maiddá dearvvašvuodasektora deaivvadeamiin (Melbøe et al., 2016; Uttjek, 2016). Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat deaivvadit dávjá dearvvašvuoda- ja fuolahusfálaldagain mii ii leat heivehuvvon sin kultuvrii, identitehtii ja árvvuide. Sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat leat erenoamáš suojeheames joavku man lea erenoamáš dehálaš vuhtiiváldit dan geatnegasvuoda ektui mii lea ovttađassásaš dearvvašvuoda- ja fuolahusbálvalusaid ektui ja sin stáhtusiin eamiálbmogin Norggas.

SANKS (Sámi našuvnnalaš gealbobálvalus – psyhkalaš dearvvašvuodasuddjen ja gárrendilledikšu) namuhuvvo áhahussan mas lea sámi kulturipmárdus psyhkalaš dearvvašvuodadoaimmahagas. Dat našunála gelbbolašvuodabálvalus galgá veahkkin fuolahit ahte sámi álbmot miehtá Norgga ožžot ovttađassásaš fálaldagaid. Dearvvašvuodabargit olles riikkas sáhttet váldit oktavuoda SANKS:n oažžut rávvagiid ja bagadusaid. Dehálaš ávžžuhus lea nannet SANKS barggu olggos guvlui olahan dihte ii-sápmelaš dearvvašvuodabargoustibiid iešgudetge dásiin dainna čehppodagain mii sis lea sámi kulturipmárdusas sápmelaččaid birra geain leat hedjonan doaibmanávccat.

Sámi erenoamášpedagogalaš bálvalus (SEAD) Statped Davvi vuolis, sáhtta veahkehit suohkaniid ja fylkkasuohkaniid láhčit dili kvalitatiiva buori oahpahussii sámegeilat mánáide, nuoraide ja rávisolbmuide geain leat erenoamáš oahpahusdárbbut, ja geain oahpahuslága mielde lea riekti sámegeilat fálaldahkii. Lea dehálaš ahte SEAD fálaldat lea olámuttus miehtá norgga sápmelaččaide geain leat hedjonan doaibmanávccat.

Dárbašit maiddá eanet dutkama suorggis sápmelaččat geain leat hedjonan doaibmanávccat, ávžžuhus lea ahte nannejit ja jotket viidasit barggu dáppe: Institutt for vernepleie, dutkanjoavku: Arktisk senter for velferds- og funksjonshemmingsforskning, Det helsevitenskapelige fakultet, UiT Norgga Arktalaš Universitehta.

Referanssat

- Aubert, V. (1978). *Den samiske befolkningen i Nord-Norge*. Oslo: Statistisk sentralbyrå.
- Barne- og likestillingsdepartementet (2008). *Om lov om forbud mot diskriminering på grunn av nedsatt funksjonsevne (diskriminerings- og tilgjengelighetsloven)* (Vol. nr 44 (2007–2008)). [Oslo]: [Regjeringen].
- Barne- og likestillingsdepartementet (2013). Frihet og likeverd: om mennesker med utviklingshemming (Vol. nr 45 (2012–2013), pp. 88 s.). Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Brustad, M., Hansen, K.L., Broderstad, A.R., Hansen, S., & Melhus, M. (2014). A population-based study on health and living conditions in areas with mixed Sami and Norwegian settlements – the SAMINOR 2 questionnaire study. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Int J Circumpolar Health*, 73, 23147. doi: 10.3402/ijch.v73.23147
- Bø, T.P., & Håland, I. (2013). *Funksjonshemma på arbeidsmarknaden i 2013* (Vol. 51/2013). Oslo: SSB.
- Diskrimineringslovutvalget. (2009). *Et helhetlig diskrimineringsvern* (Vol. 2009:14). Oslo: Statens forvaltningstjeneste. Informasjonsforvaltning.
- Edin-Liljegren, A., & Flyckt, K. (2017). *Förutsättningar och villkor för samer med funktionsnedsättning i de samiska förvaltningskommunerna i Sverige: Projektrapport*. Stockholm: Stockholm: NVC Nordens Välfärdcenter / Nordic Centre for Welfare and Social Issues.
- Eriksen, A.M., Hansen, K.L., Javo, C., & Schei, B. (2015). Emotional, physical and sexual violence among Sami and non-Sami populations in Norway: The SAMINOR 2 questionnaire study. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Scand J Public Health*, 43(6), 588-596. doi: 10.1177/1403494815585936
- Friborg, O., Sørli, T., & Hansen, K.L. (2017). Resilience to Discrimination Among Indigenous Sami and Non-Sami Populations in Norway: The SAMINOR 2 Study. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 48(7), 1009–1027. doi: 10.1177/0022022117719159
- Frihet og likeverd : om mennesker med utviklingshemming (2013). Meld. St. nr. 45 (2012–2013). Oslo: Det kongelige barne-, likestillings- og inkluderingsdepartement.
- Gjertsen, H., Melbøe, L., Fedreheim, G.E., & Fylling, I. (2017). Kartlegging av levekårene til personer med utviklingshemming i samiske områder. Campus Harstad: Nordens Välfärdcenter/UiT Norges arktiske universitet.
- Hansen, K.L. (2012). Likestillingsstatus blant samer – En kunnskapsstatus (Vol. vedlegg til NOU 2012:15 Politikk for likestilling, pp. 50). Oslo: Barne- og likestillingsdepartementet.
- Hansen, K.L. (2012). Samehets, fordommer og helse (pp. S. 71–79 : diagr.).
- Hansen, K.L. (2016). Selvopplevd diskriminering av samer i Norge i *Samiske tall forteller 9 : kommentert samisk statistikk 2016 Raporta (Sámi allaskuvla : trykt utg.)* (Vol. 1/2016). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Hansen, K.L. (2017). Legg samene i rør. Retrieved from <https://spicymedia.no/samfunn/digital-diskriminering-samer/>
- Hansen, K.L., Melhus, M., & Lund, E. (2010). Ethnicity, self-reported health, discrimination and socio-economic status: a study of Sami and non-Sami Norwegian populations. *Int J Circumpolar Health*, 69(2), 111–128.
- Hansen, K.L., & Sorlie, T. (2012). Ethnic discrimination and psychological distress: a study of Sami and non-Sami populations in Norway. *Transcult Psychiatry*, 49(1), 26–50. doi: 10.1177/1363461511433944

- Hansen, K.L., Minton, S.T., Friborg, O., & Sørli, T. (2017). Discrimination amongst Arctic indigenous Sami and non-indigenous populations in Norway – The SAMINOR 2 questionnaire study. *Journal of Northern Studies*, 10(2/2016), 45-84. Retrieved from <http://umu.diva-portal.org/smash/get/diva2:1105936/FULLTEXT01.pdf>
- Helse- og omsorgsdepartementet (2011). *Nasjonal helse- og omsorgsplan: 2011–2015* (Vol. nr. 16 (2010–2011)). Oslo: Departementenes servicesenter, Informasjonsforvaltning.
- Hokkanen, L. (2007). Experiences of inclusion and welfare services among Finnish Sámi with disabilities. Stockholm: Nordic Welfare Centre
- Holgerson, G., & Lovutvalget for lov mot etnisk d. (2002). Rettslig vern mot etnisk diskriminering : utredning fra utvalg oppnevnt ved kongelig resolusjon av 3. mars 2000 : avgitt til Kommunal- og regionaldepartementet 14. juni 2002. Norges offentlige utredninger (tidsskrift : online) (Vol. NOU 2002: 12). Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Informasjonsforvaltning.
- Huuva, K. (2014a). *Kunskapsläge: Personer med funktionsnedsättning och samisk bakgrund* (1 ed.). Stockholm: Nordens Vårhåndscenter.
- LDO (2011). Likeverdige helsetjenester for alle. Fra velvilje til handling. Oslo: LDO.
- Melbø, L., Johnsen, B.-E., Fedreheim, G.E., & Hansen, K.L. (2016). *Situasjonen til samer med funksjonsnedsettelse* (500 ed.). Stockholm: Nordens Vårhåndscenter/UiT Norges arktiske universitet.
- Møllersen, S., Sexton, H.C., & Holte, A. (2009). Effects of client and therapist ethnicity and ethnic matching: a prospective naturalistic study of outpatient mental health treatment in Northern Norway. [Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Nord J Psychiatry*, 63(3), 246–255. doi: 10.1080/08039480802576043
- Nergård, J.-I. (2006). *Den levende erfaring : en studie i samisk kunnskapstradisjon (The live experience: a study of Sami knowledge tradition)*. Oslo: Cappelen akademisk.
- Nystad, T., Melhus, M., & Lund, E. (2006). Samisktalende er mindre fornøyd med legetjenestene. *Tidsskrift for Den norske legeforening*, 126(6), 738–740.
- Olsen, C.R. (2011). *Likeverdige helsetjenester til en flerkulturell befolkning: en kvalitativ studie av pasienter med innvandrerbakgrunn og det norske helsevesenet*. Oslo: C.R. Olsen.
- Olsen, T., Vedeler, J.S., Elvegård, K., & Eriksen, J. (2016). Hatytringer, Resultater fra en studie av funksjonshemmedes erfaringer. *Nordlandsforskning*, 6/2016.
- Pettersen, T., & Brustad, M. (2015). Same Sámi? A comparison of self-reported Sámi ethnicity measures in 1970 and 2003 in selected rural areas in northern Norway. *Ethnic and Racial Studies*, 38(12), 2071–2089. doi: 10.1080/01419870.2015.1031262
- Pettersen, T., & Magritt, B. (2015). Sámi ethnicity as a variable. Premises and implications for population-based studies on health and living conditions in Norway: UiT The Arctic University of Norway.
- Samiske tall forteller 9 : kommentert samisk statistikk 2016*. (2016) Raporta (Sámi allaskuvla : trykt utg.) (Vol. 1/2016). Guovdageaidnu: Sámi allaskuvla.
- Sexton, R., & Sørli, T. (2008). Use of traditional healing among Sami psychiatric patients in the north of Norway. *Int J Circumpolar Health*, 67(1), 135–146.
- Slik har jeg det i dag: Rapport om levekår for mennesker med utviklingshemming. (2013). Oslo: Barne-, ungdoms- og familiedirektoratet.
- Solbakk, J.T., & Biti, B.H. (2004). *Samene: en håndbok*. [Karasjok]: Davvi girji.
- Sosial- og helsedepartementet (1995). NOU 1995: 6. *Plan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkning i Norge*.
- Sosial- og helsedepartementet (2001). Mangfold og likeverd: regjeringens handlingsplan for helse- og sosialtjenester til den samiske befolkningen i Norge : høringsutkast (pp. 55 s.). Oslo: Statens forvaltningstjeneste, Informasjonsforvaltning.

- Sørli, T., & Nergard, J.I. (2005). Treatment satisfaction and recovery in Saami and Norwegian patients following psychiatric hospital treatment: a comparative study. [Comparative Study Research Support, Non-U.S. Gov't]. *Transcult Psychiatry*, 42(2), 295–316.
- Uttjek, M. (2016). *Levnadsförhållanden bland samer med funktionsnedsättning i Sverige*. Stockholm: Stockholm: NVC Nordens Välfärdcenter / Nordic Centre for Welfare and Social Issues.
- Vårdal, L. (2010). Hva er velferdsstaten? , 25.10.2017, from <https://ndla.no/nb/node/21415?fag=36>

6 Eanandoalu ovdáneapmi sámi ássanguovlluin

Svanhild Andersen, Mearrasámi diehtoguovddáš. Cand.polit.

Čoahkkáigeassu:

Kapihttalis giedahallojuvvo eanandoalu ovdáneapmi sámi ássanguovlluin. Dáid guovlluid eanandoallostatistihkka, mas lea vuodđun Sámedikki ealáhusdoarjaga (SED) doaibmaguovlu, čájeha ahte dálldoaluid lohku lea eambo go beliin unnon áigodagas 1995–2013 (56 proseanta unnon). Buot hárvvimussan leat dál šaddan dat unnimus dálut, ja dávjjit dušše dálldoalut mat leat badjel 200 dekára. Eará guovlluin Sáltoduoddara davábealde ii lean dálldoaluid lohku unnon jur nu ollu (–50 proseanta).

Lassin eanandoalu gaskamearálaš loguide SED-guovlluin, giedahallá kapihttal SED-guovlluid ovdáneami regiovnnaid dásis. Guovlluid buohtastahttin čájeha muhtun muddui stuora erohusaid. Guhkimus eret gaskamearálaš logus (–56 proseanta) lea Nuorta-Finmmárkku SED-guovlu gos lea “dušše” 35 proseanta njiedjan ja Oarje-Finmmárkku SED-guovlu gos dálldoaluid lohku lea eanemus njiedjan áigodagas 1995–2013, olles 65 proseanta.

Kapihttalis geahčadit maid SED-guovlluid eanandoallostatistihkaid viidasit ovdánahttima, ja loahpahusas namuhuvvojit ovdamearkkat báikkálaš/regiovnnaš ángiruššamii jorgalahttit negatiiva ovdáneami; okta prošeakta Sis-Finmmárkkus (Ávjovári regiovnnas) ja okta Ivgus, ja lassin vel dárbu diehtit movt iešguđetllágan rámmaeavttut čuhcet ovdáneapmái iešguđet suohkaniin ja regiovnnaid.

6.1 Álggahus

Dán kapihttalis ovdanbuktit loguid mat čájehit muhtun ovdánanmearkkaid eanandoalus sámi ássanguovlluin 1989 rájes 2013 loahpa rádjái, namalassii 24 jagi áigodagas. Dieđut leat vuodđuduvvon Statistihkalaš guovddášdoaimmahaga (SGD) statistihkaide guovlluide mat leat Sámedikki ealáhusdoarjaortnega vuolde; namuhuvvon “ohcanvuodot doarjja ealáhusovdánahttimii” (oaniduvvon SED).⁷⁵ Kapihttal lea čuovvuleapmi 3. kapihttali *Sámi logut muitalit 2* (2009), kapihttal mas lei sihke eanandoallu, boazodoallu ja guolásteapmi fáddán, muhto mii giedahalai oanehit áigodaga (1989–2005). Dalle lei stuorimus rievdadus eanandoalus ahte dálldoaluid lohku lei njiedjan. Rievdan čájehii ahte smávva dálldoaluid lohku lei issorasat njiedjan, ja lassáneapmi ii lean eambo go stuorimus doaluid kategoriijas. Dát rievdan

⁷⁵Doarjjaortnega ovdalaš namma: Sámi ovdánahttinfoanda, oaniduvvon SOF.

čuovui seamma minstara go olles riikkas ja Davvi-Norggas muđui, muhto rievdadus lei stuorit SED-guovllus. Seammalágan rievdan leat ain maŋŋil 2006, muhto gávdnojit regionála erohusat.

Statistihkas leat logut SED-guovlluide ja maid nu gohčoduvvon *eará guovlluide*; ollislaš ja regiovníaid mielde. Nu sáhtá buohtastahttit rievddama gaskal SED-guovlluide ja eará guovlluide davábealde Sáltoduoddara, ja maid gaskal SED-guovlluide iešguhtet regiovníain. Dákkár buohtastahttin čájeha muhtun muddui ahte leat stuora erohusat regiovníain.

Kapihttalis leat guokte váldoasi. Vuosttaš oasis (čuokkis 6.4) ovdanbuktojit ja buohtastahttojuvvojit logut SED-guovllus ja eará guovlluin davábealde Sáltoduoddara. Dan maŋŋil ovdanbukto regiovnínalaš statistihka (čuokkis 6.5). Loahpaheamis árvaluvvojit muhtun odđa kategoriijat sámi ássanguovllu eanandoalloealáhusa statistihka vejolaš ovdánahttimii, ja leat vel moadde ovdamearkka mat čájehit ahte eanandoallu ain árvoštallojuvvo boahteáiggi ealáhussan dán guovlluin.

6.2 Lohkomateriála

SGD statistihka sámi ássanguovlluin lea nu movt namuhuvvon vuodduduvvon Sámedikki ealáhusdoarjaga doaibmaguvlui, oaniduvvon SED.⁷⁶ Guovllus leat suohkanat ja suohkanoasit mat dihto eavttuid vuodul leat definerejuvvon sámi ássanguovlun Norggas davábealde Sáltoduoddara. Leat válljejuvvon vuodđun statistihkkii dan dihte go dain leat báikkálaš servodagat mat veardiduvvojit mávssolažžan seailuhandihte ja ovdánahtindihte sámi kultuvrra ja ealáhusaid, seammás go Sámedikkis gávdnojit earenoamáš váikkuhangaskaoamit dán guvlui. Sámedikkis lea maid dárbu alccesis oažžut dieđuid mat čuvgejit otná dili ja vel rievdamiid muhtun áiggiis dán guovllu siskkoibealde vai de sáhtášii plánet movt atná ja árvoštallá ávkki dán gaskaomiin.

Maŋemus stuorideame maŋŋil 2012:s leat SED-guovllus 31 suohkana mat leat ollislaččat dahje osiid mielde SED-guovllus; 14 Finnmárkkus, 11 Romssas ja 4 Nordlándda davimus oasis. Lassin lea sámi álbmot Sáččas ja muđui Leaŋgáviika suohkanis, sámi álbmot lullisámeguovllus ja Sarnes gilis Davvenjárggas mielde geográfalaš doaibmaguovllus Sámedikki ealáhusovdáneami doarjjaortnegis. Dát guovllut eai leat gal mielde statistihka vuodus.

SGD dieđiha ahte muhtun logut sámi statistihkas leat nu unnit ahte daid ii sáhte almmuhit suohkandásis. Molssaektolaš almmuhandási suohkan- ja fylkadási gaskkas lea dan dihte ráhkaduvvon regionálalaš juohku SED-guovlluin ja *eará guovlluin* juohke fylkkas. Juohkin lea čilgejuvvon vuolleis. Suohkanat main lea dušše oasis mielde SED-guovllus, leat merkejuvvon bustávaiguin SED čilgehusas SED-guovlluide birra, ja lea *-mearka čilgehusas *eará guovllut*.

⁷⁶ Čilgehus SED-guovllu birra lea vuodduduvvon SGD raporta Sámi statistihka 2014 (Slaastad 2014) ja SGD neahttasiidduid dieđuid nala. Kapihttalis adno lohkomateriála tabeallain vižžon maŋemustá suoidnemánu 15. beaivvi 2016. SGD odastemiid dihte leat muhtun tabeallat rievdan namuhuvvon beaivvi rájes. Rievdadusat leat váldojuvvon vuhtii kapihttalis. Hui ollu giitosat Berit Bjørloie SGD ossodagas “Seksjon for primærnæringsstatistikk”, gii lea dahkan viiddis barggu go lea maŋgii loguid odastan ja rievdadan.

Guovllut

Nuorta-Finnmárku:

SED: Davvesiida SED, Gáŋgaviika, Unjárga, Máttá-Várjjat SED
Eará guovllut: Várggát, Čáhcesuolu, Davvesiida*, Bearalváhki, Báhcavuotna, Máttá-Várjjat*

Sis-Finnmárku:

Guovdageaidnu, Porsáŋgu, Kárašjohka, Deatnu. Suohkanat mat leat definerejuvnon Sis-Finnmárkun leat ollislaččat mielde SED-guovllus.

Oarje-Finnmárku:

SED: Áltá SED, Láhppi, Fálesnuorri, Muosát SED, Davvenjárga SED, Hámmárfeasta SED
Eará guovllut: Hámmárfeasta*, Áltá*, Ákŋoluokta, Muosát*, Davvenjárga*

Davvi-Romsa:

SED: Ivgu, Omasvuotna, Gáivuotna, Návuotna, Skiervá, Ráisa ja Gálsa, dat mearkkaša ahte buot Davvi-Romssa suohkanat leat mielde.

Lulli-Gaska-Romsa:

SED: Romsa SED, Skánit, Rivttát, Loabát, Báhcavuotna, Ráisavuotna SED ja Siellat
Eará guovllut: Harstad, Romsa*, Giehtavuotna, Bjarkøy, Ibestad, Bardu, Mátatvuopmi, Ráisavuotna*, Divrrát, Ránáidsuolu, Doasku, Birgi, Leaŋgáviika

Davvi Norlánda: SED: Áhkkánjárga SED, Hábmer, SED, Divttasvuotna, Evenášši SED
Eará guovllut: Bådádđjo, Áhkkánjárga*, Meløy, Oarjelij Bájddár, Bájddár, Sálát, Fuosku, Oarjelij Foalda, Stájgo, Hábmer*, Lodegii, Dieldanuorri, Evenášši*, Bálát, Røst, Værøy, Flakstad, Vestvågøy, Voagat, Ulpi, Bievák, Iksnášši, Suorta, Ándasuolu, Moskenes

Lassin dálldoaluid lohku ieašgudet sturrodakategoriijain (mihtiduvvon dekárii), čájeha statistihkka movt omiid lohku lea rievdan ja gaskamearálaš sturrodaga gussaealuin, eanandoalloeatnamiid mat leat anus ja masa eana atno, galle dálldoalli (váldodoallit), sohka-bealjuogu ja váldodolliid gaskamearálaš agi ja vel jahkebergguid logu. Kategoriijain leat logut ieašgudet áigodagaide, nu ahte ii sáhte oktiičaskit visot kategoriijaid go galgá čilget ja buohtastahtit ovdáneami dihto áiggis. Vuollelis leat áigodagat ja fáttát oppalašgovas.

Logut ieašgudet áigodagain

1989–2013: Olles SED: Dálldoaluid lohku (eanandoallofitnodagat⁷⁷) ieašgudet sturrodakategoriijain, gaskamearálaš doallosturrodas, eanandoalloeatnamat mat leat anus (dekára) ja masa eana atno, omiid lohku, gaskamearálaš gussaeallu, galle dálldoalu leat ieašgudet omiiguin, váldodolliid lohku ja sohka-bealjuohku ja vel gaskamearálaš ahki. Tabeallat main leat logut áigodagas 1989–2013 rádjái leat juhkkon guovtti áigodahkii, 12 jagi goabbáge, 1989–2001 ja 2001–2013, čuvgeandite lea go ovdáneapmi mannan ovtta guvlui goappaš áigodagain.

⁷⁷ SGD atná sáni eanandoallofitnodat mearkkašumiin ”Doaibma gos lea eanandoallu, das lea mielde gilvvgárdedoallu ja oapmedoallu.” (SGD, fáddásiidu eanandoallu). Dán kapihttalas atno sátni *dálldoallu*; dábbálaš sátni ealáhusas ja olbmuid gaskkas.

1995–2013: Dállodoaluid lohku, sturrodaga mielde mii lea anus eanandoalloareálan ja regionála juogu mielde Norggas davábealde Sáltođuoddara, ja maid SED ja eará guovlluin oktiibuot.

1999–2013: Bargoárjanat ja olbmot geat atnet bargoárjaniid eanan- ja gilvvagárdedoalus (diibmologut ja olbmot). Dát leat eahpesihkkaris logut, SGD dieđuid mielde.

2006–2013: Omiid lohku, SED-guovlluin ja eará guovlluin davábealde Sáltođuoddara oktiibuot ja regiovnnaid mielde.

2013: Eanandoalloareála anus ja masa eana atno, regiovnnaid Norggas davábealde Sáltođuoddara, ja maid SED ja eará guovlluin oktiibuot. Dán kategoriijas eai leat logut eambbo 2013 ovddas ii ge čájjet ovdáneami guhkes áiggi čađa, dan dihte leat guođđán daid loguid.

6.3 SED-guovllut ovttas

6.3.1 Dállodoaluid lohku ja gaskamearálaš doallosturrodat

Tabealla 6.1 čájeha eanandoallofitnodagaid logu SED-guovlluin oktiibuot 1989:s, 2001:s ja 2013:s. Das oidno maid 24 jagi rievdan proseantaid mielde, ja movt dát rievdamat leat dáhpuhuvvan guovtti guoktenuplohtjagi áigodagas. Buohtastahttindihte leat maid váldon mielde sullasaš logut Davvi-Norggas ja riikkas obbalaččat.

Tabealla 6.1 Dállodoaluid lohku, SED-guovllut, Davvi-Norga ja Norga, 1982–2013

Dállodoaluid lohku	1989	2001	2013	Rievdan % 1989–2001	Rievdan % 2001–2013	Rievdan % 1989–2013
SED-guovlluin						
Oktiibuot	2420	1413	770	–41,6	–45,5	–68,2
0–49 dekára	1145	228	57	–80,1	–75,0	–95,0
50–99 dekára	583	319	94	–45,3	–70,5	–83,9
100–199 dekára	494	451	205	–8,7	–54,5	–58,5
200 dekára ja eambbo	198	415	414	109,6	–0,2	109,1
Davvi-Norggas oktiibuot	9653	5953	3688	–38,3	–38,0	–61,7
Norggas oktiibuot	99382	65607	43726	–34,0	–33,4	–56

Gáldu: SGD Sámi statistihkka tabealla 07647 ja eanandoallostatistihkka tabealla 03313

Dállodoaluid lohku SED-guovlluin oktiibuot njiejai 2420 rájes 1989:is gitta 770 rádjái 2013:is, mii čájeha ahte lohku lea unnon 68 proseanta. Njiedjan lei stuorit go Davvi-Norggas (–62 proseanta) ja olles riikkas obbalaččat (–56 proseanta).

Vuosttaš guoktenuplotjagi áigodagas (1989–2001) lei njiedjan 42 proseanta SED-guovlluin, dat lea gaskamearálaččat 3,5 proseanta njiedjan jagis. Nuppi guoktenuplotjagi áigodagas (2001–

2013) lei njiedjan 46 proseanta, dat mearkkaša 3,8 proseanta jagis. Das sáhtta oaidnit sulli seamma stuora njiedjama dálloaluid logus goappaš áigodagain.

Viidáseappot čájeha tabealla 6.1 ahte šadde hárvvit unna dáložat ja eambo stuora dálloalut SED-guovlluin áigodagas 1989–2013. Visot sturrodatkategorijain vuollel 200 dekára lea leamaš njiedjan. Unnimus dálloalut leat šaddan hárvvimussan, go njiedjan lei olles 95 proseanta kategorijas 0–49 dekára ja 84 proseanta kategorijas 50–99 dekára. Kategorijas mas leat stuorimus dálloalut (badjel 200 dekára) lei baicca lassáneapmi 109 proseanta.

Tabealla 6.1 čájeha dalle ahte dálloaluid lohku SED-guovlluin oktiibuot lei eambo njiedjan go Davvi-Norggas ja Norggas áigodagas 1989–2013 (24 jagi). SED-guovlluid ja eará guovlluid davábealde Sáltoduoddara sáhtta buohtastahtit oanehit áigodagas; 1995–2013 (18 jagi), nu movt tabealla 6.2 čájeha.

Tabealla 6.2 Dálloaluid lohku, SED-guovllut ja eará guovllut davábealde Sáltoduoddara, 1995–2013

Dálloaluid lohku	1995	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovlluin oktiibuot	1730	770	-55,5
0–49 dekára	425	57	-86,6
50–99 dekára	486	94	-80,7
100–199 dekára	509	205	-59,7
200 dekára ja eambo	310	414	33,5
eará guovlluin davábealde Sáltoduoddara			
oktiibuot	3387	1685	-50,3
0–49 dekára	895	197	-78,0
50–99 dekára	868	238	-72,6
100–199 dekára	931	421	-54,8
200 dekára ja eambo	693	829	19,6

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 0764

Nu go oaidnit tabeallas 6.2, de lei njiedjan 56 proseanta SED-guovlluin oktiibuot áigodagas 1995–2013, ja 50 proseanta njiedjan eará guovlluin davábealde Sáltoduoddara. Lei 6 proseanta eambo njiedjan SED-guovlluin. Viidáseappot sáhtta buot sturrodatkategorijain oaidnit ahte eai leat šat nu ollu dálloalut vuollel 200 dekára (gaskal 60 ja 87 proseanta njiedjan) SED-guovlluin, ja lassáneapmi ii lean eambo go dáluin badjel 200 dekára (34 proseanta). Eará guovlluin davábealde Sáltoduoddara lei maid njiedjan sihke dáluid lohku oktiibuot ja buot sturrodatkategorijain vuollel 200 dekára, ja lassáneapmi dušše daid dáluid lohku mat leat badjel 200 dekára (20 proseanta; stuora dáluid lohku ii lassánan nu ollu go SED-guovlluin ollislaččat).

Tabealla 6.3 čájeha gaskamearálaš sturrodaga dálloaluin SED-guovlluin 1989:is, 2001:as ja 2013:is, ja lassin proseantaid mielde rievdamas 1989 rájes gitta 2013 rádjái.

Tabealla 6.3 Gaskamearálaš doallosturrodát, SED-guovllut, 1989–2013

Gaskamearálaš sturrodát dálloaluin	1989	2001	2013	Rievdan % 1989–2001	Rievdan % 2001–2013	Rievdan % 1989–2013
SED-guovlluin						
oktiibuot	79	152,1	248,4	92,5	63,3	214,4
0–49 dekára	26	30,5	26	17,3	–14,8	0,0
50–99 dekára	70,1	74,1	75	5,7	1,2	7,0
100–199 dekára	140,4	145,7	149,9	3,8	2,9	6,8
200 dekára ja eambbo	258,5	285,8	367,1	10,6	28,4	42,0

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07647

Dáluid gaskamearálaš sturrodát SED-guovlluin lassánii 79 dekáras 1989:s 248 dekárii 2013:s, ja dat adá 214 proseanta lassáneami. Sturrodátkategoriijat vuollel 200 dekára lassánedje 7 proseanta rádjái, dan bottas go stuorimus dálut (badjel 200 dekára) gaskamearálaččat sturro 42 proseanttain 1989 rájes 2013 rádjái.

6.3.2 Eanandoalloareála anus

Tabealla 6.4 čájeha man ollu areála adnui eanandoalus jagiin 1989, 2001 ja 2013 SED-guovlluin oktiibuot, Davvi-Norggas ja Norggas, makkár ulbmiliidda atnui ja movt juohku gaskal iešgudet ulbmila rievddai 24 jagis (1989–2013).

Tabealla 6.4 Eanandoalloareála anus (dekára), SED-guovllut, Davvi-Norga ja Norga, 1989–2013

Eanandoalloareála anus (dekára)	1989	2001	2013	Rievdan % 1989–2001	Rievdan % 2001–2013	Rievdan % 1989–2013
SED-guovllut						
oktiibuot	191190	214893	191256	12,4	–11,0	0,0
Ruohtasšattut biebmamii	11928	10063	3633	–15,6	–63,9	–69,5
Budehat	1625	998	253	–38,6	–74,6	–84,4
Eará šattut bealdduin ja	2155	1219	636	–43,4	–70,2	–83,2
Giettit maid láddje ja	175482	202613	187007	15,5	–7,7	6,6
Gilvojuvvon gieddi	161947	178843	159576	10,4	–10,8	–1,5
Davvi-Norga oktiibuot	859909	971256	892083	12,9	–8,2	3,7
Finnmárku	95411	104911	93521	10,0	–10,9	–2,0
Romsa	242389	272176	241069	12,3	–11,4	–0,5
Norlánda	522109	594169	557493	13,8	–6,2	6,8
Norga oktiibuot	9910773	10467172	9871428	5,6	–5,7	–0,4

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07646 ja eanandoallostatistihkka (Struktuvra eanandoalus) tabealla 04496

Nu go tabealla 6.4 čájeha, de lei eanandoalloareála mii lea anus SED-guovlluin stádis áigodagas 1989–2013. Jus juohká guovtti áigodahkii mat leat guoktenuplot jagi goabbáge, de oaidnit rievdamiid, álggos 12 proseantta lassáneami, ja manñil gis 11 proseantta njiedjama. Dát lea sullii seamma rievdatendeansa go Norggas oktiibuot. Norggas lea veaháš lassánan (4 proseanta) eanandoalloareála sturrodát oktiibuot namuhuvvon áigodagas (1989–2013).

Tabealla 6.4 čájeha viidáseappot eanandoalloareála atnu SED-guovlluin lea šaddan eambo ovttalágaš dan 24 jagis 1989 rájes gitta 2013 rádjái, dan dáfus ahte ollislaš areála gittiide lea vel eambo lassánan. Kategorijja «giettit maid láddje ja guodoha» lea lassánan (7 proseanta) ja lei dušše unnán njiedjan kategorijjas «gilvojuvvon gieddi» (–2 proseanta). Eará kategorijjain - «ruohtasšattut biebmamii, ruonasfuodar ja silošattut», «budehat» ja «eará šattut bealdduin ja gilvvagárdiin ja maid bráhkas», lei baicca njiedjan gaskal 70 ja 84 proseanta seamma áigodagas.

6.3.3 Omiid lohku, dálut main leat iešgudetlágan oamit ja omiid lohku juohke dálus

Eanas omiid logut leat njiedjan SED-guovllus áigodagas 1989–2013; sihke gusaid ja eará gussaelliid, sávzzaid, gáiccaid ja vuoncáid. Earret go heasttaid ja spiinniid lohku, nu movt tabealla 6.5 čájeha.

Tabealla 6.5 Omiid lohku, SED-guovllut, 1989–2013

Omiid lohku SED- guovlluin oktiibuot	1989	2001	2013	Rievdan % 1989–2001	Rievdan % 2001–2013	Rievdan % 1989–2013
Gussaeallit						
oktii	15250	14756	11654	–3,2	–21,0	–23,6
Gusat	6406	5712	4452	–10,8	–22,1	–30,5
Spiinnit	1275	3487	2194	173,5	–37,1	72,1
Heasttat	272	470	773	72,8	64,5	184,2
Sávza b. 1 jagi	41726	41968	31234	0,6	–25,6	–25,1
Mielkegáiccat	15605	10843	7089	–30,5	–34,6	–54,6
Vuoncát	35873	28523	19588	–20,5	–31,3	–45,4

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07641

Gussaelliid lohku oktiibuot njiejai 24 proseanta, gusaid lohku njiejai 31 proseanttain, sávzzat fas 25 proseanttain, gáiccat 55 proseanttain ja vuoncáid lohku njiejai 45 proseanttain SED-guovlluin áigodagas 1989–2013. Viidáseappot čájeha tabealla 6.5 ahte heasttaid lohku lassánii olles 184 proseanttain, ja spiinniid lohku gis 72 proseanttain. Obbalaččat sáhttá lohkat ahte lei oalle stuora rievdan elliiddoalus SED-guovlluin.

Tabealla 6.6 čájeha dálloaluid logu main leat iešgudetlágan oamit.

Tabealla 6.6 Dállodoaluid lohku main leat iešgudetlágan oamit, SED-guovllut, 1989–2013

	1989	2001	2013	Rievdan %	Rievdan %	Rievdan %
				1989–2001	2001–2013	1989–2013
Gussaeallit okti	636	486	256	–23,6	–47,3	–59,7
Gusat	530	408	233	–23,0	–42,9	–56,0
Sávza b.1 jagi	1519	794	369	–47,7	–53,5	–75,7
Mielkegáiccat	255	147	63	–42,4	–57,1	–75,3
Spiinnit	38	30	8	–21,1	–73,3	–78,9
Vuoncát			

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07642

SED-guovlluin oktiibuot ledje eanemus dállodoalut main ledje sávzzat badjel 1 jagi (dahje lassin eará elliide) sihke 1989, 2001 ja 2013. Muhto nu movt tabealla 6.6 maid čájeha, lei ollu njiedjan dállodoaluid lohku main leat sávzzat áigodagas 1989–2013 (–76 proseanta). Njiedjan lei sullii seamma ollu dállodoaluin main leat gáiccat. Dállodoalut main leat gussaeallit eai lean nu ollu njiedjan (–60 proseanta, das lea 56 proseanta njiedjan go guoská gussadoaluide). Dállodoalut main leat spiinnit njiejai buot eanemus, 79 proseanta 1989 gitta 2013 rádjái. Muhto dás lea sáhka unnit loguid birra: 34 dállodoalu main spiinnit 1989:is ja dušše 6 doalu 2013:is.

Seammás go omiid lohku lea sakka unnon SED-guovlluin, de lea oapmealu sturrodan lassánan juohke dálu nammii⁷⁸. Stuurimus rievdan lei sávzadoaluin: 1989 rájes gitta 2013:ii rádjái stuorui gaskamearálaš sávzaeallu 208 proseanta. Dáluin main lei sávzadoallu ledje 2013:is gaskamearálaččat 85 sávzza mat leat badjel jagi. Vástideaddji logut ledje 46 gussaealli oktiibuot, 19 gusa ja 113 gáicca.

6.3.4 Dállodolliid sohkabealli ja ahki

Dállodolliid lohku njiejai, sihke nissoniid ja dievdduid (váldodoallit) SED-guovlluin ollislaččat áigodagas 1989–2013, nu oaidnit tabeallas 6.7. Das oaidnit maid ahte gaskamearálaš ahki stuorui goappaš sohkabealli dállodolliin.

Tabealla 6.7 Váldodolliid lohku 1989–2013, ja gaskamearálaš ahki (ruoduid siste), 1989–2013

Dállodolliid lohku sohkabealli ja gaskamearálaš mielde	1989	2001	2013	Rievdan % 1989–2001	Rievdan % 2001–2013	Rievdan % 1989–2013
SED-guovlluid váldodoallit						
Dievddut	2004(51)	1130(49)	574(52)	–43,6	–49,2	–71,4
Nissonolbmot	389(53)	271(49)	164(49)	–30,3	–39,5	–57,8
Eahpepersovnnalaš	27	12	32	–55,6	166,7	18,5

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07635

⁷⁸ Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07642

Stuorimus njiedjan proseanttaid mielde lei dievdováldodolliid logus (–72 proseanta). Dan dihte lassánii nissonoassi áigodagas 1989–2013 SED-guovlluin, ja lei 22 proseanta 2013:s. De lei dat lassánan 6 proseanttain, loguid vuodul mat leat tabeallas 6.8. Riikadásis lei 15 proseanta 2013:s, ja dat lei dalle vuollelis go SED-guovlluin.⁷⁹

Kategoriija ”eahpepersovnnalaš geavaheaddji” (dego ovdamearkka dihte suokkan, fylkaskuokkan dahje institušuvdna) lei dušše 1 proseanta 1989:s (buot geavaheddjiin oktiibuot) ja 4 proseanta 2013:s SED-guovlluin oktiibuot.

Áigodagas 1989–2013 šattai dievdováldodoalli SED-guovlluin gaskamearálaččat jagi boarráseabbo (51 jagis 52 jahkái), seammás go nissováldodoalli nuorasnuvai njeljiin jagiin (53 jagis 49 jahkái). Oanehit áigodagas, 2001:s 2013 rádjái, njeijai dálldolliid gaskamearálaš ahki riikadásis ovttain jagiin dievdduin (49 jagis 48 jahkái) ja golmmain jagiin nissoniin (51 jagis 48 jahkái)⁸⁰, seammás go SED-guovlluin goarkŋui dievdduin ahki badjelii golmmain jagiin (49 jagis 52 jahkái) ja nissoniin bisui seamma ahki (49 jagi).

Ollislaš bargosadjemearri eanandoalus SED-guovlluin lea njiedjan birrasiid 30 proseanta SED-guovlluin áigodagas 1989–2013, eará sániiguin dušše 14 jagis (SGD, sámi statistihkka tabealla 07615⁸¹). Logut leat beare eahpesihkkarat dan dihte ii sáhte daid guorahallat dahje buohtastahttit eará guovlluiguin.

6.4 Rievdan regiovnain

Regiovnain buohtastahttin áigodagas 1995–2013 čájeha nu movt ovdalis namuhuvvon dálldoaluid loguid njiedjama 56 proseanta SED-guovlluin ja 51 proseanta eará guovlluin davábealde Sáltdouddara. Ledje gal muhtomin stuora erohusat regiovnain, dan birra čálán eambo čuokkis 6.4.7 vuolde. Vuolábealde leat logut vižžon SED-guovlluin ja eará guovlluin davábealde Sáltdouddara.

6.4.1 Nuorta-Finmárku

SED: Davvesiida SED, Gáŋgaviika, Unjárga, Máтта-Várjjat SED
Eará guovllut: Várggát, Čáhcesuolo, Davvesiida*, Bearalváhki, Báhcavuotna, Máтта-Várjjat*

Tabealla 6.8 čájeha dálldoaluid lohku Nuorta Finmárkkus. SED-guovlluin Nuorta-Finmárkkus njeai dálldoallut unnimus SED-guovlluin.

⁷⁹ Rehkenastojuvvon SGD eanandoallostatihka vuodul tabealla 05976.

⁸⁰ Logut vižžon SGD eanandoallostatihkas tabealla 05976.

⁸¹ Tabealla 07615: Sámi statistihkka. Bargoáigi eanan- ja šaddogárdedollui ja olbmot geat bidjet bargoáiggi eanan- ja šaddogárdedollui, Norga davábealde Sáltdouddara

Tabealla 6.8 Dállodoaluid lohku, Nuorta-Finnmárku, 1995–2013

Dállodoaluid lohku	1995	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovlluin Nuorta-Finnmárkkus			
oktiibuot	85	55	–35,3
0–49 dekára	27	9	–66,7
50–99 dekára	11	5	–54,5
100–199 dekára	19	9	–52,6
200 dekára ja eambo	28	32	14,3
Eará guovlluin Nuorta-Finnmárkkus			
oktiibuot	44	26	–40,9
0–49 dekára	4	:	:
50–99 dekára	7	:	:
100–199 dekára	14	9	–35,7
200 dekára ja eambo	19	15	–21,1

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07645

Tabealla 6.8 čájeha ahte dállodoaluid lohku Nuorta-Finnmárkkus SED-guovlluin njiejai 35 proseanttain áigodagas 1995–2013, mii lei arvat vuolles go gaskamearálašlohku olles SED-guovllus (–56 proseanta), ja buot unnimus njiedjan buot guovlluin. Viidáseappot čájeha tabealla ahte hárvvimussan šadde buot unnimus dálut, ja lassáneapmi lei dáluin mat leat badjel 200 dekára (14,3 proseanta). Eará guovlluin Nuorta-Finnmárkkus lei dállodoaluid logu njiedjan 41 proseanta áigodagas 1995–2013, dat lea eambo njiedjan go SED-guovlluin Nuorta-Finnmárkkus.

Tabealla 6.9 čájeha ahte iešgudet omiid lohku rievddai goabbat ládje SED-guovlluin ja eará guovlluin.

Tabealla 6.9 Omiid lohku, Nuorta-Finnmárku, 2006–2013

Omiid lohku	2006	2013	Rievdan % 2006–2013
SED-guovlluin Nuorta-Finnmárkkus			
Gussaeallit oktiibuot	1130	1021	–9,6
Gusat	436	413	–5,3
Sávzzat badjel 1 jagi	1704	2244	31,7
Mielkegáiccat	0	0	0
Spiinnit	11514	0	:
Vuoncát		11507	–0,1
Eará guovllut Nuorta-Finnmárkkus			
Gussaeallit oktiibuot	407	454	11,5
Gusat	139	183	31,7
Sávzzat badjel 1 jagi	2227	2214	0,6
Mielkegáiccat	0	0	:
Spiinnit	54	:	:
Vuoncát	:	:	:

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07640

Sávzzaid lohku (badjel 1 jagi) lassánii 32:in proseanttain Nuorta-Finmmárkku SED-guovlluin áigodagas 2006–2013, seammás go Nuorta-Finmmárkkus eará guovlluin ii lean báljo rievdan. Gussaelliid lohku oktiibuot ja gusaid lohku njeijai SED-guovlluin ja lassánii dain eará guovlluin. Sáhtta lohkat ahte elliiddoallu Nuorta-Finmmárkkus rievddai máŋgga ládje.

6.4.2 Sis-Finmmárku

Suohkanat definerejuvvon Sis-Finmmárkun (Deatnu, Kárašjohka, Guovdageaidnu ja Porsáŋgu) leat buohkat ollislaččat mielde SED-guovllus. Tabealla 6.10 ja 6.11 čájehit movt dálldoaluid ja omiid lohku lea rievdan Sis-Finmmárkkus.

Tabealla 6.10 Dállodoaluid lohku, Sis-Finmmárku, 1995–2013

Dállodoaluid lohku Sis-Finmmárkkus	1995	2013	Rievdan % 1995–2013
Oktiibuot	315	143	–54,6
0–49 dekára	57	12	–78,9
50–99 dekára	72	16	–77,8
100–199 dekára	91	35	–61,5
200 dekára ja eambo	95	80	–15,8

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07645

Dállodoaluid lohku Sis Finmmárkkus njeijai 315 rájes 1995:s 143 rádjái 2013:s. Dát lea 55 proseanta njiedjan, ja dat lea unnit go gaskamearálaš lohku olles SED-guovllus (– 61 proseanta). Njiedjan kategorijain vuollel 200 dekára lei gaskal 62 ja 79 proseanta, ja kategorijain badjel 200 dekára lea 16 proseanta. Dan 143 dáluin mat vel ledje báhcán Sis-Finmmárkui ledje eatnasat badjel 200 dekára (80 dálu).

Maid Sis-Finmmárkkus unnui omiid lohku, oaidnit tabeallas 6.11.

Tabealla 6.11 Omiid lohku, Sis-Finmmárku, 2006 –2013

Omiid lohku Sis-Finmmárkkus	2006	2013	Rievdan % 1995–2013
Gussaeallit oktiibuot	3551	3054	–14,0
Gusat	1386	1164	–16,0
Sávzzat badjel 1 jagi	3845	2856	–25,7
Mielkegáiccat		0	
Spiinnit	85	81	–4,7
Vuoncát	:	:	:

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07640

Gussaelliid lohku njeijai 14 proseanta Sis-Finmmárkkus áigodagas 2006–2013 (gusat unno 16 proseanttain), sávzalohku 26 proseanta ja spiinnit 5 proseanta. Lei unnit njiedjan go gaskamearálaš logut SED-guovlluin (tabealla 6.5).

6.5.3 Oarje-Finnmárku

SED: Áltá SED, Láhppi, Fálesnuorri, Muosát SED, Davvenjárga SED, Hámmárfeasta SED
 Eará guovllut: Hámmárfeasta*, Áltá*, Ákŋoluokta, Muosát*, Davvenjárga*

Tabealla 6.12 čájeha movt dálloaluid lohku lea rievdan Oarje-Finnmárkkus.

Tabealla 6.12 Dállodoaluid lohku, Oarje-Finnmárku, 1995–2013

	1995	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovllut Oarje-Finnmárkkus			
oktiibuot	88	31	–64,8
0–49 dekára	29	4	–86,2
50–99 dekára	23	5	–78,3
100–199 dekára	24	6	–75,0
200 dekára ja eambo	12	16	33,3
Eará guovllut Oarje-Finnmárkkus			
oktiibuot	148	73	–50,7
0–49 dekára	36	12	–66,7
50–99 dekára	31	5	–83,9
100–199 dekára	43	15	–65,1
200 dekára ja eambo	38	41	7,9

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07645

Njiedjan dálloaluid logus Oarje-Finnmárkku SED-guovlluin lei olles 65 proseanta áigodagas 1995–2013; 88 rájes gitta 31 dállodollui. Dát lea eambo go gaskamearálaš logut SED-guovlluin oktiibuot (–56 proseanta). Sturrodatkategorijain vuollel 200 dekára lei njiedjan gaskal 75 ja 86 proseanta, seammás go dálut mat leat badjel 200 dekára lassánedje 33 proseanttain. Oarje-Finnmárkku eará guovlluin lei dálloaluid lohku veahá unnit njiedjan; – 51 proseanta.

Tabealla 6.13 čájeha movt omiid lohku lea rievdan Oarje-Finnmárkkus.

Tabealla 6.13 Omiid lohku, Oarje-Finnmárku, 2006–2013

Omiid	lohku	2006	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovlluin Oarje-Finnmárkkus				
Gussaeallit	oktiibuot	843	573	-32,0
Gusat		278	217	-21,9
Sávzzat badjel 1 jagi		1098	673	-38,7
Mielkegáiccat		0	0	0
Spiinnit		32	0	-100,00
Vuoncát		0	:	:
Eará guovlluin Oarje-Finnmárkkus				
Gussaeallit	oktiibuot	2674	2386	-10,8
Gusat		920	963	4,7
Sávzzat badjel 1 jagi		1496	1455	-2,7
Mielkegáiccat		0	0	0
Spiinnit		91	0	-100,0
Vuoncát		:	:	:

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07640

Dállodoallu unnui maid Oarje-Finnmárkkus áigodagas 2006–2013. Tabealla čájeha ahte logut leat rievdan goabbat ládje SED-guovlluin ja eará guovlluin Oarje-Finnmárkkus, ja eanemus njiedjan loguin lea SED-guovlluin. Lea earenoamážit sávzaloguid rievdan (-39 proseanta) mii lea earálágan go rievdan eará guovlluin Oarje-Finnmárkkus (-2,7 proseanta), gaskamearálaš lohku SED-guovlluin ollislaččat (-19 proseanta) ja vel SED-guovlluin Nuorta-Finnmárkkus, gos nu movt ovdal lea namuhuvvon lassánedje sávzzat 32 proseanttain áigodagas 2006–2013.

Eará guovlluin Oarje-Finnmárkkus lei gussaelliid ja sávzzaid logu njiedjan arvat unnit go SED-guovlluin, nu movt oaidnit tabeallas 6.13, ja doppe lei vel lassáneapmi gussalogus. Spiinnedoallu gal heaittihuvvui, čájeha statistihkka, sihke SED-guovlluin ja eará guovlluin Oarje-Finnmárkkus.

6.4.4 Davvi-Romsa

SED: Ivgu, Omasvuotna, Gáivuotna, Návuotna, Skiervá, Ráisa ja Gálsa, dat lea olles Davvi-Romsa

Tabealla 6.14 čájeha movt dállodoaluid lohku lea rievdan Davvi-Romssas.

Tabealla 6.14 Dállodoaluid lohku, Davvi-Romsa, 1995–2013

Dállodoaluid lohku	1995	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovlluin Davvi-Romssas oktiibuot	580	233	–59,8
0–49 dekára	177	16	–91,0
50–99 dekára	194	35	–82,0
100–199 dekára	152	54	–64,5
200 dekára ja eambo	57	128	124,6

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07645

Davvi-Romssas njejjai dállodoaluid lohku 580 dállodoalus 1995:s gitta 233 dollui 2013:s; 60 proseanta njiedjan, veaháš eambo go gaskamearalaččat olles SED-guovllus (–56 proseanta). Kategorijat vuollel 200 dekára njidje gaskkal 65 ja 91 proseanta, seammás go dállodoalut badjel 200 dekára lassáneje 128 proseanta. 2013:s ledje 119 dálu dán kategorijas Davvi-Romssas, ja dušše 16 dain unnimus dáluin mihtiduvvon areála vuodul mii lea anus (0–49 dekára).

Tabealla 6.15 čájeha omiid logu rievdamu Davvi-Romssas.

Tabealla 6.15 Omiid lohku, Davvi-Romsa, 2006–2013

Omiid lohku Davvi-Romssas	2006	2013	Rievdan % 1995–2013
Gussaeallit oktiibuot	3141	2672	–14,9
Gusat	1173	1000	–14,7
Sávzzat badjel 1 jagi	13743	12005	–12,6
Mielkegáiccat	5069	4544	–10,4
Spiinnit	2511	915	–63,6
Vuoncát	310	287	–7,4

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07640

Measta buot kategorijain lea omiid lohku Davvi-Romssas njiedjan gaskkal 10 ja 15 proseanta áigodagas 2006–2013. Spiehkastat lea spiidnedoallu, mii njejjai 64 proseanta. Vuoncáid lohku njejjai 7 proseanta.

6.4.5 Lulli-/Gaska-Romsa

SED: Romsa, SED, Skánit, Rivttát, Loabát, Ráisavuotna, SED, Siellat Eará guovllut: Hárstad, Romsa*, Giehtavuotna, Bjarkøy, Ibestad, Bardu, Mátlatvuopmi, Ráisavuotna*, Divrrát, Ránáidsuolu, Doasku, Birgi, Leaŋgáviikka, Báhcavuotna

Tabealla 6.16 čájeha dállodoaluid loguid rievdamu Lulli-/Gaska-Romssas.

Tabealla 6.16 Dállodoaluid lohku, Lulli-/Gaska-Romsa, 1995–2013

Dállodoaluid lohku	1995	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovlluin Lulli-/Gaska-Romssas			
oktiibuot	621	284	-54,3
0–49 dekára	114	10	-91,2
50–99 dekára	178	30	-83,1
100–199 dekára	214	96	-55,1
200 dekára ja eambo	115	148	28,7
Eará guovlluin Lulli-/Gaska-Romssas			
oktiibuot	1060	506	-52,3
0–49 dekára	282	56	-80,1
50–99 dekára	277	80	-71,1
100–199 dekára	302	140	-53,6
200 dekára ja eambo	199	230	15,6

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07645

SED-guovllus Lulli-/Gaska-Romssas šadde 54 proseanta unnit dállodoalut áigodagas 1995–2013; 621 dállodoalu rájes 1995 gitta 284 rádjái 2013. Dat mearkkaša ahte lea sullii nu go gaskamearálaš lohku olles SED-guovllus (-56 proseanta), ja veaháš eambo go eará guovlluin Lulli-/Gaska-Romssas (-52 proseanta). Šadde unnit dállodoalut mat leat vuollel 200 dekára (gaskal 55 ja 91 proseanta njiedjan) ja šadde seammás 29 proseanta eambo dálut badjel 200 dekára.

Tabealla 6.17 čájeha movt omiid lohku rievddai Lulli-/Gaska-Romssas.

Tabealla 6.17 Omiid lohku, Lulli-/Gaska-Romsa, 2006–2013

Omiid lohku	2006	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovlluin Lulli-/Gaska-Romssas			
Gussaeallit oktiibuot	5439	4104	-24,5
Gusat	2079	1572	-24,4
Sávza badjel jagi	14112	11997	-15,0
Mielkegáiccat	3758	2545	-32,3
Spiinnit	1367	799	-41,6
Vuoncát	1542	7691	398,8
Eará guovlluin Lulli-/Gaska-Romssas			
Gussaeallit oktiibuot	9107	8368	-8,1
Gusat	3243	3038	-6,3
Sávza badjel jagi	24412	21554	-11,7
Mielkegáiccat	2069	1480	-28,5
Spiinnit	3242	3413	5,3
Vuoncát	20109	31623	57,3

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07640

Omiid lohku Lulli-/Gaska-Romssa SED-guovlluin maid njejai áigodagas 2006–2013. Sávza-lohku lei eanemus stádis, njejai dušše 15 proseantta. Lassáneapmi lei dušše vuoncáid logus, olles 399 proseanta.

Eará guovlluin Lulli-/Gaska-Romssas ii lean omiid lohku nu ollu njiedjan, ii gussaelliid, ii sávzzaid ii ge gáiccaid. Spiidnedoalu logut ledje oalle stáddás ja vuoncáid lohku lassáni 57 proseanta; mihá unnit lassáneapmi go SED-guovlluin Lulli-/Gaska-Romssas.

6.4.6 Davvi Norlánda

SED: Áhkkánjarga SED, Hábmmer SED, Divttasvuotna, Evenášši SED
Eará guovllut: Bådádjo, Áhkkánjarga*, Meløy, Oarjelij Bájddár, Bájddár, Sálát, Fuosku, Oarjelij Foalda, Stájgo, Hábmmer*, Lodegii, Dielданuorri, Evenášši*, Bálát, Røst, Værøy, Flakstad, Vestvågøy, Voagat, Ulpi, Bievák, Iksnášši, Suorta, Ándasuolu, Moskenes

Tabealla 6.18 čájeha dálloaluid logu rievdamu Davvi Norlánddas.

Tabealla 6.18 Dálloaluid lohku, Davvi Norlánda, 1995–2013⁸²

Dálloaluid lohku	1995	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovlluin Davvi Norlánddas			
oktiibuot	41	24	–41,5
0–49 dekára	21	6	–71,4
50–99 dekára	8	3	–62,5
100–199 dekára	9	5	–44,4
200 dekára ja eambbo	3	10	233,3
Eará guovllut Davvi Norlánddas			
oktiibuot	2135	1080	–49,4
0–49 dekára	573	128	–77,7
50–99 dekára	553	152	–72,5
100–199 dekára	572	257	–55,1
200 dekára ja eambbo	437	543	24,3

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07645

Davvi Norlándda SED-guovlluin lei dálloaluid logu njiedjan 42 proseanta áigodagas 1995–2013 (44 doalus gitta 24 dollui), nu lei unnit njiedjan go gaskamearálaččat olles SED-guovllus (–56 proseanta). Go lea hupmu dáluid sturrodaga birra, oaidnit seamma minstara go eanandoalus muđui: hárvvibut unna dáložat ja dávjjibut stuora dálut. Dálloalut vuollel 200 dekára njidje gaskal 44 ja 71 proseanta, seammás go dálloalut badjel 200 dekára lassánedje olles 233 proseantta (3 rájes 10 rádjái, mat leat unna logožat).

Eará guovlluin lei dálldoaluid njedjan 49 proseanta áigodagas 1995–2013, dat lei eambo njedjan go SED-guovlluin davvi Norlánddas. Stuorimus erohus lea dálldoalut badjel 200 dekára mat lassánedje “dušše” 24 proseanta, seammás go davvi Norlánda SED-guovlluin lassánedje 233 proseanta, nu go ovdal namuhuvvon.

Tabealla 6.19 čájeha omiid loguid rievdamá Davvi Norlánddas.

Tabealla 6.19 Omiid lohku, Davvi Norlánda, 2006–2013

Omiid lohku	2006	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovlluin davvi Norlánddas			
Gussaeallit oktiibuot	214	230	7,5
Gusat	74	86	16,2
Sávzzat badjel 1 jagi	1721	1459	-15,2
Mielkegáiccat	0	0	
Spiinnit	0	0	
Vuoncát	2520	0	-100,0
Eará guovlluin davvi Norlánddas			
Gussaeallit oktiibuot	25820	23527	-8,9
Gusat	8666	8016	-6,5
Sávzzat badjel 1 jagi	45062	42717	-5,2
Mielkegáiccat	3603	3324	-7,7
Spiinnit	11613	10962	-5,6
Vuoncát	44846	40946	-8,7

Gáldu: SGD, Sámi statistihkka tabealla 07640

Gussaealliid lohku oktiibuot SED-guovllus Norlánddas lassánii 8 proseanttain áigodagas 2006–2013, ja gusaid lohku fas 16 proseanttain. Šadde 15 proseanta unnit sávzzat seamma áigodagas, ja dat 2520 vuoncá mat ledje 2006:s ledje jávkan 2013:s. Eará guovlluin Davvi Norlánddas ledje logut unnán rievdan visot omiid kategoriijain (njedjan vuollel 10 proseanta).

6.4.7 SED-guovlluid buohtastahttin

Go buohtastahtá SED-guovlluid regiovnnaid mielde ihtet muhtun muddui stuora erohusat, nu movt tabealla 6.20 čájeha.

Tabealla 6.20 Dállodoaluid lohku, SED-guovlluid regiovnnaid, 1995–2013

Dállodoaluid lohku SED-guovlluin	1995	2013	Rievdan % 1995–2013
SED-guovllut oktiibuot	1730	770	–55,5
Eará guovllut oktiibuot	3387	1685	–50,3
SED-guovllut regiovnnaid mielde:			
Nuorta-Finnmárku	85	55	–35,3
Sis-Finnmárku	315	143	–54,6
Oarje-Finnmárku	88	31	–64,8
Davvi-Romsa	580	233	–59,8
Lulli-/Gaska-Romsa	621	284	–54,3
Davvi Norlánda	41	24	–41,5
Eará guovllut regiovnnaid mielde:			
Nuorta-Finnmárku	44	26	–40,9
Oarje-Finnmárku	148	73	–50,7
Lulli-/Gaska-Romsa	1060	506	–52,3
Davvi Norlánda	2135	1080	–49,4

Regiovnnat mat eanemus spiehkastit gaskamearálašlogus dállodoaluid logu rievdamii SED-guovlluin obbalaččat (–56 proseanta) áigodagas 1995–2013, leat Nuorta-Finnmárkku SED-guovllut gos lea njiedjan “dušše” 35 proseanta, Davvi Norlánda SED-guovllut gos dállodoaluid lohku lei njiedjan –42 proseanta, ja Oarje-Finnmárkku SED-guovllut gos njiejai olles 65 proseanta. Dákkár regiovnnaš erohusat leat mearkan dasa ahte eanandoallobirrašiin leat iešgudet hástalusat, ja ahte regiovnnaid dásis maid lea dárbu máhttui eanandoalu ektui; lassin máhttui obbalaš rievdatreanddaid birra SED-guovlluin.

6.5 Čoahkkáigeassu

Eanandoallostatihkka sámi ássanguovlluin, mii lea vuodduuvvon Sámedikki ealáhusdoarjaga (SED) doaibmaguvlui, čájeha ahte dállodoaluid lohku njiejai 68 proseantain áigodagas 1989–2013. Dát lei stuorit njiedjan go Davvi-Norggas ollislaččat (–62 proseanta) ja olles riikkas oktiibuot (–56 proseanta). Logut oanehit áiggis, áigodagas 1995–2013, čájehit ahte njiedjan SED-guovlluin oktiibuot lei veaháš eambo go eará guovlluin davábealde Sáltoduoddara (gos lei –56 ja –50 proseanta). Viidáseappot čájeha statistihkka ahte unnimus dálut leat šaddan buot hárvvimusat, ja dušše dálut mat leat badjel 200 dekára leat lassánan. Gaskamearálaččat leat dálut šaddan stuoribut sihke dekáriid ektui ja omiid logu ektui, muhto

oktiibuot lea omiid lohku njiedjan SED-guovlluin. Eanandoalloareálas mii lea anus dáin guovlluin, ii leat rievdan sturrodas, jus geahččá áigodaga 1989–2013 obbalaččat.

Dievdodállodolliid gaskamearálaš ahki (váldodoallit) lassánii golmmain jagiin 2001 rájes gitta 2013 rádjái (49 jagis 52 jahkái), muhto nissodállodolliid ahki ii rievdan (49 jagi). Guhkit áigodagas, 1989 rájes gitta 2013:i rádjái, lassánii nissoniid váldodoallin oassi gudain proseanttain.

Gaskamearálaš logut eanandoalus SED-guovlluin čájehit ahte eanas rievdan lea negatiiva guvlui, muhto čájehit maid muhtun stuora erohusaid regiovnain. Buohtastahttin áigodagas 1995–2013 čájeha ahte guovllut mat spiehkastit eanemusat gaskamearálaš loguin dállodealuid logu njiedjamii (dalle lei njiedjan 56 proseanta), leat Nuorta-Finnmárkku SED-guovlu gos njiedjan lei “dušše” 35 proseanta, Davvi Norlánda gos dállodealuid lohku lei njiedjan 42 proseanttain ja Oarje-Finnmárkku SED-guovlu gos njiedjan lei olles 65 proseanta, mii lei buot eanemus njiedjan SED-guovlluin.

6.6 SED-guovlluid eanandoallostatistihka ovdánahttin

SED-guovlluid eanandoallostatistihkas leat dál arvat eanet kategoriijat go dalle go kapihttal vuoddealáhusaid rievdamas birra dáin guovlluin čállojuvvui 2009:s (Sámi logut mitalit 2). Dán statistihka vejolaš ovdánahttimis, evttohan veardidit kategoriijaid mat čájehit biebmobuvttadeami, lotnolasdealuid, lassiealáhusaid ja sisaboádu dábálaš báikkárggus, lassin omiid massimii boraspiriid geažil.

6.6.1 Biebmobuvttadeapmi

Eanandoalu mearkkašupmi SED-guovlluin sáhtá čalmmustahttojuvvot earret eará biebmobuvttadeami loguiguin. Porsángo eanandoalloplána (2017) sáhtá leat okta ovdamearka dákkár čalmustahttimii. Das čujuhuvvo guorahallamiidda mat gusket eanandoalu árvoháhkamii ja bargosadjemearrái maid Norsk Institutt for landbruksøkonomisk forskning (NILF) lea ráhkadan 2014–15:ii loguin. Buvttaduvvui badjel 1 miljovna lihttara mielki Porsángo gielddas jahkásaččat, badjel 30 tonna sávzzabiergu ja eambo go 60 tonna gussaelliidbiergu jahkásaččat. Ullobuvttadeapmi lei jahkásaččat 6300 gilo. Gielddas leat maid eanandoallofitnodagat mat buvttadit buđehiid ja murjjiid, urtasiid ja ruotnasiid. Ollu dás vuvdojuvvo báikkálaččat. Lassin leat mánga fitnodaga mat buvttadit fuodđariid vuovdimassii. Sisaboahu eanandoalu fitnodagaid buvttadeamis Porsánggus lei meroštallon badjel 21 miljovna ruvdnui. Dákkár logut čalmmustahttet eanandoalu dakkár ealáhussan mii báikkálaš riggodagain háhká árvvuid.

6.6.2 Lotnolasfitnodagat ja eará dienasgáldot

Árbevirolaččat lea eanandoallu ovttas guolástemiin ja meahci ávkkástallamiin leamaš dábálemos doaimbavuohki sámi ássanguovlluin. Maŋŋil soadi dáhpáhuvai spesialiseren; olbmot válljeje juogo eanandoalu dahje guolásteami váldealáhussan. Dábálaš bálkábargu šattai maid mávssolaš lotnolasfáktorin eanandoalus ja dain eará vuoddealáhusain. Go galgá ipmirdit eanandoalu ruhtadili dálldoalu dásis, dárbbáša loguid mat čájehit movt bálkábarggu sisaboahu lea oassin dálu ja dálldoalu ollislaš ruhtadilis (jus máhkaš nubbi náittosguoibmi bargá dálus ja nubbi fas dábálaš bálkábarggus). Boazodoallohálldahusa statistihka sáhtá atnit ovdamearkan. Dat speadjalastá movt sisaboahu eará sektoriin ja eará ealahusdoaimmain lea stuora mearkkašupmi boazodoalloealahusa ruhtadillái, ja ahte leat earenoamážit nisssonolbmot geat buktet dáid sisaboaiduid. Lea maid dárbu oazžut loguid mat čájehit náittosguoimmi, mánáid ja eará joavkolahtuid bálkákeahates bargonávccaid.

Boanddain leat stuora oasis lassiealahusat. SGD:s lea tabealla man namma lea “doalloovttadagat main leat lassiealahusat 2012–2013” (eanandoalloisikkadeami tabealla 10276). Dat čájeha ahte riikadásis leat 55 proseanta doalloovttadagain lassiealahusat. Logut dain golmma davimus fylkkain leat 45 proseanta Norlánddas, 48 proseanta Romssas ja 35 proseanta Finnmárkkus. Lassiealahusat mat leat váldon mielde statistihkkii leat nu movt oaidnit tabeallas 6.21, sáhtostallan, láigohit bivdo- ja guolástanrivttiid, bargu iežas vuovdedoaimmas, idjadeapmi, bartaláigoheapmi, dálldoalloiturisma ja visttiid láigoheapmi. Mii oaidnit ahte Finnmárkkus leat logut dušše ovttá kategorijjas; sáhtostallamis. Sivvan dasa sáhtá leat ahte tabealla leat ain ovdánahttime, ja/dahje ahte kategorijjat lassiealahusaide mat soitet leat dábálaččat Finnmárkkus, eai leat váldon mielde. (Nu dego vuotnaguolásteapmi, murjen ja duodji.)

Tabealla 6.21 Eanandoallofitnodagat lassiealahusaiguin, 2012–2013

Fylka	Sáhtostallan	Bivdo- ja guolástanrivttiid láigoheapmi	Bargu iežas vuovdedoalus	Idjadeapmi, bartaláigu, dálldoalloiturisma	Visttiid láigoheapmi
Norlánda	500	300	200	100	200
Romsa	300	100	100	100	100
Finnmárku	100	0	0	0	0

Gáldu: Tabealla: 10276: Eanandoallofitnodagat lassiealahusaiguin (F), eanandoalloisikkadeamis

SED-guovlluid eanandoallostatihka vejolaš ovdánahttimis sáhtá leat jierpmálaš veardidit movt sáhtášii čalmmustahttit dálldoaluid logu ovttas dábálaš bálkábargguin, ja maid lassiealahusaiguin čatnon dálldoalului. Dát maŋemus namuhuvvon orru šaddan eambo dábálaš dáid maŋemus jagiid. Ivgus leat ovdamearkka dihte sullii njealjádasoassi dálolaččain ovdánahtán fáaldagaid ruoná beroštumis, turismmas, dálldoalu buktagiin, fidnohusen doaimmain ja nu ain, ovdánahttinprošeavtta plána vuodul mii lea ráhkaduvvon eanandoalus Ivgus. Porsáŋggus leat muhtun dáluin lassiealahusat nu dego Šilljui/”Inn på tunet”, boaldinmuoraid buvttadeapmi, vuotnaguolásteapmi ja buvttadeapmi, ja lea sávahahtii nu movt namuhuvvon eanandoalloplánas oalgguhit lassiealahusaide, nu movt earet eará dálldoalloiturisma, šaddobuvttadeapmi, oalgebuktagat, dálldoalus gávpi ja guossedállu.

6.6.3 Omiid massin boraspiriid geažil

Sámedikki eanandoalldiedáhusas (2007) čujuhuvvo ahte boraspiret vaháteallin leat stuora váttisvuohtan eanandollui sámi guovlluin. Raporttas *Sámi logut muitalit 4* lea okta kapihttal boraspirevahágiid birra (Fossbakk 2011). Fossbakk cuiggoda kapihttalis go otná dán beavivi eai gávdno tabeallat mat čájehit sávzavahágiid, vaikko bohccuid vahágiid sáhtta buriin tabeallain oaidnit dalle go daid jearrá oažžut. Son válddii dan dihte vuodu statistihkas sávzzaid birra maid Finnmárkku, Romssa ja Norlánda fylkkamánnit leat ráhkadan ja statistihka bohccuid birra vuodduvuvvon loguide Rovbases 3.0. (rovbase.no). Dát logut čájehit earet eará ahte 2008:s sáhttet duodaštit vaháhtton vuollelaš čuođi sávzza boraspiriide, ja árvoštallamiid mielde leat buhtadusat biddjon badjelaš 800 ealli ovddas. Fossbakk konkludere ahte boanddat ja boazoeaiggádat vaháhtat leat ollu stuoribut go dat maid ovddas sii ožžot ekonomalaš buhtadusa stáhtas. Dát stuora vaháhtat sihke sávzzain ja bohccuin mat leat guohtumis lea oallugiidda dakkár váttisvuohtan ahte sii veardidit heaittihit iežaset doaluid.

Eará váttisvuodačuolbma boraspirevahágiid ektui lea meahcegeavaheami vejolašvuoha. Boraspireválttisvuoha gáržžida odne eanandoalu meahci ávkástallamis, daddjo Sámedikki eanandoalldiedáhusas. Meahceguohtun lea váttisvuoha nu guhka go vaháhtat lea ná stuorrát.

6.7 Loahpalaš kommentárat

Eanandoalus, dego eará vuoddoealáhusain, lea stuora deaddu sámedipolitiikalaš oktavuodain. Sámedikki eanandoalldiedáhusas 2007 celko ahte buvttadeapmi eanandoalus, guolásteamis, boazodoalus, meahcásteamis, duojis ja dáid lotnolasvuodas lea árbevirolaččat leamaš vuodđun ásaiduvvamii ja bargoeallimii sámi servodagain, ja dan dihte lea čielga oktavuoha sámi ásaiduvvamis ja vuoddoealáhusaid sajis fáktorin bargosadjemearis. Diedáhusas čujuhuvvo Sámediggeráđi politihkalaš prográmmii áigodagas 2006–2009, gos boahatá ovdan ahte Sámedikki váldomihttu eanandollui lea bisuhit bargosadjemeari ja doallostruktuvrra mii odne lea. Čujuhuvvo ahte dán ealáhusa rievdan sámi ássanguovlluin lea dramáhtalaš, ja ahte eanandoalu rámmaeavttut sámi guovlluin leat garrasit rievdan maŋemus jagiid. Čuoččuhuvvo ahte sámi eanandoallu daid maŋemus 30–40 jagi lea ovttaiduhhton norgga eanandoalopolitiikka mielde, ja dat lea rivven sámi álbmogis dehálaš kulturárbbi. Daddjo maid mihttomeriin ahte boahhteáiggis lea mihttu váldit ruovttoluotta ovttá oasi kultuvrras eanandoalu doaimmaheamis, ja mánggabelatvuoha mii ovdal lea leamaš sámi eanandoalu dovdomearka ferte ain bisuhuvvot nanu oassin.

Eanandoallostatistihka sámi ássanguovlluin čájeha čielga negatiiva rievdamas eanandoalus eanas SED-guovlluin, earet eará lea dálldoaluid lohku ollu njiedjan. Jus galgá veardidit dákkár rievdamas váikkuhusaide, ferte muitit lassin iežas dan ealáhusa váikkuhusaide, maid eanandoalu mearkašumi báikkálaš biebmobuvttadeapmái, eará ealáhusaide (earet eará gávppašepmái ja bálvalusealáhusaide), vearrosisabohui, ássanvuodđui ja olmmošlohkui, doaimmaide ja loaktimii báikkálaš servodagain, kulturduovdagiid áimmaššamii ja maid gillii ja báikkálaš/árbevirolaš máhttui.

Nu movt namuhuvvon lea dálldoaluid logu njiedjan áigodagas 1989–2013 stuorit SED-guovlluin go Davvi-Norggas oktiibuot ja olles riikkas obbalaččat. Leat doaimumis mánga ja oktiičatnon sivat dákkár erohusaide. Seamma guoská maid erohusaide gaskal SED-guovlluid

iešguhtet regiovnain. Sáhtá leat sáhka fáktoriid birra nu dego eanandoalu struktuvra ja geavahanvuogit (ovdamearkka dihte dáluid sturrodas ja eambo dahje unnit lotnolasdoallu), luonddu dilálašvuohta, demográfalaš fáktorat (erenomážit agi ja sohkabeale čeahkkáduš), bargomárkan (vejolašvuohta beallelaččaide oazžut báikábarggu ja vejolaš maid boanddaide geain leat unnit eanandoalus), vejolašvuodas lassiealáhusaide, gilvojuvvon areála oľahanmuttus, oahppofálaldagat ja mañemus muhto ii unnimus – rekrutteren dássi. Dasa lassin sáhtá riikkaviidosas eanandoallopolitihkka, ja erenomážit ekonomalaš rámmat maid guovddáš eisseválddit mearridit, čuohcit iešguđet ládje iešguđet eanandoalloguovlluide, čatnon doallomálliide ja buvttadeapmái. Eanandoallopolitihkka ja doaibmabijut suohkan- ja fylkadásis sáhttet maid váikkuhit.

Eanandoallostatihkka govvida dan mañga stuora hástalusas mat leat eanandoalus sámi ássanguovlluin, ja dakko bokte maid eanandoallopolitihkas iešguđet dásis ja Sámedikkis. Gávnojit ovdamearkkat gos lea buorre mokta ja dáhttu ángiruššat eanandoalus, dan ferte maid namuhit. Porsáñggus lea ovdamearkka dihte ovdalis namuhuvvon eanandoalloplána “landbruk en fremtidsnæring”, eanandoallu boahpteáiggedoallu, višuvdnan. Plánas namuhuvvo prošeakta *Eanandoallu ja ovdáneapmi Ávjaváris/Landbruk og vekst i Ávjavárri* ovttasbargoprošeaktan gaskal Guovdageainnu, Kárášjoga ja Porsáñggo ja dat galgá addit ovdáneami ja buktit innovašuvnna, ovdáneami ja buoret gánnáheami eanandollui. Váldomihhtu lea jorgalahttit negatiiva trenda oapme- ja šaddobuvttadeamis. Porsáñgu, ruovttusuohkan, lea oľcan viidásit bargat dáinna prošeavttain SápmAgi nama vuolde ja ovttas eará oasálasttii suohkaniiguin.

Ivgus lea okta resursajoavku ráhkadan plána ovdánahttinprošeaktii mii váldá vuodu ipmárdusas ahte «nanu ja girjás eanandoallu addá nanu báikkálaš servodaga». Váldoulbmil lea «ovdánahttit innovatiiva ja nanaguoddevaš eanandoalu Ivgus». Prošeakta lea initierejuvvon vuolggasajis ahte lea negatiiva trenda go bargosadjemearri unnu eanandoalus ja eretfárren Ivgus lassána, ja oaivvilduvvo ahte eanandoallu sáhtá ovddastit vuostedeattu álbmoga eretfárremii ja guovddušteapmái.

Namuhuvvon prošeavttat govvidit ahte lea dáhttu ángiruššamii eanandoalu valljivuoda ja gelbbolašvuoda vuodul, ja guorahallamiid vuodul mat čájehit hástalusaid ja vejolašvuodaid báikkálaš dilálašvuodain. Dákkár guorahallamat leat mávssolaččat go galgá ipmirdit rievdamuhtun suohkaniin ja/dahje regiovnain, lassin dasa maid eanandoallostatihkka sámi ássanguovlluin eambo obbalaččat muitala. Viidáseappot lea dárbu máhttui dan birra movt iešguđetlágan rámmaeavttut čuhcet eanandoalu rievdamii iešguđet suohkaniin ja regiovnain, ja dákkor maid máhttu oktagaslaš válljejumiid vuodu birra mii lea mearrideaddji dasa ahte áigu go dálodolliid lohku ain geahppánit sámi ássanguovlluin, vai sáhtá go rievdamu jorgalahttit.

Referánsat

Andersen, Svanhild (2009): Vuoddoealáhusat boazodoallu, eanandoallu ja guolásteapmi, *Sámi logut mitalit 2. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2009*. Sámi allaskuvla.

Fossbakk, Ole-Bjørn (2011): Sámi logut mitalit: Kommentárat välljejuvvon statistihkkii surggiin našuvnnalaš boraspirehálddašeapmi ja Finnmárkkuopmodaga resursahálddašeapmi, *Sámi logut mitalit 4. Čielggaduvvon sámi statistihkka 2009*. Sámi allaskuvla.

Porsáŋggo gielda (2017): Landbruksplan for Porsanger kommune 2017–2024.

<https://www.porsanger.kommune.no/getfile.php/3841576.655.avybbawvub/Landbruksplan.pdf>

Resursajoavku eanandoalus Ivgus: Prošeaktaplána: «Et robust og mangfoldig landbruk skaper robuste lokalsamfunn». 3-jagi gelbbolašvuoda- ja ovdánahttinprošeakta resursajoavkkus eanandoalus Ivgus

Sámediggi (2007): Sámedikki eanandoallodiedáhus.

Slaastad, Tove Irene (2014). *Samisk statistikk 2014 / Sámi statistihkka 2014*. Raporta 2014/1, Statistihkalaš guovddášdoaimmahus.

Statistihkalaš guovddášdoaimmahus: Tabeallat vižžon SGD statistihkkabáŋkkus, fáddá «sápmelaččat» ja «eanandoallu».

7 Sámi logut

7.1 Álggahus

Dán kapihttalis ovdanbuktojuvvojit muhtin guovddáš tabeallat mat govvidit mávssolaš surggiid dilálašvuoda sámi duohtavuodas. Dát leat fásta tabeallat mat bohtet leat mielde juohke girjjis mii almmuhuvvo ja nu addet gova movt áššit ovdánit guhkit ággi badjel. Dán girjjis leat 16 tabealla ja vihtta govvosa mat leat juhkkovuvvon čieža guvlui, mat čuvgejit mávssolaš fáttáid sámi servodagas. Vuosttaš fáddá lea álbmoga birra, mas lea deattuhuvvon movt álbmotlohku rievddada ja makkár áššit váikkuhit álbmotovdáneapmái (riegádan/jápmán/sisafárren/eretfárren). Čájehuvvo aigi ja sohkaabeale čohkkehus ja dilli čuvgejuvvo iešgudet geográfalaš dásis.

Oahpahus addá loguid oahpahusdásis mas Sámedikki ealáhusaid doarjaortnegat (SED) buohtastahttojuvvojit eará guovlluiguin davábealde Sáltoduoddara ja Norggain. Dás čájehuvvo tabealla mas čájehuvvo man oallugat heitet joatkkaskuvllas, ja leat vel golbma tabealla mat addet dieduid movt sámegeiella ovdána mánáidgárddiin, vuoddoskuvllain ja joatkkaskuvllain.

Dienas ja Barggahus lea čuvgejuvvon guovtti tabealla bokte, mas ovdanbohtá olbmuid gaskamearálaš dienas ja vearru, ja barggahusa olbmuid sohkaabealli ja ealáhus. Dasa lassin leat guokte ealáhustabealla mas nubbi tabealla čájeha fitnodagaid ealáhussurggiin ja nubbi mii earenoamážiid geahččá boazoealáhusa hárrái.

Loahpas leat guokte válgatabealla mat leat vuodduvuvvon mañemus Sámediggeválgga (2013) ektui, mat čájehit bellodagaid/válgalisttuid dohkkehuvvon jienaid ja Sámedikki välljejuvvon áirasiid ektui.

7.2 Muhtin kommentárat tabeallaide

Ledje 55 544 olbmo geat orro SED-guovllus ođđajagimánu 1. beavivi 2017. 2010 rájes lea olmmošlohku dásen dán lohku mañnil go jotkkolaččat lea njiedjan 1990 rájes, go olmmošlohku lei lagabui 10 000 eambbo. Goitge ii oro vuhtome ahte olmmošlohku lea lassáneame SED-guovllus. Lea erohus Norgga olmmošlogu ektui, gos olmmošlohku lea lassánan birrasiid 400 000 olbmui dahje 8,2 proseanttain 2010 rájes.

SED-guovllus lei riegádahttinuolláibáza 2016, nugo lea leamaš álggogeahčen 2000-logu. Mis lea goitge positiivvalaš nettosisafárren, mii dásse riegádahttinuolláibáhcaga vai olmmošlohku bissu muhtin muddui dásedin. Positiivvalaš nettosisafárren álggii 2011 ja lea leamaš positiivvalaš dan rájes. Juohke jagi 1990–2010 ledje eambbogat geat fárrejedje eret SED-guovllus go sii geat fárrejedje guvlui.

Sivvan dan positiivvalaš nettosisafárremii lea eahpitkeahttá go olgoriikkalaččat fárrejit guvlui. Go SED-guovllus 2016 eretfárrejedje birrasiid 400 olbmo eará suohkaniidda Norggas, de lei seammás nettosisafárren olgoriikkas badjel 600 olbmui.

Leat eambo dievdoolbmot go nissonolbmot geat orrot SED-guovllus. 52,3 proseanta leat dievdoolbmo ja 47,7 proseanta leat nissonolbmo, mii dagaha ahte erohus lea 2500 olbmuin. Muđui Norggas lea obbalaččat dušše veahá eanetlohku dievdoolbmuin, muhto dat erohus lea dan relašuvnnas ollu unniid.

Ahkečohkkehus SED-guovllus lea rievdan dan maŋemus 26 jagis. Ođđajagimánu 1. beaivvi 2017 ledje lagabui 30 proseanta ássiin 60 jagi ja eambo, seammás go dat seamma oassi lei 20 proseanta 1990. Sullasaččat lei vuollel 30 jahkásaččaid lohku njiedjan 43 proseanttas 1990 gitta 32 prosentii 2017. Maiddái muđui Norggas lea ahkečohkkehus rievdan, muhto erohus lea ollu stuorit SED guovllus.

Fárremat daid maŋemus jagiid dagahit vel stuorit erohusaid. 2016 ledje eambo nissonolbmot geat eretfárrejedje SED guovllus go sii geat sisafárrejedje guvlui, seammás go dievdoolbmuin lei positiivvalaš nettosisafárren. Jus eat geahča sisafárrema olgoriikkas, de leat dušše boarráseamos ahkejoavkkut main lea positiivvalaš nettosisafárren. Sin gaskkas geat sisafárrejedje lea baicca positiivvalaš nettosisafárren juohke ahkejoavkkus.

Olmmošlohku lea bisson buoremusat Ráissas ja Omasvuonas Tromssas ja Kárašjogas Finnmárkkus. Dain suohkaniin lea olmmošlohku unnán lassánan 1990 rájes. Stuorimus lassáneapmi lea leamaš Ráissas, gos olmmošlohku lea lassánan 4,7 proseanttain 1990 rájes. Eará suohkaniin lea leamaš dramáhtalaš njiedjan. Láhpis, Fálesnuoris ja Gáŋgaviikkas Finnmárkkus, Návuonas, Gáivuonas, Rivttáin ja Ivgus Tromssas ja Divttasvuonas Nordlánddas lea buohkain leamaš olmmošlogu njiedjan badjel 20 proseanttain 1990– 2017. Muhtin suohkanat leat nagodan bissehit dán treandda daid maŋemus jagiid. Gáŋgaviikkas lea ovdamearkka dihte olmmošlohku lassánan birrasiid 13 proseanttain 2012 rájes. Maiddái Báhcavuona ja Skániid suohkaniin Tromssas lea leamaš positiivvalaš ovdáneapmi daid maŋemus jagiid.

Eai leat nu oallugat geat heitet joatkkaskuvllas go buohtastahtá daid ovddit jagiiguin. Goitge lea SED guovllus eambogat geat heitet joatkkaskuvllas go muđui riikkas. Sii geat álge joatkkaskuvlii 2011, sin gaskkas ledje 41,5 proseanta geat eai oľahan lohkan- ja fidnogelbbolašvuoda vihtta jagi maŋgil. Vástideaddji logut guovlluin davábealde Sáltoduoddara ledje 32,6 proseanta ja 29 proseanta olles Norggas.

875 oahppis lei davvisámegiella vuosttašgiellan vuoddoskuvllas 2016. Leat badjelaš 40 oahppi eambo go 2015 ja lea seamma dásis go gaskamearálaččat lei dan golbma ovddit jagi ovdal 2015. 2006 rájes lea lohku goitge njiedjan birrasiid 100 ohppiin. Davvisámegiela nubbingielat ohppiidlohku lea njiedjan 1500 oahppis gitta 1045 oahppái 2016.

Tabealla 7.1 Álbmotlohku oddajagimánu 1. beavvi, riegdán, jápmán, ja fárremat. SED-guovlu* oktiibuot

	Álbmotlohku oddajagimánu 1. beavvi			Eallinaga- riegdán **	Jápmán	Riegdánba djelbáza	Sisafárremat ***	Eretfárrem at****	Netto sisafárre n	Albmo- tlassáneapmit ***	
	Oktiibuot	Dievdobmot	Nissonobmot							Oktiibuot	Proseanta
1990	65 147	33 955	31 192	918	764	154	2 218	2 583	-365	-343	-0,5
1995	63 850	33 160	30 690	862	732	130	2 090	2 819	-729	-718	-1,1
2000	59 972	31 101	28 871	749	680	69	2 591	3 005	-414	-308	-0,5
2002	59 180	30 665	28 515	625	692	-67	2 292	2 590	-298	-283	-0,5
2003	58 897	30 531	28 366	553	676	-123	2 129	2 422	-293	-617	-1,0
2004	58 280	30 188	28 092	575	638	-63	2 146	2 399	-253	-413	-0,7
2005	57 867	29 987	27 880	569	583	-14	2 109	2 427	-318	-354	-0,6
2006	57 513	29 771	27 742	603	627	-24	2 054	2 671	-617	-598	-1,0
2007	56 915	29 507	27 408	565	666	-101	2 236	2 559	-323	-395	-0,7
2008	56 520	29 284	27 236	527	593	-66	2 111	2 303	-192	-378	-0,7
2009	56 142	29 045	27 097	546	627	-81	2 225	2 281	-56	-208	-0,4
2010	55 934	28 951	26 983	507	608	-101	2 302	2 434	-132	-299	-0,5
2011	55 635	28 858	26 777	492	621	-129	2 532	2 367	165	-4	0,0
2012	55 631	28 862	26 769	444	620	-176	2 562	2 291	271	21	0,0
2013	55 652	28 921	26 731	472	639	-167	2 588	2 349	239	-33	-0,1
2014	55 619	28 904	26 715	481	597	-116	2 569	2 437	132	-45	-0,1
2015	55 574	28 891	26 683	469	609	-140	2 558	2 414	144	12	0
2016	55 586	28 963	26 623	448	597	-149	2 779	2 594	185	-42	-0,1
2017	55 544	29 021	26 523

* Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegiid doaibmaguovlu. Mearriduvvon SED-guovlu, mii lei 1/1-2012, lea biddjon vuoddu.

** Eallinaga riegdán rehkenastojit ogit, main lea leamaš heagga go riegdádehje.

*** Guoská sisa-/eretfárreimidda Norgga báikkiin ja olgoriikkas.

**** Álbmotlassáneapmin rehkenasto erohus mii lea gaskal oddajagimánu 1. beavvi dan jagis rájes gitta oddajagimánu 1. beavvai jagi manñil. Registrerendábiid dihte ja spiehkasteimiin fárendieduid kvalitehta dihte vuoddbirrasiin muhtin suohkaniin, de čájehit riegdán-jápmán-sisafárren-eretfárren logut čájehit eará loguid. Suohkaniid dásis leat diet erohusat smávvat, muhto sáhttet leat mearkkašatti muhtin suohkaniin, nugo SED-guovlluid statistihkas.

Gáldu: Álbmotstatistihka, Statistihkalaš guovddásdoaimmahat.

Govvus 7.1 Olmmošlohku ovdáneami SED-guovlluid *, 2000 - 2016

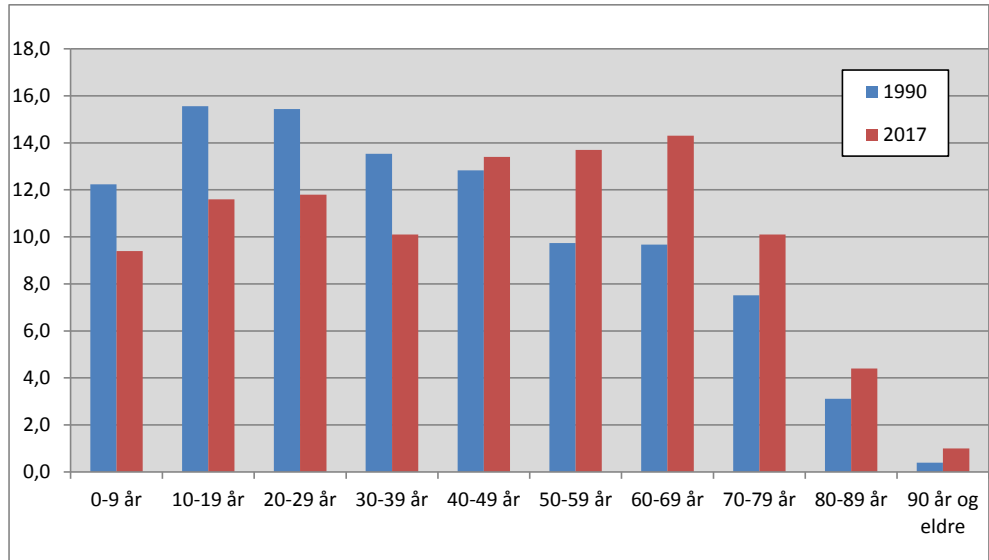
* Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddu dás.

Tabella 7.2 Álbmotlohku SED-guovllus*, sohkabeali ja agi mielde oddajagimánu 1. beaivvi

Kjønn Alder	1990	1995	2000	2005	2010	2013	2015	2016	2017	2017 i prosent
I alt	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 652	55 574	55586	55544	100.0
0-9 ár	7 969	8 255	7 706	6 756	5 852	5 496	5 372	5318	5239	9.4
10-19 ár	10 133	8 178	7 573	7 688	7 594	7 180	6 693	6529	6466	11.6
20-29 ár	10 055	10 356	7 821	6 375	5 810	6 187	6 500	6562	6577	11.8
30-39 ár	8 814	8 268	7 964	7 735	6 273	5 693	5 526	5573	5613	10.1
40-49 ár	8 357	8 938	8 120	7 617	7 715	7 828	7 746	7580	7439	13.4
50-59 ár	6 343	6 729	7 898	8 447	7 841	7 659	7 669	7722	7636	13.7
60-69 ár	6 299	5 796	5 709	6 198	7 486	7 915	8 027	8030	7947	14.3
70-79 ár	4 894	4 838	4 573	4 358	4 593	4 850	5 143	5330	5632	10.1
80-89 ár	2 027	2 203	2 273	2 305	2 342	2 384	2 385	2412	2467	4.4
90 ár og eldre	256	289	335	388	428	460	513	530	528	1.0
0-5 ár	4 807	5 124	4 556	3 748	3 370	3 166	3 035	3015	2977	5.4
6-15 ár	8 542	7 849	7 701	7 719	6 998	6 388	6 076	5974	5852	10.5
16-66 ár	42 756	41 785	38 902	37 722	36 361	36 305	35 992	35822	35637	64.2
67 ár og eldre	9 042	9 092	8 813	8 678	9 205	9 793	10 471	10775	11078	19.9
Menn	33 955	33 160	31 101	29 987	28 951	28 921	28 891	28963	29021	100.0
0-9 ár	4 118	4 233	4 012	3 442	2 935	2 765	2 670	2656	2620	9.0
10-19 ár	5 162	4 221	3 911	4 027	3 987	3 748	3 473	3384	3403	11.7
20-29 ár	5 556	5 625	4 219	3 462	3 087	3 344	3 504	3578	3593	12.4
30-39 ár	4 781	4 442	4 311	4 130	3 325	2 966	2 977	3010	3030	10.4
40-49 ár	4 609	4 918	4 383	4 031	4 100	4 180	4 095	4014	3936	13.6
50-59 ár	3 429	3 618	4 271	4 592	4 214	4 110	4 103	4156	4101	14.1
60-69 ár	3 179	3 017	2 994	3 259	3 982	4 202	4 282	4264	4231	14.6
70-79 ár	2 208	2 156	2 088	2 102	2 278	2 447	2 625	2727	2894	10.0
80-89 ár	822	820	828	838	932	1 011	1 006	1012	1045	3.6
90 ár og eldre	91	110	84	104	111	128	156	162	168	0.6
0-5 ár	2 481	2 635	2 368	1 875	1 699	1 578	1 488	1482	1486	5.1
6-15 ár	4 399	4 050	3 981	4 044	3 609	3 275	3 088	3042	2988	10.3
16-66 ár	23 059	22 494	20 892	20 202	19 349	19 386	19 258	19218	19148	66.0
67 ár og eldre	4 016	3 981	3 860	3 866	4 294	4 682	5 057	5221	5399	18.6
Kvinner	31 192	30 690	28 871	27 880	26 983	26 731	26 683	26623	26523	100.0
0-9 ár	3 851	4 022	3 694	3 314	2 917	2 731	2 702	2662	2619	9.9
10-19 ár	4 971	3 957	3 662	3 661	3 607	3 432	3 220	3145	3063	11.5
20-29 ár	4 499	4 731	3 602	2 913	2 723	2 843	2 996	2984	2984	11.3
30-39 ár	4 033	3 826	3 653	3 605	2 948	2 707	2 549	2563	2583	9.7
40-49 ár	3 748	4 020	3 737	3 586	3 615	3 648	3 651	3566	3503	13.2
50-59 ár	2 914	3 111	3 627	3 855	3 627	3 549	3 566	3566	3535	13.3
60-69 ár	3 120	2 779	2 715	2 939	3 504	3 713	3 745	3766	3716	14.0
70-79 ár	2 686	2 682	2 485	2 256	2 315	2 403	2 518	2603	2738	10.3
80-89 ár	1 205	1 383	1 445	1 467	1 410	1 373	1 379	1400	1422	5.4
90 ár og eldre	165	179	251	284	317	332	357	368	360	1.4
0-5 ár	2 326	2 489	2 188	1 873	1 671	1 588	1 547	1533	1491	5.6
6-15 ár	4 143	3 799	3 720	3 675	3 389	3 113	2 988	2932	2864	10.8
16-66 ár	19 697	19 291	18 010	17 520	17 012	16 919	16 734	16604	16489	62.2
67 ár og eldre	5 026	5 111	4 953	4 812	4 911	5 111	5 414	5554	5679	21.4

* Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddn dán. Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

Govvus 7.2 Álbmotlohku SED-guovllus*, sohka beali ja agi mielde oddajagimánu 1. beavvi

* Sámedikki caláhusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddu dás.

Tabella 7.3 Álbmotlohkuoddajagimánu 1. beavvi, suohkaniid mielde mat ollásii dahje belohakkii leat meroštallon SED-guovlun*

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017
SED-guovlu oktiibuot	65 147	63 850	59 972	57 867	55 934	55 574	55 586	55544
2030 Máttá-Várjjat, SED	1 869	1 790	1 517	1 476	1 602	1 505	1 500	1477
2030 Máttá-Várjjat eará guovllut	7 772	8 123	8 015	7 987	8 136	8 716	8 727	8722
2027 Unjárga	1 037	1 048	965	901	884	934	959	951
2025 Deatnu	3 195	3 272	3 074	3 037	2 912	2 909	2 922	2911
2023 Gámgaviika	1 424	1 455	1 288	1 114	1 009	1 116	1 139	1137
2022 Davvesiida, SED	501	438	390	379	341	325	321	319
2022 Davvesiida, eará guovllut	1 253	1 140	1 073	1 051	1 001	1 018	997	1011
2021 Kárášjohka	2 652	2 788	2 901	2 876	2 789	2 708	2 668	2696
2020 Porsángu	4 475	4 461	4 451	4 299	3 991	3 925	3 978	3971
2019 Davvinjárga, SED	757	737	667	629	595	585	589	601
2019 Davvinjárga, eará guovllut	3 218	3 177	2 850	2 786	2 590	2 693	2 687	2690
2018 Muosat, SED	399	334	248	194	170	177	170	161
2018 Muosat, eará guovllut	1 440	1 386	1 229	1 199	1 097	1 064	1 045	1043
2017 Fálesnuorri	1 394	1 266	1 106	1 080	1 026	1 049	1 035	1027
2014 Láhppi	1 687	1 552	1 426	1 266	1 087	989	951	968
2012 Áltá, SED	1 625	1 472	1 245	1 152	1 013	906	884	877
2012 Áltá, eará guovllut	13 232	14 866	15 592	16 476	17 667	18 992	19 213	19569
2011 Guovdageaidnu	2 953	3 141	3 068	2 997	2 949	2 914	2 956	2938
1943 Návuoatna	1 615	1 602	1 435	1 401	1 316	1 226	1 231	1233
1942 Ráisa	4 697	4 905	4 821	4 744	4 757	4 882	4 895	4919
1941 Skiervá	3 082	3 081	2 934	3 003	2 881	2 895	2 920	2912
1940 Gáivuotna	2 819	2 677	2 369	2 288	2 207	2 182	2 150	2132
1939 Pmásvuoatna	1 836	1 939	1 872	1 934	1 888	1 898	1 865	1890
1938 Ivgu	3 595	3 479	3 225	3 158	3 152	2 922	2 861	2876
1936 Gálsa	2 774	2 611	2 496	2 372	2 371	2 289	2 282	2273
1933 Báhcavuotna	6 378	6 085	5 749	5 560	5 515	5 720	5 701	5685

1925 Orješ-Ráisa, SED	711	655	626	614	609	607	608	604
1925 Orješ-Ráisa, eará guovllut	2 727	2 818	2 668	2 716	2 757	2 844	2 844	2 892
1923 Siellat	2 586	2 505	2 346	2 244	2 211	2 219	2 230	2 220
1920 Loabát	1 149	1 117	1 052	1 029	1 012	1 008	1 051	1 076
1919 Rivttát	1 483	1 416	1 345	1 268	1 150	1 137	1 137	1 121
1913 Skánit	3 409	3 303	3 109	2 954	2 855	2 988	3 041	3 048
1902 Tromsa, SED	1 416	1 209	1 039	920	845	796	785	771
1902 Tromsa, eará guovllut	49 132	54 467	58 106	61 638	66 460	71 885	72 695	73 770
1853 Evenáši, SED	236	328	295	274	256	249	245	251
1853 Evenáši, eará guovllut	1 494	1 293	1 228	1 143	1 101	1 136	1 155	1 151
1850 Divttasvuotna	2 622	2 465	2 302	2 150	2 007	1 996	1 974	1 960
1849 Hápmir, SED	317	296	277	230	219	229	253	253
1849 Hápmir, eará guovllut	1 995	1 919	1 731	1 606	1 533	1 582	1 571	1 557
1805 Ahkkánjárga, SED	454	423	334	324	315	289	285	286
1805 Ahkkánjárga, Eará guovllut	18 143	18 497	18 266	18 188	18 087	18 564	18 502	18 470

* Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddu dás.
Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

Tabealla 7.4 Álbmotlohku oddajagimánu 1. beaivvi 2017 ja rievdamat 2016, Norggas davábealde Sáltoduoddara

	Olmoš lohku l.1.2016	Ellin riegdán*	Jápmán	Riegdán lassáneapmi	Sisafárren**		Olgosfárren		Netto sisafárren	Olmoš lassáneapmi***		Olmoš lohku l.1.2017
					Okti-ibuo	Dás olgoriikkas	Okti-ibuo	Dás olgoriikkas		Okti-ibuo	Dás olgoriikkas	
Norga davábealde sáltu duottar, oktiibuo	403 601	4 166	3 472	694	22 548	6 371	20 806	2 563	1 742	2 442	0,6	406 043
SED guovlut**** oktiibuo	55 586	448	597	-149	3 180	867	2 995	249	185	-42	-0,1	55 544
Eará guovlut***** oktiibuo	348 015	3 718	2 875	843	19 368	5 504	17 811	2 314	1 557	2 484	0,7	350 499
Nuorta Finnmárku	25 151	230	246	-16	1 662	678	1 667	253	-5	-18	-0,1	25 133
SED	3 919	24	45	-21	250	84	217	47	33	-35	-0,9	3 884
Eará guovlut	21 232	206	201	5	1 412	594	1 450	206	-38	17	0,1	21 249
Sis Finnmárku	12 524	114	117	-3	662	142	662	43	0	-8	-0,1	12 516
SED	12 524	114	117	-3	662	142	662	43	0	-8	-0,1	12 516
Oari Finnmárku	38 083	455	282	173	2 319	651	2 076	294	243	417	1,1	38 500
SED	3 629	21	44	-23	275	85	225	22	50	5	0,1	3 634
Eará guovlut	34 454	434	238	196	2 044	566	1 851	272	193	412	1,2	34 866
Nord-Troms	18 204	150	199	-49	1 046	302	967	70	79	31	0,2	18 235
SED	18 204	150	199	-49	1 046	302	967	70	79	31	0,2	18 235
Gaska/máhta Tromsa	146 126	1 587	1 110	477	8 504	2 352	7 220	1 085	784	1 271	0,9	147 397
SED	14 553	119	167	-48	797	220	766	56	31	-28	-0,2	14 525
Eará guovlut	131 573	1 468	943	525	7 707	2 132	6 954	1 029	753	1 299	1,0	132 872
Davvi Nordlánda	163 513	1 630	1 518	112	8 355	2 246	7 714	818	641	749	0,5	164 262
SED	2 757	20	25	-5	150	34	158	11	-8	-7	-0,3	2 750
Eará guovlut	160 756	1 610	1 493	117	8 205	2 212	7 556	807	649	756	0,5	161 512

* Eallinaga riegdán rehkenasto ohki, mii eallá go riegdá.

** Guoská eret-/ja sisafárrenii Norggas/Norgii ja olgoriikii ja mudui eará guovlluide

*** Álbmotlassáneapmi rehkenasto dat gaska mii šaddá oddajagimánu 1. beaivvi rájes gitta oddajagimánu 1. beaivvi jagi manjelis.

Registrerendábit ja go leat erohusat fárrendáhta kvalitehtas vuoddobiriin, de čájehit muhtin suohkaniin eará loguid ássiin geat

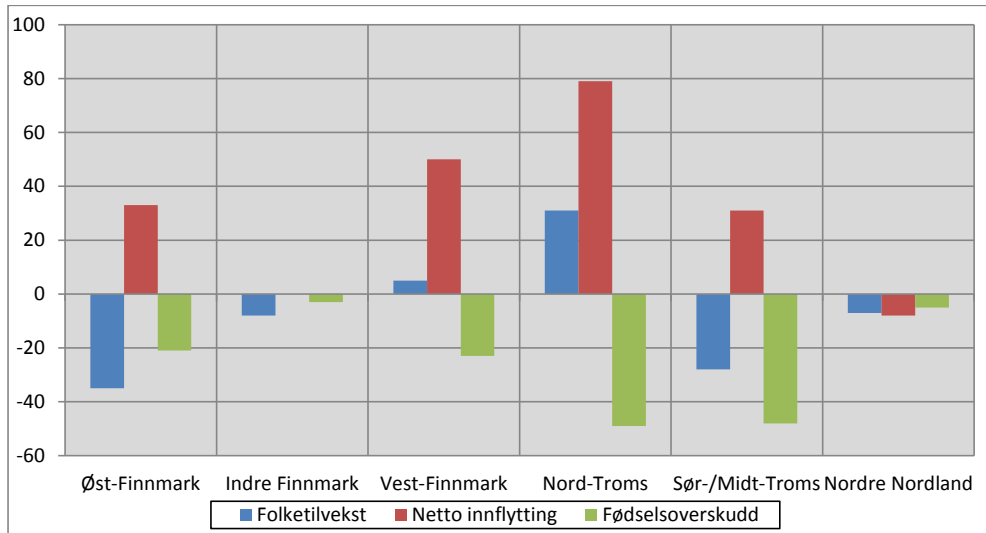
leat riegdán - jápmán + sisafárren - eretfárren. Suohkaniid dásis ii leat dain loguin nu stuora erohus.

**** Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlu l.1.2012 lea vuoddu.

***** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mat eai gula Sámedikki doaibmaguovlluid doarjjaortnegiidda.

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Govvus 7.3 Olmmošlohku ovdáneami SED - guovllus*, 2016

* Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddun dás.

Tabealla 7.5 Sisafarren ja eretfarren SED-guvlui/guovllus*,sohkabeali ja agi mielde 2016

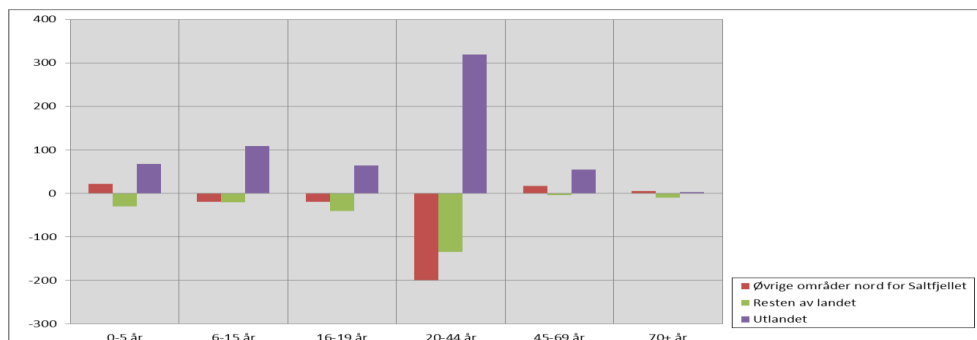
	Norggas oktiibuot 2016			Eará guovlluin davábealde Sáltoduoddara**			Mudui riikkas			Olgoriikkas		
	Oktii-buot	Dievd-dut	Nisso-nat	Oktii-buot	Dievd-dut	Nisso-nat	Oktii-buot	Died-dut	Nisso-nat	Oktii-buot	Died-dut	Nisso-nat
Sisafarren oktiibuot	1 912	1 022	890	1 203	637	566	709	385	324	867	513	354
0-5 jagi	169	83	86	115	48	67	54	35	19	74	41	33
6-15 jagi	168	80	88	112	54	58	56	26	30	130	89	41
16-19 jagi	153	88	65	105	51	54	48	37	11	76	62	14
20-44 jagi	1 022	559	463	614	344	270	408	215	193	474	262	212
45-69 jagi	356	188	168	229	125	104	127	63	64	107	56	51
70+ jagi	44	24	20	28	15	13	16	9	7	6	3	3
Eretfarren oktiibuot	2 345	1 217	1 128	1 396	713	683	949	504	445	249	149	100
0-5 jagi	177	90	87	93	44	49	84	46	38	6	2	4
6-15 jagi	207	100	107	131	61	70	76	39	37	21	10	11
16-19 jagi	213	113	100	124	58	66	89	55	34	12	5	7
20-44 jagi	1 356	700	656	813	416	397	543	284	259	155	103	52
45-69 jagi	343	187	156	212	119	93	131	68	63	52	28	24
70+ jagi	49	27	22	23	15	8	26	12	14	3	1	2
Netto sisafarren oktiibuot	-433	-195	-238	-193	-76	-117	-240	-119	-121	618	364	254
0-5 jagi	-8	-7	-1	22	4	18	-30	-11	-19	68	39	29
6-15 jagi	-39	-20	-19	-19	-7	-12	-20	-13	-7	109	79	30
16-19 jagi	-60	-25	-35	-19	-7	-12	-41	-18	-23	64	57	7
20-44 jagi	-334	-141	-193	-199	-72	-127	-135	-69	-66	319	159	160
45-69 jagi	13	1	12	17	6	11	-4	-5	1	55	28	27
70+ jagi	-5	-3	-2	5	0	5	-10	-3	-7	3	2	1

* Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddun dás.

** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mii ii leat Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegiid siskkoabealde.

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovvdášdoaimmaha

Govvus 7.4 Netto sisafarren SED-guvlui/guovllus*, 2016

** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mii ii leat Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegiid siskkoabealde.

Gáldu: Álbmotstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabealla 7.6 Persovnnat 16 jagi ja eambo, maŋŋil eanemus oahpu maid leat čadahan. Suohkanat mat leat ollásii dahje belohakkii meroštallon SED-guovlun*, golggotmánu 1. beaivvi 2012. Proseanta

	Oktiibuot	Vuoddosku vlla dássi	Joatkkasku vlla dássi**	Universitehta ja allaskuvlla dássi, oanehis***	Universitehta ja allaskuvlla dássi, guhkes****
SED-guovlu oktiibuot	100,0	38,0	39,9	17,6	3,7
Eará guovllut***** oktiibuot	100,0	29,8	39,9	22,1	7,7
2030 Máttá-Várjjat, SED	100,0	37,5	42,0	15,3	4,9
2030 Máttá-Várjjat, eará guovllut	100,0	29,1	40,8	22,8	6,6
2027 Unjárga	100,0	34,2	41,2	18,5	5,0
2025 Deatnu	100,0	38,0	37,6	18,5	5,0
2023 Gáŋgaviika	100,0	41,5	35,5	16,7	5,4
2022 Davvesiida, SED	100,0	36,2	48,4	12,5	2,2
2022 Davvesiida, eará guovllut	100,0	44,0	34,1	17,0	3,9
2021 Kárášjohka	100,0	35,4	33,4	25,3	5,2
2020 Porsáŋgu	100,0	32,6	42,8	19,8	4,0
2019 Davvinjárga, SED	100,0	51,5	33,4	11,2	2,9
2019 Davvinjárga, eará guovllut	100,0	36,6	39,8	18,0	4,7
2018 Muosát, SED	100,0	53,0	34,4	8,6	4,0
2018 Muosát, eará guovllut	100,0	39,2	41,0	14,2	4,5
2017 Fálesnuorri	100,0	40,5	38,9	16,2	3,0
2014 Láhppi	100,0	46,7	32,8	16,4	3,2
2012 Áltá, SED	100,0	39,9	40,6	16,5	2,5
2012 Áltá, eará guovllut	100,0	31,3	37,3	24,7	6,1
2011 Guovdageaidnu	100,0	39,3	30,4	22,7	5,9
1943 Návuotna	100,0	39,1	41,4	16,3	2,7
1942 Ráisa	100,0	34,7	41,2	19,3	3,9
1941 Skiervá	100,0	40,0	40,2	16,0	3,0
1940 Gáivuotna	100,0	42,8	37,2	15,8	3,6
1939 Omásvuotna	100,0	37,5	41,0	18,2	2,8
1938 Ivgu	100,0	40,9	39,5	15,9	3,0
1936 Gálsa	100,0	46,2	36,7	13,2	3,5
1933 Báhcavuotna	100,0	39,4	43,4	14,0	2,7
1925 Orješ-Ráisa, SED	100,0	35,5	43,4	18,4	2,5

1925 Orješ-Ráisa, eará guovllut	100,0	29,9	45,4	20,6	3,9
1923 Siellat	100,0	30,6	44,1	19,8	4,9
1920 Loabát	100,0	36,4	41,9	17,5	3,5
1919 Rivttát	100,0	36,7	40,7	17,6	3,8
1913 Skánit	100,0	32,4	43,3	20,1	3,7
1902 Tromsa, SED	100,0	47,8	38,6	11,7	1,2
1902 Tromsa, eará guovllut	100,0	23,9	35,1	25,7	15,0
1853 Evenássi, SED	100,0	33,0	50,0	13,8	3,2
1853 Evenášši, eará guovllut	100,0	31,9	47,7	16,6	3,2
1850 Divttasvuotna	100,0	37,7	42,1	16,3	2,9
1849 Hápmir, SED	100,0	36,0	44,1	15,6	3,3
1849 Hápmir, eará guovllut	100,0	30,9	41,2	21,2	5,8
1805 Ákanjárga, SED	100,0	31,5	49,8	11,7	5,4
1805 Ákanjárga, eará guovllut	100,0	25,8	44,4	22,5	6,7

* Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddun dás.

** Oktan" joatkkaskuvlla lasáhusa" dási, mii lasiha joatkkaskuvlla dási, muhto ii lohko alit oahppun.

*** Sisttisdoallá alit oahpu gitta njealji jahkái. **** Sisttisdoallá alit oahpu eambo go njeallje jagi, ja dutkanoahpu.

***** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mii ii gula Sámedikki doaibmaguovlluid doarjaortnegiid siskkoallai

Gáldu: Oahppostatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Tabealla 7.7 Oahppit* geat álge joatkkaskuvllii vuosttáš ceahkkái čakčat 2010, makkár stáhtusdási olahedje maŋnil vihtta jagi joatkkaskuvlaoahpu, studeantasuorgi ja sohkabealli. Proseanta

	Oahppit oktiibuot	Olahan lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda**		Ii olahen lohkan- dahje fidnogelbbolašvuoda		
		Čadahan dábalaš áiggis	Čadahan guhkit áiggis go dábalaččat	Ain joatkkas kuvlaoahpus 2015	Čadahan JKII dahje váldán fágageahč čaleami, ii ceavzán	Heaitán bolohagas
Oahpahusprográmma joatkkaskuvlla ceahkki 1 ja sohkabealli						
SED-guovlu*** oktiibuot	790	42,8	15,7	10,1	8,4	23,0
Lohkanráhkkanahhtin oahpahusprográmma	316	64,2	13,9	4,1	10,8	7,0
Dievdoolbmot	130	64,6	12,3	3,1	13,8	6,2
Nissonolbmot	186	64,0	15,1	4,8	8,6	7,5
Oahppospesialiseren	271	63,8	13,3	4,8	10,7	7,4
Valástallanfága	32	59,4	21,9	.	15,6	3,1
Musihkka, dánsa ja drámá	13	84,6	7,7	.	.	7,7
Fidnofágalaš oahpposuorggit	474	28,5	16,9	14,1	6,8	33,8
Dievdoolbmot	289	26,3	19,0	15,9	5,5	33,2
Nissonolbmot	185	31,9	13,5	11,4	8,6	34,6
Huksen- ja ráhkadusteknihkka	44	29,5	20,5	22,7	9,1	18,2
Hábmen- ja giehtaduodji	37	21,6	10,8	5,4	24,3	37,8
Elektronfága	75	16,0	28,0	24,0	6,7	25,3
Dearvvašvuoda- ja sosiáloahppu	92	32,6	14,1	9,8	2,2	41,3
Media- ja kommunikašuvdna	39	43,6	12,8	7,7	7,7	28,2
Luondudoallosuorgi	22	40,9	9,1	9,1	4,5	36,4
Restaurnta- ja biebmooahppu	31	22,6	9,7	16,1	6,5	45,2
Bálvalus ja johtalus	18	38,9	16,7	11,1	11,1	22,2
Teknihkka ja industriija buvttadeapmi	116	27,6	17,2	13,8	3,4	37,9

* Oahppit molssaevttolaš oahpus leat maid mielde dás

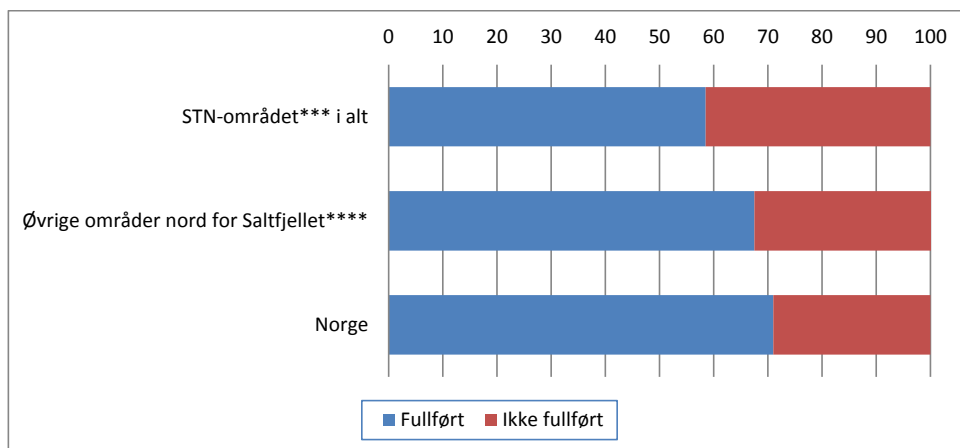
** Čadahan oahpu mearkaša ahte oahppi/oahpahalli lea ceavzán buot jagiid joatkkaskuvllas, mainna oažžu duodaštusa dahje fága-/svennerievve

*** Sámediggi-ealáhusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1.1 2012 lea vuoddun.

**** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mii ii leat Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjaortnegiid siskkoallai.

Gáldu: Oahppusstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

Govvus 7.5 Oahppilit* geat lea álgán juktaskuvlii, álgu dássái čakčat 2010, ja mii lea bohtus vitta jagi maŋŋil, orrunbáikektui. Proseantat

Tabealla 7.8 Mánáidgárddit main lea sámegeielfálaldat ja mánáidlohku geat vuostáiválde fálaldaga 2005-2017

Jahki	2005	2007	2009	2011	2013	2014	2015	2016	2017
Sámegeielfálaldat mánáidgárddit oktiibuot	64	56	71	61	52	58	60	58	55
Mánáidlohku:	925	956	883	823	822	815	783	798	825
Sámi mánáidgárddit ja sámegeiel-ossodagat dárogielat mánáidgárddiin	46	40	37	33	30	31	31	32	31
Mánáidlohku:	882	925	789	728	669	688	668	691	716
Dárogielat mánáidgárddit main lea eará sámegeielfálaldat	18	16	34	28	22	27	29	26	24
Mánáidlohku	43	31	94	95	153	127	115	107	109

Gáldu: Sámediggi

**Tabealla 7.9 Galle oahppi geain sámegeiella lea 1. dahje 2. giellan.
Vuodđoskuvla golggotmánu 1. beavvi. Miehtá riikka. 2006-
2016**

	2006*	2010*	2011*	2012*	2013*	2014*	2015*	2016*
Oahppi oktiibuot ***	619 038	614 020	614 413	614 894	615 327	618 996	623 755	629 275
Oahppit geain sámegeiella lea oahpahasgeiella** oktiibuot	991	893	855	873	822	812	833	814
Oahppit geain davvisámegeiella lea 1. giellan	971	928	895	879	877	878	833	875
Oahppit geain davvisámegeiella lea 2. giellan*	1 508	1 145	1 092	1 054	1 070	1 065	1 102	1 045
Oahppit geain julevsámegeiella lea 1. giellan	31	29	25	30	19	22	28	26
Oahppit geain julevsámegeiella lea 2. giellan*	46	68	47	68	74	77	85	78
Oahppit geain lullisámegeiella lea 1. giellan	18	18	20	21	20	15	21	26
Oahppit geain lullisámegeiella lea 2. giellan*	98	72	74	74	66	59	95	74

* Sámegeiella nubbingiellan sisttisoallá ohppiid, geat čadahit dássi 1-4 ja dássi 1-7 sámi oahppoplána vuodul.

** Oahppit, geain sámegeiella lea oahpahasgeiella, ožžot buot oahpahas sámegeiella. Dat guoská ohppiide geat leat sámi hálddašanguovllu siskkobealde

*** 2011/2012 skuvlajagi rájes leat earenoamášskuvllat ja dábalašskuvllat časkan oktii vuodđoskuvlastatistihkas.

Gáldu: Oahpahasstatistihka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

**Tabealla 7.10 Ohppiidlohku geain sámegeiella lea joatkkaskuvlla
fágasuorggis, juhkkjuvvon fylkkaid mielde gos lea eambo
go vihtta oahppi. 2009-2016**

	Skuvlajahki 2009/2010			Skuvlajahki 2013/2014			Skuvlajahki 2014/2015			Skuvlajahki 2015/16			Skuvlajahki 2016/17		
	1. giel lan	2. giel lan	Oktii buot	1. giel lan	2. giel lan	Oktii buot	1. giel lan	2. giel lan	Oktii buot	1. giel lan	2. giel lan	Oktii buot	1. giel lan	2. giel lan	Oktii buot
Miehtá riikka	215	154	369	243	209	452	203	243	446	213	247	460	204	267	471
Finnmárku	180	103	283	199	157	356	177	177	354	189	187	376	182	197	379
Tromsa	10	30	40	18	24	42	18	30	48	16	34	50	18	37	55
Nordlándá	21	7	28	21	16	37	4	20	24		12	12	1	16	17
Davvi-Trøndelága		8	8		5	5	3	8	11	5	3	8	3	4	7
Mudui	4**	6	10	5 ***	7	12	1	8	9	3**	11	14		13	13

*Mudui riikii gullet maid Nordlándá ja Davvi-Trøndelága

**Mudui riikii gullá maid Davvi-Trøndelága

***Mudui riikii gullá maid Nordlándá

Gáldu: Oahpahasdirektoráhtta

Tabealla 7.11 Gaskamearálaš dienas ja vearru17 jahkásaš ja boarrásiid ássiin. Miehtá riikka ja Norggas davábealde Sáltoduoddara, 2016

	Miehtá riikka	SED-guovlut*	Eará guovllut**
Bruttodienas	442 300	364 700	410 600
Persovdnasisaboahu bálká	305 500	233 300	288 600
Persovdnasisaboahu penšuvdna	61 000	68 000	60 500
Ealáhussisaboahu	19 900	21 900	17 400
Reanttut ruhtabidju	4 300	3 100	3 500
Vuostáiváldán oasusvuoittu***	20 000	3 900	9 300
Sisaboadu geasus	115 900	108 200	115 000
Unnimus geasus	73 000	72 600	74 500
Reanttut vealggis	25 100	18 800	24 200
Vuolláibáza ealáhusas, oktan ovddit jagiid	4 400	3 100	2 500
Allavearrovuoddu	404 400	351 500	389 500
Dábálaš sisaboahu maŋŋil earenoamáš gessosa	328 600	256 300	295 500
Supmi dássejvvon vearru****	112 300	74 600	96 800
Dán oasis****:			
Allavearru	6 000	2 500	4 100
Oktasašvearru	36 900	27 400	32 500
Álbmotoaju miellahttomáksu	29 900	24 500	28 200
Ássiid lohku geat leat 17 jagi ja boarrásit	4 150 990	45 890	259 294

* Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1/1-2012 lea vuoddu dás.

** Guovlu davábealde Sáltoduoddara mat eai gula Sámedikki ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid sikkobeallai.

*** Sihke vearogeatnegas ja vearohis oasusvuoitu

**** Supmi dássejvvon vearus (oktan opmodatvearuin) lea vuoliduvvon vearogessosiin, ja muhtin vearut ges leat ovdal go vearogeasus lea gesson.

Gáldu: Persovnmaid vearostatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

**Tabealla 7.12 Barggahuvvon olbmot 15-74 jagi*, sohkaheali ja ealahusaid
vuodul. Norggas davábealde Sáltoduoddara. 4. kvartála**

	2009	2016			2009	2016		
	Oktiibuot	Oktiibuot	Dievddut	Nissonat	Oktiibuot	Oktiibuot %	Dievddut %	Nissonat %
SED-guovlu** oktiibuot	27 088	25 817	13 856	11 961	100,0	100,0	100,0	100,0
01-03 Eanandoallu, vuovdedoallu ja guolásteapmi	2 956	2 208	1 885	323	10,9	8,6	13,6	2,7
05-09 Ruvkedoaimba ja roggan	337	318	291	27	1,2	1,2	2,1	0,2
10-33 Industriija	1 544	1 874	1 466	408	5,7	7,3	10,6	3,4
35-39 Elektrisitehta, čáhci ja čorgen	403	456	400	56	1,5	1,8	2,9	0,5
41-43 Huksen- ráhkadusoaimba	2 377	2 394	2 213	181	8,8	9,3	16,0	1,5
45-56 Gálvogávppašeapmi, hotealla ja restaurántadoaimba	5 259	4 647	2 901	1 746	19,4	18,0	20,9	14,6
58-63 Diehtjuohkin ja kommunikašuvdna	340	304	182	122	1,3	1,2	1,3	1,0
64-66 Ruhtadeapmi ja dáhkáduš	141	73	40	33	0,5	0,3	0,3	0,3
68-82 Fitnodatlaš bálvalusoaimba, opmodatdoaimba	1 567	1 514	852	662	5,8	5,9	6,2	5,5
84 Almmolaš hálddašeapmi, suodjalus ja sosiáladáhkáduš	2 061	2 044	1 136	908	7,6	7,9	8,2	7,6
85 Oahpahus	2 667	2 536	790	1 746	9,8	9,8	5,7	14,6
86-88 Dearvašvuoda- ja sosiálabálvalusat	6 451	6 363	1 191	5 172	23,8	24,7	8,6	43,2
90-99 Eará sosiála ja persovnnalaš bálvalusat	811	860	367	493	3,0	3,3	2,7	4,1
li diedihuvvon	174	226	142	84	0,6	0,9	1,0	0,7

* 2005 rájes vuoliduvvui vuolimus ahkemearri 16 jagis 15 jáhkái, go galgá sáhttit rehkenastot barggahusas, gaskariikkalaččat ávžžuhsaid vuodul. Ahkedefinišuvdna maid rievdaduvvui seammás; ahki jagi loahpas rievddai ahki referánsaigodaga lohppii.

** Sámediggi-ealahusdoaimmaid doarjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1.1 2012 lea vuoddu.

*** Guovllut davábealde Sáltoduoddara mat eai leat Sámedikki ealahusdoaimmaid doarjaortnegiid siskobealde.

Gáldu: Registrerema vuodul barggahusstatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

**Tabealla 7.13 Doaibmat ealáhusguvllot ja joavkostuorru dat bargi ektui.
SED-guovlun, oddajagimánnu 1. Beavve 2016**

	Fitnodagat oktiibuot	Bragit oktiibuot	Stuorru dat bargiid ektui						
			Bargi haga	1-4 bargi	5-9 bargi	10-19 bargi	20-49 bargi	50-99 bargi	100-249 bargi
SED-guovlun** oktiibuot	6 985	22871	4492	1326	539	335	219	64	10
Eanandoallu, vuovdehommát, guolásteapmi	2 099	743	1 868	198	19	7	6	1	-
Ruvkehommát	22	225	8	5	4	2	2	-	1
Industriija	307	1 972	178	54	26	21	18	8	2
Elrávdnji, gassa lievla ja čáhcefiervrideame	29	163	10	10	6	1	2	-	-
Čáhce, bohcci ja buhtistan	41	240	19	8	6	4	4	-	-
Huksen ja huksensadji doaibmat	689	1 870	404	164	72	29	18	2	-
Gávppašit ja biilavuovdin	537	2006	223	146	104	58	6	-	-
Fievrrideapmi ja bálvalandoaibmat	324	894	163	109	28	14	10	-	-
Idjadan- ja bálvalusdoaibmat	225	673	126	51	27	15	6	-	-
Diehtujuohkin	107	268	77	17	8	3	1	-	1
Ruhta- ja dáhkádus	23	35	11	11	-	1	-	-	-
Gálvojuo ja opmodat vuovdin	426	167	361	57	6	2	-	-	-
Fága-, duotkan- ja tehnikkalaš doaibmat	305	413	201	74	24	3	2	1	-
Hándal doaibmat	289	768	194	54	19	9	12	1	-
Almmolaš háldehus, suodjalus oadjoarjagii	179	1 745	22	58	34	39	24	1	1
Oahpahus	213	2 592	58	53	30	28	30	13	1
Dearvvašvuoda-, ja sosiálabálvalusa	709	7 416	272	134	100	90	72	37	4
Kultuvra-, guoimmuheapmi-, ja astoáigi	266	317	195	50	14	3	4	-	-
Eará fálaldagat	189	362	97	72	12	6	2	-	-
Ii diedihuvvon	6	2	5	1	-	-	-	-	-

* 2005 rájes vuoluduvvui vuolimus ahkemearri 16 jagis 15 jahkái, go galgá sáhttit rehkenastot barggahasas, gaskariikkalaččat ávžžuhusaid vuodul. Ahkedefinišuvdna maid rievdaduvvui seammás; ahki jagi loahpas rievddai ahki referánssaigodaga lohppii.

** Sámediggii-ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegat. SED-guovlluid juohkin 1.1 2012 lea vuodđun

*** Guovllut davábealde Sáltuoddara mat eai leat Sámedikkii ealáhusdoaimmaid doarjjaortnegiid siskkoabealde

Gáldu: Registrerema vuodul barggahasstatistihka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat

**Tabella 7.14 Boazologu giddaealus 31.3*, ealáhusgovlut. Guohtunjáhkki
2002/2003 – 2015/2016**

	2002/ 2003	2004/ 2005	2007/ 2008	2009/ 2010	2010/ 2011	2011/ 2012	2012/ 2013	2013/ 2014	2014/ 2015	2015/ 2016 **	2002/ 2003
Olles rikka	210 075	234 608	253 721	254 384	251 071	258 360	248 255	231 929	211 974	211 666	210 075
Nuortta Finnmárku	63 389	78 332	89 740	88 868	87 283	83 957	74 984	69 103	65 947	66 934	63 389
Buolbmát- Várjijat	21 623	24 664	27 279	27 325	28 078	27 212	24 143	23 111	24 126	23 950	21 623
Karášjohka	41 766	53 668	62 461	61 543	59 205	56 745	50 841	45 992	41 821	42 984	41 766
Oarjje Finnmárku	84 214	92 714	98 106	98 548	97 957	107 055	106 127	95 838	79 333	79 312	84 214
Tromsa	9 922	11 272	12 188	12 094	11 674	12 820	12 768	12 317	12 179	11 923	9 922
Norlánda	13 993	14 142	14 717	15 667	14 529	14 878	14 828	14 644	14 491	14 271	13 993
Davvi- Trøndelag	12 936	12 377	12 627	13 281	13 529	13 930	14 093	14 130	14 398	13 871	12 936
Matta- Trøndelag/ Hedmárku	13 432	13 616	13 576	13 821	13 840	13 662	13 003	13 005	13 080	12 972	13 432
Biebmu boazodoalu	12 189	12 155	12 767	12 105	12 259	12 058	12 422	12 892	12 546	12 383	12 189

* 31. miessemanus geavahuvvo, danne go 01.04 lea áigi maid áigemearri addit diedu boazodoalu birra dan majemuš jagi oruhastivrii

** Eahpesihkkar logut.

Kilde: Boazodoallohálddahuš

**Tabealla 7.15 Sámediggeválgá 2017. Dohkkehuvvon jienat, bellodaga/
válgalistu ja válgabiire vuodul**

Bellodat/válgalistu	Miehtá riikka	Válgabiras						
		1. Nuorta	2. Ávjo- vári	3. Davvi	4. Gáisi	5. Viesttar- meara	6. Lullisá mi	7. Lulli- Norga
Olles riikka	11 757	1 770	2 803	1 764	1 804	1 150	746	1 720
Bargiidbellodat	1 998	445	324	297	324	161	152	295
Ovdádusbellodat	879	125	102	303	140	62	23	124
Olgeš	752	109	125	130	92	191	34	71
Guovddášbellodat	889	259	225	140	125	42	51	47
Sosialistálaš gorutbellodat	25	0	25	0	0	0	0	0
Árja	911	161	340	118	117	47	0	128
Davvikalohttaálbmot	772	0	119	366	117	0	0	170
NSR Norgga Sápmelaččaid Riikasearvi	3 303	0	782	385	685	509	286	656
Sámeálbmot bellodaga	238	0	59	0	0	0	0	179
Sámi válgalihttu	204	61	0	0	83	60	0	0
Šiella	272	0	80	25	39	78	0	50
Dáloniid listu (Guovdageaidnu)	76	0	76	0	0	0	0	0
Dáloniid listu Sámediggis	177	0	177	0	0	0	0	0
Johttisápmelaččaid listu	291	0	291	0	0	0	0	0
Jiehkkevári	82	0	0	0	82	0	0	0
NSR ja Sámeálbmot bellodaga oktasašlistu	493	493	0	0	0	0	0	0
Sámieana	78	0	78	0	0	0	0	0
Sámedemokráhtat ja Šiella	117	117	0	0	0	0	0	0
Aarjel-Saemiej Gielh (AaSG)	200	0	0	0	0	0	200	0

Gáldu: Válgastatistihkka, Statistihkalaš guovddášdoaimmahat.

Tabealla 7.16 Sámediggeválgá 2017. Válljejuvvon áirasat, bellodaga/válgalistu , sohka-beali ja válgabiire vuodul

	Oktiibuht		Bellodagat/válgalistut									
			Bb		NSR		ARJA		Ovdadus-bellodat		O	
	Alm-mát	Nisson-olbmot	Alm-mát	Nisson-olbmot	Alm-mát	Nisson-olbmot	Alm-mát	Nisson-olbmot	Alm-mát	Nisson-olbmot	Alm-mát	Nisson-olbmot
Miehtá riika	22	17	7	2	9	7	0	1	1	0	1	0
1. Nuorta	2	3	1	1	0	0	0	0	0	0	0	0
2. Ávjovári	4	4	1	0	1	2	0	1	0	0	0	0
3. Davvi	4	2	1	0	1	1	0	0	1	0	0	0
4. Gáisi	3	2	1	1	2	1	0	0	0	0	0	0
5. Viesttarmearra	4	1	1	0	2	1	0	0	0	0	1	0
6. Lullisámi	2	2	1	0	1	1	0	0	0	0	0	0
7. Lulli Norgga	3	3	1	0	2	1	0	0	0	0	0	0
	NSR/SPF		JOHT		DAVVIK		AaSG		SP		Dáloniid	
	Alm-mát	Nisson-olbmot	Alm-mát	Nisson-olbmot	Alm-mát	Nisson-olbmot	Alm-mát	Nisson-olbmot	Almm-át	Nisson-olbmot	Alm-mát	Nisson-olbmot
Hele landet	1	1	0	1	1	2						
1. Nuorta	1	1	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0
2. Ávjovári	0	0	0	1	0	0	0	0	1	0	1	0
3. Davvi	0	0	0	0	1	1	0	0	0	0	0	0
4. Gáisi	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
5. Viesttarmearra	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
6. Lullisámi	0	0	0	0	0	0	0	1	0	0	0	0
7. Lulli Norgga	0	0	0	1	0	1	0	0	0	0	0	0
SPF												
	Almmát	Nisson-olbmot										
Hele landet	0	1										
1. Nuorta	0	0										
2. Ávjovári	0	0										
3. Davvi	0	0										
4. Gáisi	0	0										
5. Viesttarmearra	0	0										
6. Lullisámi	0	0										
7. Lulli Norgga	0	1										

* Bb (Bargiidbellodat), NSR (Norgga Sámiid Riikasearvi), O (Olgeš), NSR/SaB OI (Norgga Sámiid Riikasearvi ja Sámeálbmotbellodaga Oktasašlistu), JOHT (Johttisápmelaččaid listu), DAVVIK (Davvikalohttaálbmot), SP (Guovddášbellodat), Áarjel-Saemiej Gielh (AaSG) DÁLONIID (Dáloniid listu), SPF (Sámi álbmotbellodaga)
Gáldu: Sámediggi.